

САЊА ШУЉАГИЋ

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ

Од Старе Србије до југословенске идеје

Сања Шуљагић
СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ
Од Старе Србије до југословенске идеје

Рецензенти

проф. др Зоран Милошевић, научни саветник,
Институт за политичке студије, Београд, Србија
проф. др Кирил В. Шевченко, редовни професор, Руски државни
социјални универзитет (РГСУ), Филијала у Минску, Белорусија
др Војин Божинов, научни саветник, Историјски институт,
Бугарска Академија Наука, Софија, Бугарска

Издавач

Институт за политичке студије, Београд

За издавача

др Миша Стојадиновић, научни саветник

Штампа

Донат Граф, Београд

Дизајн књиге

Иван Јовановић

2025.

ISBN 978-86-7419-422-5

Илустрацији на насловној страни – приказ некадашњег изгледа комплекса манастира Светих Архангела код Призрена, престонице српског цара Стефана Душана Немањића.
Извор илустрације: Prizren.org.rs, Историја Срба, Националист.

Погледи, ставови и мишљења изражени у овој монографији припадају аутору и не представљају званичне ставове Института за политичке студије, Београд.

Сања Шуљагић

**СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ
Од Старе Србије
до југословенске идеје**

Институт за политичке студије
Београд, 2025.

Садржај

Увод	7
1. РАСПОЗНАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ ДИНАСТИЈЕ СВЕВЛАДОВИЋА – ДРВАНИЋА (ДРВЕНАРОВИЋА)	13
1.1. О преднемањићкој династији Свевладовића-Дрвенаровића	13
1.2. Повезаност цара Јустинијана са српском династијом Немањића	19
2. ФОРМИРАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ – ТЕОДУЛИЈЕ	29
2.1. Косово и Метохија као средиште српске средњовековне државности	29
2.2. Српско царство у доба цара Стефана Душана Немањића	41
3. СРБИЈА ПОД ВЛАДАВИНОМ ОСМАНСКОГ ТУРСКОГ ЦАРСТВА	53
3.1. Геополитичка констелација у доба владавине Османског турског царства	53
3.2. Промене у српском идентитету током владавине Османског турског царства	71
4. ИДЕОЛОШКА И ГЕОПОЛИТИЧКА ДОКТРИНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИДЕЈЕ	85
4.1. Утицај подређености спољне политике Руског царства на западну конструкцију модерне српске државе у деветнаестом веку	85
4.2. Историјат југословенске идеје на Балканском полуострву	95
Закључна разматрања	103
ЛИТЕРАТУРА	107

Увод

Монографија *Српски идентитет од Старе Србије до југословенске идеје* надовезује се на монографију *Оглед о српском идентитету: Распознавање изворишта српског идентитета у древној историји* објављену 2020. године у издању Института за политичке студије у Београду.

Ова монографија *Српски идентитет од Старе Србије до југословенске идеје* представља синтезу увида до којих је ауторка дошла у научним радовима публикованим и приказаним на домаћим и међународним научним скуповима као и у монографијама *Заснивање српског националног идентитета* (2012) и *Оглед о српском идентитету* (2020), те у међународним и домаћим часописима и зборницима објављеним последњих неколико година.¹

У мноштву чланака на тему преображаја традиционалног српског идентитета током владавине Османског турског царства на Балканском полуострву и формирања модерне државе Србије у деветнаестом веку, било је потребно издвојити главне идеолошке и геополитичке факторе који су утицали на трансформацију српског идентитета који је у својој друштвеној и државној форми доживео процват у пред-османској српској држави. Тако се циљ истраживања свео на анализу преображаја српског идентитета из пред-османског српског краљевства и царства у српски идентитет који је установљен у склопу стварања модерне српске државе у деветнаестом веку и који је касније у двадесетом веку био измењен у југословенски идентитет. Та анализа је изнела на видело потребу да се у овој монографији аргументује теза да је у деветнаестом веку

¹ Ради се о монографијама *Заснивање српског идентитета* (2012) и *Оглед о српском идентитету* (2020) и научним радовима објављеним у часописима *Српска политичка мисао* (*Serbian Political Thought*), *Национални интерес* и *Политичка ревија* у издању Института за политичке студије у Београду. Аутор је поготово употребљавао изводе из научних радова „Утицај идеолошких и геополитичких доктрина Запада на формирање модерне српске државе” (*Национални интерес* 2/2025) и „О подређености политике Руског царства западном колонијалном походу на Балкан у 19. веку” (*Српска Политичка Мисао* (енг.) 2/2025). Аутор је такође употребљавао изводе из научних радова објављених у зборницима са међународних конференција Удружења „Милош С. Милојевић” из Црне Баре у Србији и изводе из научних радова презентованим и објављеним на осталим домаћим и међународним конференцијама и научним скуповима (уживо и у web презентацијама) у Србији, Грчкој и Русији.

формирање модерне српске државе било пројектовано и остварено у склопу трансатлантског политичког пројекта спречавања обнове пред-Османског источног Ромејског царства и сродних му хришћанских православних словенских држава, као и у склопу истовременог пројекта устоличавања западних и прозападних владара у пост-Османску наследну власт на Балканском полуострву. Када је тај процес формирања једног новог идентитета и државе српског народа и суседних балканско-црноморских народа био завршен крајем деветнаестог века, њиме је уједно био означен и прелазак некадашње територије царства чувеног српског цара Стефана Душана „Силног” Немањића под ингеренцију европске Велф-Хановер династије и чланова њених династијских огранака.

Такође, рад на овој монографији отворио је перспективе за то да се применом аналитичко-синтетичке и компаративне методе покаже да је узрок недовољне подршке Руског царства српским и осталим балканским устаницима, током успостављања модерне српске и осталих балканских држава у деветнаестом веку, била идеолошка и геополитичка подређеност министара спољних послова Руског царства западном колонијалном походу на Балканско полуострво у истом периоду. Упркос томе, током владавине Османског турског царства на Балканском полуострву, почевши од цара Ивана Четвртог „Грозног” Васиљевића-Руриковича који је био потомак чланова српских и грчких средњовековних династија Немањића и Палеолога, па надаље, руски цареви су, подржани традиционалном подршком руског народа српском и осталим православним народима на Балканском полуострву, невојним и војним методама помагали српском и осталим православним народима на балканско-црноморском подручју да сачувају свој традиционални идентитет. Конкретна духовна, финансијска, правна и војна помоћ руских царева српском народу била је заустављена након большевичке револуције 1917. године и убиства цара-мученика Николаја Другог Романова и његове породице, те након оснивања савеза пост-руских совјетских република 1922. године. Након ових догађаја, српски народ остао је без свог јединог јаког геополитичког савезника, у периоду када су, према писању политиколога и историчара Џона Фербанка (1953) и Вилијама Енгдала (2004), западни политичари сматрали новостворене државе на Балканском полуострву „британским поседом” и искористили Први светски рат да учврсте контролу над тим државама. Тако је, у садејству западних политичара и интелектуалаца,

прво трансформисан, односно “реформисан” идентитет српског народа државе у деветнаестом веку, а затим је такав српски идентитет утопљен у југословенски идентитет, стварањем краљевине Југославије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у двадесетом веку. На германско-британске геополитичко-културолошке пројекте „похода на исток”, историчара и филолога Августа фон Шлецера, саветника баварског краља Лудвига Првог Вилхелма вон Тирша и британских политичара и дипломата Џона Палмерстона, Едмунда Хорнбија и Дејвида Уркхарта, у двадесетом веку надовезао се пројекат британског политичара и историчара Роберта Ситона Вотсона (1915) да краљевину Србију трансформише у нову краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Разлог за то је било његово мишљење да је самостална краљевина Србија представљала „проблем у западном експанзивном походу од Берлина до Багдада и Беча до Солуна.” Учвршћивању политичке контроле над територијом Србије у двадесетом веку даље су допринеле одлуке британских политичара Роберта Ситона Вотсона и Едварда Греја да традиционална територија Старе Србије, односно данашњег Косова и Метохије, буде уврштена у савез социјалистичких југословенских република на АВНОЈ заседању комуниста 1943. године, током Другог светског рата. Тако је формирање модерне државе Србије у деветнаестом веку, било само једна прелазна ставка у походу Запада на колонијална богатства, трговачку мрежу и инфраструктуру Балканског полуострва, Анадолије, Африке, Персијског залива и Индије, током двадесетог и двадесет и првог века. У ту сврху била је, у првој половини двадесетог века, изграђена железничка пруга Берлин – Багдад и због тога је, како је сведочио и британски официр Роберт Џорџ Лафан, у геоекономском смислу територија Србије постала веома важна политичарима и банкарима из трансатлантских и европских држава, поготово британским политичарима (Лафан, 1918). Агресија трансатлантског војног НАТО савеза на Савезну Републику Југославију (Србију и Црну Гору) на преласку из двадесетог у двадесет и први век даље је омогућила стварање једног новог трансатлантског протектората око северноамеричке војне базе „Бондстил” на територији Србије, што представља једну нову фазу у „походу на Исток” трансатлантске алијансе на прелазу из двадесетог у двадесет и први век.

Ова монографија је подељена на поглавља која су тако организована да читаоцу омогуће разумевање хронолошког тока развоја

српског идентитета у периоду пре и након потпадања српске државе под власт Османског турског царства у петнаестом веку, све до формирања модерне српске државе у деветнаестом веку, и пропаганде југословенске државе од деветнаестог века надаље на Балканском полуострву. Унутар објашњавања главног предмета истраживања, уз елаборирање концепта средњовековне српске државе, изложен је и начин на који су западни политички мислиоци утицали на формирање модерне српске државе и целокупне балканске геополитичке констелације у деветнаестом веку, и опсервиране су последице формирања модерне српске државе на судбину српског народа у двадесетом и двадесет и првом веку.

У првом делу монографије није детаљно разматрано извориште српског идентитета у праисторијском и претхришћанском периоду, јер су ти периоди били предмет истраживања у претходној монографији *Оглед о српском идентитету: Распознавање изворишта српског идентитета у древној историји* (2020). Због тога је анализа српског идентитета у овој монографији започета од периода распада Старог Римског царства и касне антике. У другом делу описано је формирање модерне српске државе у деветнаестом веку, које је у неким сегментима дало политички и правни оквир за одржавање претходног вековима формираног традиционалног идентитета српског народа, иако је уништавање, присвајање и изношење српског културног блага ван државе Србије онемогућило потпуније темпорално-спацијално сагледавање изворишта и развоја српског идентитета. Последица таквих реалних културолошких и геополитичких процеса на територији Балканског полуострва, у Европи и уопште у свету, који су условили нове форме друштвене организације и промену дотадашње друштвене свести, политичке философије, идеологије, закона, манира и обичаја српског народа у процесу формирања модерне српске државе у деветнаестом веку, била је и остала немогућност потпуне реконструкције историје српског народа. Такво стање у модерном српском друштву омогућило је касније утапање модерне српске државе у државу Јужних Словена различитих религија, политичких философија и образовних система.

Аутор ове монографије изражава наду да ће ова монографија, упркос ограничености текста за потпунију анализу касног античког, средњовековног и модерног српског идентитета, као и узрока који су онемогућили доношење дефинитивних закључака

о темпорално-спацијалним границама српског идентитета, бити од помоћи садашњој и будућим генерацијама српских и страних историчара у истраживању српске и светске историје и скренути пажњу на неке недовољно истражене личности, догађаје и процесе у историји српског народа.

На крају, ауторка монографије изражава захвалност својој породици и колегама и административном особљу Института за политичке студије у Београду, као и колегама историчарима ван Института за политичке студије и уопште припадницима различитих професија у земљи и иностранству на подршци и помоћи коју су јој пружили приликом писања ове монографије.

1. РАСПОЗНАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ ДИНАСТИЈЕ СВЕВЛАДОВИЋА – ДРВАНИЋА (ДРВЕНАРОВИЋА)

1.1. О преднемањићкој династији Свевладовића-Дрвенаровића

На примеру научног дела историчара Милоша С. Милојевића у Србији у деветнаестом веку, а касније и археолога Ђорђа Јанковића у двадесетом веку, види се да се, по питању утврђивања периода у којему су владали претходници и преци владара из српске средњовековне династије Немањића, у српској историјској науци још увек сукобљавају ставови: а) око периода такозваног „досељавања Срба и Хрвата на Балканско полуострво” у седмом веку, како тврди званична историографија у српском образовном програму и јавном дискурсу; б) око етницитета скупине словенског народа, на челу са њиховим владарима, који су се борили против римских војних трупа у времену Старог Римског царства, а затим се враћали на Балканско полуострво након исељавања са Балканског полуострва, у време владавине старог Римског царства над великим делом Балканског полуострва (Милојевић 1872; Милојевић 1877; Јанковић 2015, 115; Јанковић 2016, 56).

Спречавању да се о том периоду истражује и пише у српској историографији претходило је замешатељство на подручју светске историографије која се односи на подручје Балканског полуострва у доба цара Јустинијана. Према историчару Арне Кристенсену, у шестом веку, римски политичар и писац Касиодор је, на наговор тадашњег готског краља Теодорика, написао на латинском језику касније загубљено дело *Историја Гота*, у коме је Касиодор из политичких разлога фалсификовао античку грчку и римску историју и приписао Готима историју скитских Гета (словенских Алана), ради лакше владавине Гота над Римљанима. Према историчару Кристенсену, на основу те изгубљене Касиодорове *Историје Гота* касније је историчар Јордан написао своје дело *Гетика (Историја Гота)*, јер се, према властитом признању, бојао да би Готи (Остроготи), којима је и сам припадао, након што их је 540. године победила војска

константинопољског цара Јустинијана на челу са војсковођом Велizarом, могли да буду потпуно истиснути из Константинопољског царства (Christensen 2002, 346-348). Историчар Кристенсен тврди да су ова два политичка историјска фалсификата Касиодора и Јордана проузроковала каснију погрешну интерпретацију тог периода историје у европској историографији (Christensen 2002, 348). Касиодоровим и Јордановим историјским фалсификатима, насталим из политичких мотива у шестом веку, супростављене су тврдње Проконија Цезарејског, Исидора Севиљског и Павла Оросијског да су Готи били Гети² (Orosius reprint 1889, 5; Шаргић-Митић 2020, 315-316). У вези са тим периодом савремени историчар Ралф Метисен тврди да се није радило о досељавањима и освајањима такозваних „варвара” на Балканско полуострво, него да се радило о „грађанским ратовима” на подручју Балканског полуострва између припадника „готског” народа и припадника војске цара Јустинијана (Mathisen 2020). За такозване „Готе”, како је овај народ називан у савременим европским изворима, средњовековни латински, ромејски и словенски историчари тврдили су да се радило о „Гетима, односно Словенима” (Simocatta 1986 reprint, 3.4.7;7.2.5, *Љетопис попа Дукљанина* 1988 репринт, Радојчић 1951, Piccolomini 1707, итд.).

Замешатељству око етничитета словенских Гета, односно „Гота“ допринела је и чињеница да су војна трупе Старог Римског царства освојиле Балканско полуострво и на њему утврдиле своје војне базе. Римљанима је Балканско полуострво било потребно због његовог геостратешког значаја, саобраћајница и природних ресурса и на античким мапама оно је, са рутом на којој су били Siscia (данашњи Сисак), Sirmium (Сремска Митровица), Singidunum (Београд) и Naissus (Ниш), било означавано као *Catena Mundi* („Вериге света”), (Syme, Birley 2000, 206; Vemić, Lović 2019, 27–28). За наставаљаче Старог Римског царства у борби против словенских „Лимиганта” („граничара”, „крајишника”) може се рећи да се радило о лози германског (готског) владара Теодорика Великог контроверзног порекла. За њега је историчар Кристенсен објаснио да је историчар Јордан написао своје дело *Гетика* (*Историја Гота*) на основу изгубљене Касиодорове *Историје Гета*, како Готи под водством Теодорикових наследника, након што их је победила 540. године војска цара Јустинијана и у Равени основала Равенски егзархат на

² С друге стране, о томе да су Гети били Словени видети Simocatta 1986 reprint, 3.4.7;7.2.5, Piccolomini 1707

Апенинском полуострву, не би могли да буду потпуно истиснути из Константинопољског царства (Christensen 2002, 346-348).

Средњовековне наводе о словенском пореклу „источних” но-сиоца имена Гота, односно о словенском пореклу Гета, потврђују резултатима својих истраживања савремени археолози Ксенија Каспарова, Марк Шукин и Ђорђе Јанковић. Они истичу сличност културе словенског народа на подручју Балканског полуострва, За-рубинске културе између река Висле, Дњепра, Дунава, Азовског мора и Анадолије, и Пшеворске и Черњаховске културе, на чијем подручју су живели такозвани „Вандали Бастарни” (преци Вала-мира који је ослободио Балканско полуострво од Хуна и Авара), касније прозвани „Венди” (Јанковић 2016, 56; Каспарова 1981, 2, 57-79; Шукин 1998, 198-209). Ови археолошки подаци се поклапају са средњовековним словенским документима *Повест временских лет*, *Летописом монаха Лаврентија*, *Јоаникијевским летописом*, *Ве-ликопољском хроницом*, *Летописом попа Дукљанина*, *Фредегаро-вом хроницом*, са историјском хроницом Теофила Симокате, као и са преписом Јорданове *Гетике* (погл. 269; 272-289), према којем су готски, гетски, вендски или словенски владар Валамир³ и српски кнез Дерван са севера дошли на Балканско полуострво, победили аварске и хунске војне снаге и настанили се на Балканском полу-острву (Тарасов 2021; Јанковић 2016; Steinhübel 1999, *The Gothic History of Jordanes*. 1915. 128-134). Упоређивањем руског *Јоакимо-вог летописа* са *Летописом Попа Дукљанина* и Јордановом *Гетиком*, Брус (Борис), Тотила (Батило) и Остроило из *Летописа Попа Дукљанина* у Јордановој *Гетици* (гл. 14, 13, 48 и 52) и *Јоакимовом летопису* могли би да буду словенски (вендски) Валамир (Влади-мир) – Борис или Брус, Тотила – Видимир, а Остроило Чудимир (Тудемир) (Тарасов 2021).

Савремени историчари на основу рачунања династијских генерација повезују словенског владара Валамира (Владимира), који се према *Јоакимовском летопису* у петом веку настанио на

³ За Валамира се причало да је један период док је морао да ратује у војсци Атиле пре свог осамостаљења био „први до Атиле”, а хронолошки он би могао да буде изједначен са скитским Оногоштом, „вођом Анта у војсци Атиле”, којег хроничар Приск и историчар Жан Прико де Сан Мари (Jean Pricot de Saint Marie) називају „Онегесиас” (Jean Pricot de Saint Marie 1874, 88). Иако постоје покушаји да се ово лично име повеже са германским личним именима, хронологија настанка тврђаве Оногошт у данашњем Никшићу показује да је могуће да су ту тврђаву на старијем античком темељу подигли словенски „Готи” (Новаковић 2020).

Балканском полуострву, са династијом чешког кнеза Боривоја из деветог века из *Хронике Козме Прашког* као са потомком Валамира (Cosmae Pragensis 1923 reprint, I, 10; 14-16⁴; Тарасов 2021, 54–76); а уједно и са претком славног Рурика (Тарасов 2021, 54–76). Ти извори потврђују наводе у латинских изворима да је династија српских краљева Свевладовића-Дрванића из Превалитане,⁵ чији члан Селимир је носио титулу „краљ Далмације,” имала своје колоније у Боемији, Моравској, Пољској и Русији и да су се у доба његовог наследника Владиана на Балканско полуострво доселили Бугари (Lago 1871, 83, 152; Careri 1722, 335). Свевладовићи, „краљеви Превале”, су столовали на „Превали” (Vomman 1775).

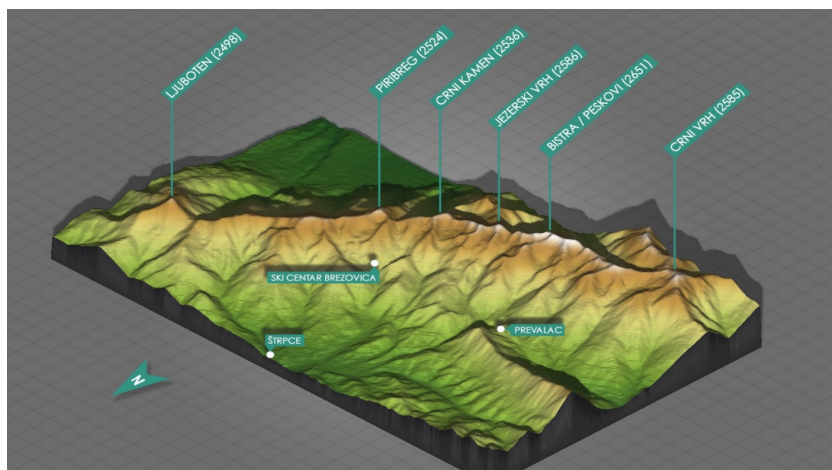
Извор: 3d анимација Мирослав Жерванов у: Александар Шаргић, Небојша Гацић. 2020. *Скривена историја – престоница Свевладовића и друге тајне Призрена*.youtube.com, Srbija Global. <https://www.youtube.com/watch?v=aiWQ2ReU2Ug> минут 07:30, 11:20

Архитекта Небојша Гацић, који се бавио истраживањем локалитета Превалац на данашњој Шар планини тврди да су за време

⁴ Cosmae Pragensis.1923 reprint. *Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica*. Berolini:Weidmannos.23-37.

⁵ У западним изворима двор цара Остроила Превалац на Шар планини, као и читава та покрајина су се записивали као Превалис или Превалитана (нпр. погледа-ти „илирска Превалитана” у Nahn 1854, 333). Археолог Ђорђе Јанковић пронала-зи спону између Превалца на Шар планини где је столовао Остроило и Скадра, где је столовао Остроилов наследник Селимир, обративши пажњу на провинцију Превалу (Prevalis, Prevalitana), чији се назив такође може објаснити словенским језиком („превлака код престонице Скадра”) (Јанковић, Ђорђе. 2015. *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*. Београд: Хришћанска мисао. 128).

италијанске окупације тог подручја током Другог светског рата, 1941. године, италијански археолози истражили подручје краљевог двора и краљеве цркве локалитета Превалац и однели са собом пронађени материјал натраг у Рим (Шаргић и Гаџић, 2020, минут 13:50 до 15:00). Ипак, како тврди архитекта Небојша Гаџић, уз историчара Милоша Милојевића, који је приликом свог истраживања Старе Србије направио изузетно прецизне белешке о некадашњој престоници Свевладовића Превалцу на Шар планини, и забележио да су на том локалитету биле пронађене и „старе српске гривне”, такође су и околни мештани проналазили златнике који су били у употреби на двору у периоду династије Свевладовића (Шаргић и Гаџић, 2020, 08:15 до 09:05). На основу увида у аустроугарске карте из 19. века, архитекта Небојша Гаџић тврди да је топонимија у том подручју касније била промењена („Краљев поток” на локалитету је променио назив у „Лепенац” или „Сува река”), док је такође промењено и само име планине које је подсећало на њену царску прошлост – уместо ранијих топонима „Крстац” и „Цар планина”, назив је промењен у Шар планина (Томовић 2003, 11-18). Ипак, упркос присвајању археолошких налаза и промена топонима у том подручју, у традиционалним етно песмама српског народа из Старе Србије били су спомињани цареви Свевладовићи – Дрванићи (Дрвенаровићи), директно повезујући порекло оснивача лозе Немањића Стефана Немањића из „србских цара лозе Дрвенара” са њима (Арсеновић 2008, 373).

Северноисточни крак Шар планине. Извор: *dimitrijeostojic.com*

О симбиози северних српских племена полабских Сораба и јужних племена балканских Срба, чији је владар био Селимир, који је своју престоницу преселио у Скадар, писао је и теолог и историчар Ђовани Каталинић (Giovani Cattalinich) у свом делу *Storia della Dalmazia*: „Илири или Пелазги скитског порекла са Јадранског мора, пореклом и језиком били су повезани са копненим „Панонима и Трибалима”, познатима као „Скити, Сармати или Бастарни” до трећег века, пред доба када су „људи словенске расе Пацинаци, Скити, Волгари, Валхае или Влахи, Валаки, Власи („Valhae о Vhlasi”) из Северне Европе и са обала Балтичког мора, заузели све покрајине око реке Дунав (Cattalinich 1863,7,10,11,12,14,15,17).

Према латинским изворима, браћа краља Селимира Свевладовића који је столовао у Скадру били су браћа владари Лех, Чех и Рус, који су столовали у Бомији (Чешкој) Пољској и Русији (S. Francesco 1710, 709). Ти извори су усаглашени са дипломатским изворима из Константинопоља из шеснаестог века, према којима је, и након досељавања Бугара у некадашњу Мезију на Балканском полуострву, тамошњи балкански народ говорио „илирским језиком” и звали су се „Сербиани, односно Рашани” (Masmichael 1819, 132-133). Каталинић је писао да је тај аутохтони народ био „савезник Гетима под Тотилом и Словенима под Остроилом, желећи да се ослободе Римљана” и да су „аутохтони Словени показали велики карактер у периоду кад су били под влашћу цесара и да су чврсто одржавали изворно хришћанство” (Cattalinich 1863,7,10,11-12,14-15,17). Ови Каталинићеви наводи се надовезују на навод из *Новог Завета* да су Свети Петар и Павле са осталим првим апостолима проповедали хришћанство на подручју Илирика, Далмације и Македоније (*Нови завет*, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју”, 4. 10; „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима”, 15.19); као и на наводе из српских средњовековних извора према којима је апостол Тит саградио цркву Светог Петра и Павла у Расу, која је касније била важно средиште српске државности (Стојановић 1927, 46, 33, 194). Утемељитељ Српске Православне Цркве и државе из династије Немањића Свети Сава (световно Растко Немањић) заснивао је материјалне темеље цркава Српске православне цркве на заоставштини прве апостолске илирске, односно према званичним документима Бечког двора „илирскосрпске” (*Privileges of Emperors Leopold...1723, 1745*) цркве, која се ослањала на Сирмијум, Прву Јустинијану и остала рана хришћанска средишта на

Балканском полуострву (Милојевић 1872; Милојевић 1881; Јанковић 2007; Јанковић 2015).

Каталинићеви наводи слажу се са списима сплитског архиђакона Томе, који цитира да је “папа Јован Десети тврдио да су Словени били крштени од апостолских времена”, а папа Јован Осми тврдио је да су “преци преднемањићког кнеза Мутимира били потчињени Панонској архиепископији несталој у хунској најезди” (Јанковић 2015, 172-173). Каталинићеви наводи о борби балканских Словена против јереси добијају своју линеарну повезницу у случају питања порекла владара славне српске династије Немањића. Постоје сачувани средњовековни српски и бугарски списи: житија, летописи, повеље и разни српски државни документи, према којима су преци Немањића били српски/римски (ромејски) цареви Константин Велики, Ликиније и Управда Јустинијан, и њима наследна линија српских владара који су истрајавали у одбрани изворног хришћанства од разних јереси (Стојановић 1927; Константин Философ 1989 репринт, Barnes 1978; Geary 1999; 22-24, Sevcenko 1982; Петков, ур. 1986, 145-146; 371-372; Шуљагић 2020).

1.2. Повезаност цара Јустинијана са српском династијом Немањића

У оквиру изучавања повезаности политичке философије и идеологије цара Управде Јустинијана са државном идеологијом српске династије Немањића потребно је обратити пажњу на разлику у политичкој философији Источног ромејског (Константинопољског) царства и сродних му православних хришћанских словенских држава у односу на Старо/Ново Римско царство које је настајало на Апенинском полуострву и у средишњој Европи. Борбе између словенских (трачких, рашких) Гета и Римљана континуирно су трајале и након што су Римљани заробили цара Генција из Скадра („потомка српске династије Агрона и Теуте из Рисна на Јадранском мору”⁶) у другом веку пре Христа. Римокатолички теолог и историчар Андрија Качић-Миошић и историчар Милош Милојевић лоцирају српског краља Свевладовића - Дрвенаровића касније у петом веку,

⁶ О пореклу цара Генција и Агрона видети: Appian, *Roman History* 10.10; Joannis Zonarae, *Historica Annalum*, Patrologiae, Migne, Paris 1864, Tomus 134, p. 690: „Domino Aregoni, Sardionarum regi”; E. Pricot De Saint-Marie, *Les Slaves Meredionaux*, Paris 1874, p. 23

такође у граду Скадру у данашњој Албанији (Каџић-Мioшећ 1756; Raič 1794; Арсеновић 2008, 373; Milojević 1972, 63).

Историчар Милош Милојевић и археолог Ђорђе Јанковић су, свако у свом времену и својој струци, дошли до закључка да део „Белих Срба” који се појављују у писаним изворима шестог века нису на Балканском полуострву наишли на Романе, чија су насеља пре тога уништили Хуни и Авари (Милојевић 1872; ур. Јанковић, 1986; Јанковић 2016), него да су они на том подручју затекли локалне „Србе-Илире”, како је Србе у својим званичним документима називао и Бечки двор (*Privileges of Emperors Leopold...1723, 1745*). Као што историјске чињенице показују, по одласку Хуна, Авара, Германа и Латина са Балканског полуострва (Јанковић 2016), и по враћању и насељавању скупине народа под водством владара Дрвана (Дрвенара, Дрванића) на Балканско полуострво, локални народ на Балканском полуострву не сукобљава се са њима, него мирно настављају суживот. Тако, у својој историјској хроници *Историја Салоне*, архиђакон Тома Сплитски изједначава новопридошле „Го-те” са Словенима и у тринаестој глави ове хронике описује како су новопридошли кнезови даривали и давали приносе за локалног хришћанског светитеља Светог Домнија (Дујма) (Thomas Archidiaconus репринт 1894). Такође и словенске, ромејске и латинске средњовековне хронике и житија описују преднемањићке владаре овог народа, пре и након орођавања њиховог владара Селимира са тетком Ладом цара Јустинијана, као „владаре Срба Трибала, Ду-кљана, Илира, Дардана, Далмата, Сармата и Трачана” (Cattalinich 1863; Ede 1918, 105; Иванова 2003; Coletto 1819, 43).⁷ Из њихове лозе Свевладовића потицали су чувени српски владар Павлимир Бело и краљеви Захумља, односно преднемањићки краљеви (Orbini 1601, 230; Stokvis 1889, 516).

Упркос занемаривању периода преднемањићких владара у српском образовном систему, о његовој важности довољно говоре историографски и архелoшки налази. Да се не ради само о легенди о краљу Селимиру, него да су он и његови потомци као што је био кнез Часлав заиста постојали, доказали су на почетку двадесет и првог века, између осталих, српски историчари и археолози који су открили градове којима су владали српски владари из наследне

⁷ Према *Британској енциклопедији* (*The Encyclopaedia Britannica* 25) Анти, Словени и Венеди, раније називани и Спори, могу да се идентификују са Србима (Hugh 1911, 229).

породичне линије краља Селимира. Тако је у Малом Зворнику крај реке Дрине, покрај једног монументалног града подигнутог у доба цара Јустинијана, историчар Дејан Павић пронашао српски град из времена борби Селимировог наследника Часлава против Угара, што је уједно и географска и материјална потврда податка о Чаславовим борбама против Угара у историјској хроници *Летопис попа Дукљанина*. Због откривеног хришћанског епископског престола у том граду сматра се да је он саграђен на месту сусретања некадашње територије римске провинције Паноније и провинције Далмације и подрињских рудника, који су опскрбљивали државну касу средњовековне Србије, те да је био средиште епископије⁸ (Субашић 2015).

Остаци хришћанске тробродне цркве из шестог века у археолошком налазиште „Орловине” у Малом Зворнику. Фотографија: Завод за заштиту споменика културе Ваљево, *Политика*⁹

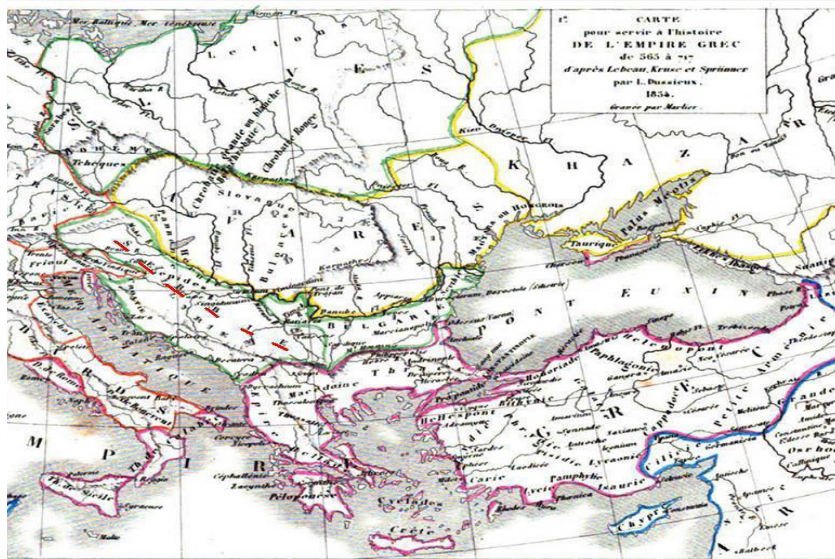
У Србији су темељито уништавани трагови ранохришћанских и хришћанских цркава, чак и краљевских двораца на подручју Старе Србије, односно Косова и Метохије (Савић 2014; Шуљагић 2015а; Шуљагић 2015б; Танјуг, РТС 2018). Археолози и стручњаци из Завода за заштиту споменика културе у Ваљеву на брду Браниг над кањоном оближње реке Градац пронашли су трагове утврђења и насеља са хришћанским црквама раносредњовековне српске државе и недвосмислено утврдили да су на том простору, који је спајао долину Колубаре са Ваљевским планинама и Подрињем, у континуитету од седмог до десетог века живели Срби, те

⁸ Опширније о грчким документима који говоре о покрштавању Срба 330. године у Ремизијани (данашња Бела Паланка) видети у Новаковић, Реља. 1997. *Карпатски и ликијски Срби*. Београд: ИПА Мирослав

⁹ Ћирић, С. 2021. „Мистерија на падини подно Дрине”. *Политика*. 23.07.2021.

да је град био напуштен у време ратова кнеза Часлава против Угара (Субашић 2017).

О величини територије српскоготске династије Свевладовића-Дрвенаровића сведочиле су у деветнаестом и двадесетом веку мапе српске државе у званичним француским и енглеским школским атласима:

У атласу француског историчара Луја Етјена Дусијуа приказане су границе Србије за време владавине Остроиловог наследника Свевлада Другог Свевладовића: Louis Etienne Dussieux. 1857. "Carte pour servir à l'histoire de l'Empire Grec de 565. a 717". *Atlas General De Geographie Physique, Politique Et Historique*, carte 133. Paris: Librairie de Jacques Lecoffre et Comp. 133, 134

1. РАСПОЗНАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ ПРЕДНЕМАЊИЊКЕ ДИНАСТИЈЕ...

Приказ обима српског царства у доба смрти цара Карла Великог 814 видети у *Школском атласу енглеске историје* из 1907. године на: 'Europe at the Death of Charles the Great 814'. 1907. *A School Atlas of English History*. ed. Samuel Rawson Gardiner. London: Longmans, Green, & Co. <https://www.antiquemapsandprints.com/categories/maps-by-cartographer/other-cartographers/product/europe-in-814-at-the-death-of-charles-the-great-charlemagne-1907-old-map/P-6-049132~P-6-049132>

Ollier, Edmund. 1890. 'The Map of the Byzantine Empire in the Ninth Century'. *Cassell's Illustrated Universal History Vol. III – The Middle Ages*. London, Paris and Melbourne: Cassell and Company Ltd. Извор: *The Print Collector*

via Getty Images. <https://pixels.com/featured/map-of-the-byzantine-empire-print-collector.html>

Мрежу развијених античких и средњовековних српских градова са устаљеном хришћанском традицијом из периода преднемањичке династије Свевладовића-Дрвенаровића, које тек однедавно откривају српски археолози на подручју Балканског полуострва, објашњава „Мапа Византског царства у деветом веку” у Каселовој *Општој илустрованој историји*. Према тој мапи, у тадашњој геополитичкој констелацији Србија је била значајна геоекономска сила са својом позицијом на Балканском полуострву која јој је омогућавала трговину са различитим суседним земљама (Ollier, 1890).

Према археолошким налазима, Срби су заиста кроз векове одржавали апостолско хришћанство, што показује архитектура раних хришћанских цркава „апостолиона” и традиција славења породичних слава хришћанских светаца у јужном делу таквих цркава, као и вековима у низу потврђено поштовање ранохришћанске цркве Пречисте Богородице Крајинске, у којој је био сахрањен српски краљ Свети Јован Владимир из преднемањичке династије, заједно са супругом Косаром (Јанковић 2007, 85-87; Јанковић 2015, 87, 215, 319-320). Немањичи су у линеарном низу наставили владати у својој држави на основу концепта јединства хришћанске духовне и царске власти у такозваној држави „теодулији”¹⁰, која је била озваничена у доба владавине цара Управде Јустинијана „Царском одлуком” број 6 у *Јустинијановом законуку* (Стојановић 1927, Barnes 1978, 78; ур. Петков. 1986, 145-146; 371-372; Sevcenko 1982; Андрејић 2009, 140).

У препису Прокопијевих *Анегдота* у чланку Џејмса Бруса и Константина Јиречека из 1887. године отац цара Јустинијана се зове Исток и пореклом је био из породице светих царева Константинових” (Bruce and Jireček 1887, 657-686). С друге стране, британски историчар Едвард Гибон је из геополитичких разлога у својој утицајној књизи *Историја слабења и пада Римског царства* (*History of the Decline and Fall of the Roman Empire*), позивајући се такође на једну верзију преписа Прокопијевих *Анегдота*, тврдио да је „цар Јустин, ујак цара Јустинијана, био припадник опскурне варварске расе из дивље земље и као млад се са нешто мало кекса

¹⁰ Теодулија” (гр. “Теодул”–„слуга Божји”) према *Царској одлуци* број 6 (“Novellae VI”) у Законику цара Јустинијана (*Corpus Iuris Civilis*) је јединство духовне и државне власти. Цар је био назван „Јустинијан” као цар који чува Божје заповести, који је праведан, поштен” (Šuljagić 2014, 1; Šuljagić 2020, 289, 416).

у торби упутио пешке у Константинопољ, где је прво радио као стражар у гарди тадашњег цара Лава, а касније је помоћу интрига и сам постао цар и касније препустио престо свом нећаку Јустинијану” (Gibbon 1802, 54-55). Словенско порекло цара Јустинијана одређени савремени историчари покушали су да оспоре, углавном критикујући лик, мотиве и дело теолога и историчара Ивана Марнавића који је писао о словенском пореклу цара Јустинијана. Међутим, ти савремени историчари нису имали основа да критикују раније историјске изворе на које се ослањао Иван Марнавић истичући словенско порекло цара Јустинијана у својим делима (Радочић 1940, 169-248; Petrovich 1967 1-28; Јанковић 2015, 125-133). Наводе из средњовековних српских и бугарских извора о царевима Константину и Ликинију и Управди Јустинијану као прецима династије Немањића потврђују историјски списи, међу њима и *Љетопис попа Дукљанина*, према којима се краљ Селимир оженио тетком Ладом цара Управе Јустинијана (Bruce and Jireček 1887, 657-686; Тарасов 2021) . Духовна и правна веза између династија цара Јустинијана и преднемањићке-немањићке династије доказана је и тиме што је Свети Сава, како показују изводи из компилације *Законоправило* Светог Саве, духовне црквене законе у компилацији *Законоправило* (Номоканон, книга *Кормче*) заснивао, између осталог, на изводима из *Законика цара Јустинијана*.

Милојевићеве забелешке о црквама и палатама које је градио и обнављао Управа Јустинијан на југу Балканског полуострва, укључујући ту и цркву светих мученика Срђа и Вакха код града Скадра над реком Бојаном (Varbenam), дају информације о континуитету посебног поштовања српских преднемањићких и немањићких владара исказаног према тим свецима. У данас оштећеној, и од српског народа и државе занемареној цркви, посвећеној светим мученицима Срђу и Вакху, покрај реке Бојане у близини Скадра у данашњој Албанији, према наводима из *Летописа попа Дукљанина* били су сахрањивани неки најзначајнији преднемањићки српски владари, као што су били Стефан Михајло и његов син Петар Константин Бодин, Свети краљ Владимир¹¹ и Добросав (Радловић 1939, 4; Кунчер 2009. 160-181). О значају манастира Светих

¹¹ Према неким изворима Свети краљ Владимир је са супругом Косаром био сахрањен у цркви Пресвете Богородице Пречисте Крајинске на југозападној обали Скадарског језера, где је већ раније био сахрањен његов отац Петрислав ((Јанковић 2007, 85-87; Јанковић 2015, 87, 215, 319-320).

мученика Срђа и Вакха сведочи и чињеница да се у доба док је то подручје припадало српској држави, око тог манастира развио трг Свети Срђ, на којем се обављала трговина, а кроз историју су тај манастир обнављали и краљица Јелена и њени синови краљ Милутин и Драгутин (ур. Синдик и Томовић 1996, 171-172). Касније кроз историју тај манастир, на чијим фрескама су свеци насликани у истој одећи као у грачаничком, пећанском и дечанском манастиру на Косову и Метохији, присвајали су римокатолички бенедиктански свештеници и Османски Турци, а данас су рушевине тог манастира, иако значајног по српску историју, заборављене и препуштене ерозији реке Бојане у близини¹²:

Остаци цркве Светог Срђа и Вакха у којима су по краљевским обичајима били сахрањивани средњовековни српски владари: Извор: „Црква у Ширђу наомак Скадра, светиња на коју смо заборавили”. *rts.rs*. 28. 10. 2023. година

Компаративна анализа Прокопијевог *Житија Јустинијановог* и историјата култа Светих Срђа у Вакха код „Срба Дардана”¹³ и

¹² Вучићевић, Драгана. 2023. „Црква у Ширђу наомак Скадра, светиња на коју смо заборавили”. *rts.rs*. 28.10.2023. <https://www.rts.rs/magazin/putujemo/5299425/manastir-sv-sergija-i-vakha-surdj-skadar-bojana.html> приступ април 2024.

¹³ У средњовековној ромејској и аустријској, а касније и целокупној западној историографији, уз називе “Илири” и „Трибали” за Србе су били чести и називи „Дардани”, о томе видети угарско-хрватског филолога и лексикографа Едеа Маргалица: „*Triballi = Szrbali, dardaniai szerbek*” (Ede 1918, 105). Такође је и утицајни британски археолог Џон Артур Еванс (1883) у својим научним радовима такозвану Дарданију, која је крајем петог века пре Христа као део горње Мезије

владара преднемањихке и немањихке династије један је од доказа заједничких духовних и генеалошких веза династија цара Јустинијана и српске владарске династије (Митић, 257). Један од такође значајних, и још увек недовољно истражених, података везаних како за породичну и политичку везу цара Јустинијана са српским династијама, тако и за значај Косова и Метохије за српски идентитет, односи се на извод из Прокопијевог *Житија Јустинијановог* о родном месту цара Јустинијана („Бедеријана крај Тауризијума”) и његовом подизању Прве Јустинијане, а затим и Друге Јустинијане и Јустинополиса у Липљану на данашњем Косову и Метохији, са описом околине и грађевинских објеката у њој. На основу тих навода археолог Ђорђе Јанковић оставља могућност за закључак да би Тауризијум могао да буде античка „Theranda” (грчки назив за данашњи Призрен, некадашњу престоницу краља Петра-Константина Бодина и цара Душана Немањиха), што поставља задатак за будуће археологе и историчаре да у правцу сазнавања историје родног места цара Управде Јустинијана наставе истраживања на подручју од Призрена и Липљана до Лебана (Митић 2020, 236-274).

Сам концепт немањихке хришћанске државе Србије, према којој је цар „Божји слуга”, долази од концепта цара Константина Великог и цара Јустинијана, који су себе називали „доулон” („слуга Божји”). Теолог и историчар Јевсевије (Eusebius) је у свом делу *Vita Constantini* (1.6.1; 4.9.85) навео да је цар Константин Велики себе називао „doulon” („слуга Господњи” - „по Божјој вољи избрани краљ”), да је сматрао да је владао и побеђивао захваљујући Божјој Милости и да цар увек мора да буде послушан и захвалан Богу (Oakley 2008, 82-83). Претходно 529. године порушивши Платонову академију паганске философије, цар Јустинијан је на основу раније подигнутих темеља цркве из доба цара Теодосија саградио у шестом веку цркву Свете Премудрости (Света Софија, Аја Софија) у Константинопољу. Такође је и озваничио хришћанским законима концепт монархије – „теодулије” у Константинопољском (источном Ромејском) царству. Еклесијална и духовна идеологија цара Јустинијана, изражена у изградњи монументалне цркве Свете Софије у Константинопољу, била је у складу са посланицама Светог апостола Павла у *Новом Завету* да је „једино Господ Бог био Премудрост, а земаљска мудрост без познавања Господа демонска

била засебна покрајина, називао „римском Далмацијом” и „Старом Србијом” (Evans, 1883, стр. 3-5).

мудрост”, као и у складу са порукама Светог Клемента од Александрије из његове *Опомене незнабошцима* (Clement of Alexandria, transc. 1919, 4.63.1; 11) да је “Бог једини премудар и да је хришћанска цивилизација требало да одбаци предантичко и античко паганство” (Свето Писмо *Нови Завет*, „Посланица Колошанима 1-3; „Римљанима 14, 26; 1 Тимотеју 1, 17; 4,1; Јакову 3, 15; 1 „Коринћанима” 12, 8). Тако је на олтару цркве Аја Софија цар Јустинијан са својом супругом Теодором оставио натпис-задужбину „Хои Доулои Соу”... („Ми, твоје слуге, ми Ти нудимо Христе оно што је Твоје од онога што је Твоје”), изражавајући на тај начин став да је Бог Створитељ важнији од творевине, односно да људи, укључујући и цара као Божјег слугу, дугују своју мудрост свом Створитељу. Цар Јустинијан је дао допринос историји светског законодавства израдом скупа позитивних закона (*Василике* или *Пандекте*), којима су били регулисани јавни и приватни закони у Источном РOMEјском царству, што је дало основу да се касније у историјским изворима словенски православни народи називају „праведним Дулонима” („Божјим слугама”), односно „припадницима клана Дуло” (кин. „Дуокло”) или „Србима Дукљанима” („Serblos Diocleates”) у венецијанским изворима (Coletto 1819, 43; Chen 2012, 97; Kim 2013, 59).

Такође, нису само религија, календар или орођавање преко брачне везе тетке цара Јустинијана Ладе са српским владаром Селимиром повезивали династију цара Јустинијана са предемањихком српском династијом, него о томе сведочи и један сачувани сребрни путир из шестог века, којег су цар Јустинијан и царица Теодора поклонили једном властелину на територији данашње Бугарске, на чијем натпису су слова употребљавана у српском букувару до реформе српског језика и писма у деветнаестом веку, као на пример натписа са свадбеног сребрног путира, за који се сматра да су га у шестом веку поклонили константинопољски цар Јустинијан и царица Теодора једном властелину на територији Бугарске. Нема великих разлика између писма којим су цар Јустинија и царица Теодора писали у шестом веку, и верзије српског писма којим је писао филолог Павле Соларић у деветнаестом веку. О томе сведочи њихова употреба заједничких слова као што су: *Ѓ ѓ* (о); *А а* (ен); *Я я* (ја); *Ю ю* (ју); *Ѡ ѡ* (т); *Ѕ ѕ* (дз); *Щ щ* (шч); *Ѣ ѣ* (к); *Ѥ ѥ* (пс); *Ѧ ѧ* (полувокал), *Оу оу* (у) (Шуљагић 2020, 363-370).

2. ФОРМИРАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ – ТЕОДУЛИЈЕ

2.1. Косово и Метохија као средиште српске средњовековне државности

Према податку историчара и географа Птоломеја из другог века, којег је цитирао ромејски цар-хроничар Јован Кантакузин у својој *Хроници* у четрнаестом веку, већ у другом веку постојало је насеље Пећ на територији данашњег Косова и Метохије. У време писања своје *Хронике*, цар Јован Кантакузин је архиепископа у Пећи називао „архиепископом Грка и Срба Трибала” (Assemani 1755, 38).

Изградњу Пећке патријаршије Српске Православне Цркве и неких од осталих цркава владара из српских преднемањихких и немањихких династија, на темељима ранохришћанских епископских средишта на територији данашњег Косова и Метохије, потврдили су резултати археолошких ископавања предузетих у Пећкој патријаршији 1931–1932. године, а такве резултате археолошких истраживања потврдио је у савременом добу, археолошким истраживањима и подацима о јурисдикцији Пећке архиепископије и патријаршије кроз историју, археолог Ђорђе Јанковић (Jankovic 1977; Јанковић 2007, 140–141; 169; 218; Ćirković 1989, 83). Такви подаци објашњавају зашто је у тринаестом веку српски светитељ Свети Сава изабрао цркву Светих Апостола крај Пећи да буде престо архиепископа Српске православне цркве и да се у њу сместе иконе Пресвете Богородице, Млекопитатељица и Тројеручица и жезло-патерица, које је у шестом веку познати светитељ Свети Сава Јерусалимски оставио у завет – наследство Светом Сави и српском народу (Вујовић 2018; Субашић 2020). Резултати археолошких истраживања, који потврђују изградњу цркава и дворова Немањиха на темељима ранохришћанских цркава и грађевина, уједно објашњавају и тврдњу протојереја-ставрофора, професора Радомира Поповића, везану за древну цркву Светог Петра и Павла у Рашкој, и у вези са спомињањем Призренске епископије у повељама константинопољског цара Василија. Професор Поповић, наиме, тврди да су поједине цркве у Србији биле изграђене у временима првих хришћанских апостола, тако да су ромејски патријарх Мануил

Сарантен и цар Теодор Ласкарис могли да доделе Светом Сави у цркви Свете Софије у Никеји аутокефалност Српској православној цркви, будући да је „само држава која је на својој територији имала апостолски храм могла у средњем веку да добије аутокефалну цркву” (Субашић 2018).

Како је историчар Милош Милојевић документовао сакупљањем, бележењем, компилирањем и објављивањем средњовековних државних докумената, народних песама, обичаја и артефаката са подручја данашњег Косова и Метохије, односно некадашње Старе Србије, још од претходних времена блиски и сродни сународници Срби-Илири-Словени и Дерванови «Бели Срби», под водством својих предуземањихких и немањихких владара, одржавали су сећање на личности, догађаје и процесе из периода пре династије Немањића. Древни календар Срба Трибала, који је био забележен на натписима на црквама и државним документима у средњовековној Србији, био је опеван у традиционалним народним песмама са територије Старе Србије, односно Косова и Метохије. Њих су забележили Драган Јацановић, Милош Милојевић, Владимир Бован, Аљоша Арсеновић и остали српски антрополози, етнолози, теолози и историчари антрополози, историчари и теолози; (Шуљагић 2023, 62). На основу старости тог календара, српског језика, писма, народних песама и митологије, ромејски историчари као Лаоник Халкокондил (Laonicus Chalcocondylae) Србе Трибале сматрали су „најстаријим народом на свету” (Chalcocondylae 1650). Такође и древне обредне, епске и народне песме старих српских племена са подручја Старе Србије, које је сакупио историчар Милош Милојевић и објавио 1869. године под називом *Песме и обичаји укупног народа српског – Обредне песме*, објашњавају део историје који се односи на српске владаре из периода од петог до седмог века на Балканском полуострву. Древне епске и народне песме племена Милчана и Брџака из Старе Србије описивале су „дванаест старих србских племена и тринаест братстава”, међу њима и племе Пољане, чија једна „Пољанска песма” започиње стиховима „Слави (славу) слонжни цар Селимир во стара земља Сарбска, Ни во Сарбска земља страна Авлонска, Авлонска стара Полонска, На крајина Сарбска и Гарчка, на та међа љута карвава...”; једна песма Пољана из Битољске нахије спомиње „србску земљу Маћедонију”, а једна песма племена Мијака гласи: „Шетат моме крај бела Вардара, крај Вардара во Маћедонија, Во Маћедонија во србска мајка, Во србска

мајка Стара Србија” (Арсеновић 2008, 96-97). Милојевићево објављивање древних народних песама и историјских и археолошких података везаних за подручје Старе Србије и за период владавине цара Теодосија Првог, цара Јустинијана, војводе Валамира, хунског кана Атиле¹⁴ и цара Хераклија, у недовољно разјашњеном раздобљу историје српског народа од четвртог до седмог века, драгоцено је из више разлога. Тај Милојевићев подухват очувања од заборав српских старина – завештање за следеће генерације, односи се не само на утврђивање периода и тока живљења и досељавања српског становништва на Балканском полуострву, него и на успостављање, како је то дефинисао археолог Ђорђе Јанковић „помесне цркве Срба” у доба такозваног Илирика, када је Илирик са дијацезама Дакијом и Македонијом постао саставни део источног Ромејског царства.¹⁵ О том периоду писао је историчар Милош Милојевић, између осталих својих дела, у делу *Наши манастири и калуђерство* (Милојевић 1881). Наиме, након што је цар Јустинијан у својој XI *Новели* прогласио Сирмијум (данашња Сремска Митровица) за средиште префектуре Илирик, уследили су напади Хуна, након чега је Сирмијум изгубио ту функцију у корист Солуна, што је довело и до пресељења префекта, администрације и вероватно дела сирмијумског становништва у Солун и Салону.¹⁶

У старим народним песмама Старе Србије, које је сакупио и објавио Милош Милојевић, народ је називао оснивача царске лозе Немањића Стефана Немању „Дрванићем” од „србских цара лозе Дрвенара” из „србске дједовине миле Зете”, „из питомог Драча у крај море из те Зете” (Милојевић 1869; Арсеновић 2008). Према словенским и латинским изворима, те према историчарима Андрији Качићу-Миошићу и Милошу Милојевићу, ови Срби-Словени су од

¹⁴ Оногошт као име једног војсковође код Атиле се подударао са личношћу Валамира или Владимира. У вези са тврђавом Оногошт (данашњи Никшић), за коју се тврди да има везе са „Готима”, интересантно је да је она била традиционално вековима у низу у поседу српских владара, од цара Уроша у четрнаестом веку, преко властелина Николе Алтомановића, до владара из лозе Косача (Ковачевић, 1967, 298).

¹⁵ Ромејски историчар Јован Зонара (Зонара 1847 репринт, 58) из дванаестог века је изричито тврдио да је Дакија била земља Срба, односно да је њихов владар Диковал био српског рода: ”Траиянь . . . воинствоваже на Даки сирнчъ на Србле, начелникъ же Србскіи Диковалъ”.

¹⁶ Још у петом веку била је повезана легенда о страдању сирмијумског ђакона са страдањем Светог Димитрија Солунског, односно дошло је до повезивања култова сирмијског и солунског светитеља (Шпехар 2014, 32-34).

492. године владали у Скадру, а њихов владар Селимир, што је било древно руско име (Шохина 2014, 15), владао је 526. године Далмацијом (Милојевић 1872; Качић-Миошић, репринт 1942). Милојевић је сматрао да су Дрвенари дошли 527. године „идући браћи својој у помоћ, а 547. године они прођу тако рећи сву Империју од Дунава па до Драча... утамањујући и Римљане и Аваре” (Милојевић 1872, 38). У вези са владаром Селимиром поклапају се наводи из списка *Gesta regum Sclavorum* (*Летопис Попа Дукљанина*) и списка *De administratio imperio* (*О управљању царством*) цара-хроничара Константина Порфирогенита (Логос 2017, 35-37).¹⁷ Неки наследници из те лозе, као што су били краљ Бело Павлимир и његов син Прелимир, касније су „столовали у Требињу и владали Скадром” (Буровић 2014, 31), а неки од њих су се женили бугарским и ромејским принцезама (Живковић 2006, 95; Јанковић 2007, 118). У житијима Светог Саве и Стефана „Првовенчаног” Немањића, они су истицали да је њихов отац Стефан Немања „вратио своје отечество” од Ромејског царства (Стефан Првовенчани 40-44; Јанковић 2015, 250). Такође и за њихове претходнике, владаре из преднемањићке династије, постоје такви наводи, на пример, да је Стефан Војислав „примио старешинство у земљи „отаца својих”, које су тада биле под грчком (византијском) влашћу” (Вукићевић 1911, 2). С друге стране, неодређеност географске, етничке и етнографске одреднице српског идентитета у преднемањићком периоду огледа се и у чињеници да је римокатолички свештеник и историчар Ордерик Витал, у свом делу *Црквена историја* (*Ecclesiasticae historiae*), односно у једној од најзначајних хроника о историји Нормана, Енглеза и Француза у једанаестом и дванаестом веку, називао на основу тадашњих историјских списка из Барија, српског краља Петра Константина Бодина који је столовао у Призрену, „краљем Славоније, Русије и Бугарске” (Vitalis 1845, 187). Такође се за светог краља Јована Владимира, којег су ромејски историчари називали „краљем Срба Трибала” и у чије време се писало глагољским писмом, писало да је владао „читавом Далмацијом и Илириком” (Томовић 1990, 5-18; Јанковић 2007, 213, 229). У смислу таквог широког географског одређења распрострања српске преднемањићке државе, којом су

¹⁷ *Gesta Regum Sclavorum II*. Istorijски институт Manastir Ostrog. Извори за српску историју књига 7. Латински изворикњига 1, Тибор Живковић ур, Београд, 2009, стр. 86, *цит. HS*, 32.24 – 25. *HS*, 8.11 – 14; *HSM*, 71.: Тома Архиђакон пише да су се словенски (илирски) Курети помешали са Готима (Гетима према Андерсеновој интерпретацији Јорнандеса) у Далмацији.

владали краљ Петар Констатин Бодин и свети краљ Јован Владимир, значајно је напоменути да је сплитски архиђакон Тома, који је изједначавао Словене и Готе, у свом делу *Historia Salonitana*, називао глаголицу „готским словима” (Thomas Archidiaconus reprint 1894, 49). Римокатолички свештеници су ово исто писмо називали „littera sclava” („словенско писмо”) (Štefanić 1976, 24, 27-28) и „буквица” (Štefanić 1976, 34-35).¹⁸

До периода теоријских сазнања и емпиријских истраживања историчара Милоша Милојевића у вези са територијом Старе Србије, Кнежевина Србија под управом књаза Михаила Обреновића се ослањала на ставове научника из Беча или Санкт Петербурга у вези са тим подручјем (Хаџи Васиљевић 1928, 317–318). Будући свестан значаја Старе Србије за очување српског идентитета у времену у којем је живео и деловао, Милош С. Милојевић одлучио је да се у јуну 1870. године лично упуту на подручје данашњег Косова и Метохије (Стару Србију), у изузетно несигурним околностима по његов властити живот. Тамо је, чак и прерушавајући се у појединим ситуацијама, истражио и оставио за јавност податке о топонимији, етничком саставу, постојећим и срушеним црквама, црквиштима и гробљима, старим књигама и средњовековним документима и артефактима који су сведочили о изворишту и континуитету српског идентитета у Старој Србији.

Веродостојност резултата Милојевићевих тадашњих истраживања у Старој Србији потврдила су дела *Етничка карта дела Старе Србије, према путопису Милоша С. Милојевића 1871-1877. год.* географа Мирчете Вемића из 2005. и 2006. године (Милојевић. 1873: Вемић 2005; Вемић 2006). Уз то, у савременом добу приликом пописа око две хиљаде топонима, од чега преко хиљаду цркава и манастира Српске православне цркве, црквишта и гробаља српских бораца и осталих споменика српске баштине на подручју Косова и Метохије, картограф Хаџи Љубиша Гвоићје назначио да нису још увек пописани сви топоними српске баштине на тој територији

¹⁸ Глаголица је била писмо које се уз ћирилицу употребљавало у периоду преднемањихких владара и на њој је био написан сачувани српски документ *Синајски псалтир* монаха Димитрија из једанаестог века (српска редакција старословенског језика). Филолози су пронашли његову сличност са моравско-кијевским *Мисалом* и са документима који су се употребљавали у средњовековном Полиљу и Рашкој епархији у доба владара из преднемањихке династије (Савић 2022, 23,24,35,37), као и одређену сличност са сарматским „тамгама” са Црног мора у старој Русији и са грузијским и јерменским писмом (Vernadsky 1946, 353-359).

(Гвоић 2015). Извесно је то да је историчар Милош С. Милојевић дао немерљив допринос приликом састављања тог савременог пописа српског културног наслеђа на Косову и Метохији. Уз такав велики допринос историчара Милоша С. Милојевића српској историографији и уопште очувању српског културног наслеђа, његов проналазак и штампање *Дечанских хрисовуља* из прве половине четрнаестог века један је од најзначајнијих доприноса које је појединац у модерној држави Србији могао да учини за доказивање правне и историјске тапије српског народа и државе на територију метоха манастира Високи Дечани, на територију Старе Србије. У геополитичком окружењу западних колонијалних агенди према Србији, откриће *Дечанских хрисовуља*, српских манастира, српских традиционалних еписких песама, старог српског писма, артефаката и осталих доказа српске државности на територији Старе Србије од стране Милоша С. Милојевића није било пожељно за излагање широј српској и светској јавности. Због тога је он, уместо похвала за свој прегоран рад, доживео оспоравања, критике, па чак и исмејавања од стране домаће и стране академске заједнице. Имајући у виду и његову војну активност у одбрани подручја Старе Србије од Османске турске војске, као и његово академско „уплитање” у геополитичке планове Аустроугарске, Османске Турске и Велф-Хановер династије на Балканском полуострву, академска „хајка” и острахизација Милоша С. Милојевића лако је објашњива. Европски политичари, како је то објашњавао саветник баварског краља Лудвига Првог филолог Вилхелм Фридрих Тирш, у случају повлачења Османског турског царства са Балканског полуострва, желели су да спрече обнову «Византско-Хеленског царства», односно обнову пред-османског уједињеног грчко-јерменско-грузијско-словенског Константинопољског царства, које је могло да угрози колонијалне политичке и економске аспирације европских династија на Балканском полуострву и на њиховом путу ка природним ресурсима Азије и Блиског истока (Benes 2008,181; Gourgouris 1996). Било је планирано да у случају повлачења Османског царства са Балканског полуострва буду, према аустријском министру спољних послова Агенору Голуховском, створене „што је могуће већа држава Грчка, велика Румунија, слаба Србија, мала Црна Гора и слободна Албанија” (Бакић 2017, 137). У том смислу, сврха стварања модерне грчке државе, као новоуспостављене нео-античке верзије хеленско-баварске грчке државе, са њеном важном позицијом

у источном Медитеранском мору” била је да се превасходно спреми да таква држава постане „штићеник Русије” (Milich 2000; 32-33; Vidmar 2009, 305; Tsoucalas 1996). Аустријски министар спољних послова Аугенор Голуховски, који је почетком друге половине деветнаестог века имао удела у укидању Војводства Србије и Тамишког Баната и у њиховом присаједињењу Угарској а затим Аустроугарској, радио је такође и на стварању модерне државе Албаније¹⁹, као кнежевине под аустријским протекторатом, да би помоћу те државе онемогућио да Русија оствари свој политички утицај преко Србије, Црне Горе и Бугарске у јужном делу Балканског полуострва (Толева 2012). Према мишљењу историчара Франка Фокса, у планирању заснивања модерне државе Албаније, на чему су инсистирали представници моћних држава тога доба, првобитно је било замишљено да та модерна албанска држава буде подељена између Срба и Црногораца, односно «српских Брђана у Црној Гори» (Fox 1915, 160). Међутим, прво је након Берлинског конгреса 1878. године било одлучено успостављање модерне државе Црне Горе и спајање хабсбуршких и османских турских војних трупа на територији тадашњег Новопазарског санџака, како би се онемогућио излазак Србије на Јадранско море (Scheer 2013; Rastovic 2012, 163-164). Такође је и аустроугарски министар спољних послова Џула Андраши планирао стварање модерне „македонске државе” и аутономије Албаније и Бугарске, док је аустроугарски генерал Фридрих Бек прогласио подручје данашње државе Албаније „аустроугарском сфером утицаја” (Храбак 1979, 167-168). Касније су представници аустроугарског политичког и војног врха планирали „превентиван рат” против Срба, због претензија Аустроугарске за заузимање Солунског залива (Митровић 2011). Због таквих аспирација према важним ресурсима средишњег и јужног дела Балканског полуострва, према извештајима аустријских дипломата, чак и током Првог светског рата неки од важних политичара у Србији, у државном врху Србије, били су агенти Аустријског двора (Миладиновић 2016). У таквим унутрашњим и спољним околностима по модерну државу Србију, Милошу С. Милојевићу било је отежавано, а касније и у политичком и академском смислу онемогућено да шири историјску истину о полагању територијалног, културолошког,

¹⁹ За првог западног краља у новоствореној држави Албанији постављен је од 1914. године пруски официр Вилхелм од Вида (Princ Wilhelm zu Wied) пореклом из холандске и пруске династије (Pearson 2006; Heaton-Armstrong 2005).

правног и политичког права српског народа и државе на територију Старе Србије, односно Косова и Метохије.

У трагичним околностима по сувереност српске државе, након Берлинског конгреса 1878. године, историчар Милош С. Милојевић прикупио је и објавио *Дечанске хрисовуље* из четрнаестог века, у *Гласнику Српског Ученог Друштва*, 1880. године, као завештање тадашњој и будућим генерацијама српског народа, којима је била потврђена тапија српске државности на територији Старе Србије. Између осталог, и због таквог свог чина – завештања, историчар Милош С. Милојевић претрпео је отворени прогон и острахизацију од стране политичара и академске заједнице у држави Србији и иностранству. Трагичан апсурд такве ситуације продужен је чињеницом да више од једног века, и у данашњим данима, академска стигматизација лика и дела историчара Милоша С. Милојевића постојано траје.

Историчар Милош Милојевић је једном својом карактеристичном белешком, насталом за време његових истраживања натписа на црквама у Старој Србији, наишао на натпис на надвратнику цркве Пресвете Богородице у Мушутшту крај Призрена, који потврђује да се на том подручју, унутар једног широког балканско-црноморског подручја, рачунало време заједничким календаром од древних времена до периода у којем је историчар Милош Милојевић живео и радио. У *Путонисима по Старој Србији* из 1877. године, таква белешка историчара Милоша Милојевића имплицитно описује не само дуготрајност и континуираност живљења српског народа на Балканском полуострву, него и проширеност хиљадама година дуге употребе заједничког календара у православним словенским државама. Будући да је та црква била тешко оштећена у јуну 1999. године, у рату за отцепљење територије Косова и Метохије од тадашње Републике Србије, у оквиру државе СР Југославије, тим више је значајан Милојевићев препис то црквеног натписа исписаног старим српским писмом са употребом древних знакова и симбола календара.²⁰ Према препису натписа који је направио Милош

²⁰ Свети Сава и владари из династије Немањића су означавањем датума према изворном српском (словенском, трачком) календару на натписима и фрескама на црквама које су градили на Косову и Метохији и у државним документима оставили у завештање будућим генерацијама знање о древности српског календара, којим се рачуна време од почетка обнове људске цивилизације након Великог потопа 5508. године пре Христа (*Стари завет*, „Књига постања” 6.13-20). Владари из осталих словенских православних царстава су такође користили тај

С. Милојевић, црква Пресвете Богородице Огидитрије била је подигнута 6823. године, односно 1315. године након рођења Христа:

„† Вѣ славоу кидиносоуѣнна и нераздѣльна Троице поуже
се и създа се вожаствъни и вѣсесвѣтѣни храмъ прѣхнустѣ
владѣице наше Богородице Огидитрикѣ на темелѣна. За
прѣхнустѣ кралѣ Уроша съ трѣдомъ і споспешеннѣмъ Іоана
великаго казнѣца. Драгослава съ Іоаномъ съ подрѣжнѣмъ
своимъ. И съ Станѣиомъ сыномъ си и съ: Анѣмъ дѣщернѣмъ
въ лето 6823. ѿ к р е н.“

Извор: Милојевић 1877, 104-106; *Srbijadanas.net*, 10.01.2014

Археолози Сима Ћирковић и Ђорђе Јанковић дошли су до закључка, на основу својих истраживања територије Неродимља, Пауна, Сврчина, Штимља крај Урошевца, Призрена, Истока и осталих насеља на Косову и Метохији, да су владари из династије Немањића градили цркве и дворе на темељу ранохришћанских цркава и палата преднемањићких владара од шестог до једанаестог века (Ćirković 1989: 83). Посебна пажња коју је цар Јустинијан посветио обнови, изградњи и правном уређењу цркава и насеља на том подручју Старе Србије може да се објасни словенским (српским, илирским) пореклом цара Јустинијана.

Важност територије Старе Србије за потврђивање континуитета историјског трајања Срба на овим просторима само је један у низу разлога њене идентитетске релевантности. Економски значај Косова и Метохије за развој српске државе свакако је један од њих. Он се огледао у развоју рударства Косова и Метохије. Значај

древни календар у античком (преднемањићком) и средњовековном (немањићком) периоду. Овај древни календар је био у употреби у Руском царству све до реформи цара Петра Великог у осамнаестом веку (*О писаници впрѣдъ Генваря с 1 числа 1700 года* 1830, 680-681), а у Србији све до периода владавине краља Милана Обреновића у Србији у деветнаестом веку (Стеванчевић 2012, 259-260). Ромејски цар Василије Други је озваничио употребу тог календара 988. године у Ромејском царству, али време тог календара је било илирскословенског, а не ромејског порекла, будући да су Ромеји, уз изузетак усамљених примера употребе тог календара на појединим црквеним саборима у историји, рачунали време и према Антиохијској и Александријској ери.

рударства је био потврђен српским државним средњовековним документима, као што је био случај са *Светостефанском хрисовуљом* краља Стефана Уроша II Милутина, намењеном манастиру Бањска, а чак и након распада српског царства забележено је да су племић Вук Бранковић и његови потомци управљали рудником Трепча на Косову и Метохији све до пада ових области под власт Османског царства 1455. године (Алексић, 2017, стр. 203, 206).

Може да се закључи да је период владавине припадника средњовековне династије Немањића и њених изданака био врхунац забележеног и документованог рударства и металургије на територији данашњег Косова и Метохије и уопште Старе Србије, уз пропратне занате и привредне гране и лепе уметности које су красиле средњи век српске државе. С друге стране, од периода стварања модерне државе Србије до данашњих дана, резерве сирових метала, рудници и природна богатства Србије представљали су отежавајућу околност за очување идентитета локалног српског народа, због конкретних примера присвајања тих природних ресурса војним и невојним средствима од стране припадника различитих држава.

У Бици на Марици 1371. године, у борби против Османске турске војске, погинуо је велики број војске предвођене јужносрпским великашима браћом Мрњавчевић. Иако је постало изгледно да ће у јужном делу Србије ускоро да уследи пресудна битка за одбрану српске државе од Османске турске војске, кнезу Лазару нису били на располагању сви тадашњи одреди српске војске, због пограничних ратова у којима су се борили под командом босанског владара Твртка и због позиционирања једног мањег дела српске војске на северној граници са Угарском ради обезбеђивања границе од евентуалног упада Угара. Такође, према историјским списима из тог периода, одред захумског војводе Радича на дан Битке на Косову пољу несрећно је закаснио да помогне војсци кнеза Лазара. Упркос малобројности српске војске у односу на Османску турску војску, тада већ седамдесетогодишњи цар²¹ Лазар повео је лично српску војску у Бој на Косову и погинуо у њему (Мишковић 1890, 100-103).

²¹ Према неким историјским изворима кнеза Лазара је био крунисао тадашњи српски Патријарх Јефрем (о томе видети *Пакибитија*, *Свети великомученик цар Лазар*, http://www.pakibitija.com/index.php?option=com_content&task=view&id=532&Itemid=92). Уз то, српски народ је у традиционалним епским песмама и причама називао кнеза Лазара „цар Лазар” и због значаја велике жртве коју је као владар поднео у одбрани српског народа и државе.

У оригиналним грчким и турским историјским изворима из тог времена описан је један млади српски великаш Милош Обилић „који је желео по сопственој вољи да начини највеличанственију жртву која је икад учињена”, „пожртвован и смео као ниједан од осталих тада” (Николић 2010, 29-30).

Након битке српске и турске војске на Косову пољу 1389. године слављење светаца и ратника заштитника је у Србији, уз димензију библијског *Новог Завета* такође попримило и димензију „Косовског завета”. Српски народ је из генерације у генерацију преносио сећање на борбу цара Лараза и његове војске „за крст часни и слободу златну” и у његовој свести Косово поље је забележено као „најсветије поље Србиново”. До данашњих дана у српској народној поезији и причама слављени су кнез Лазар, Милош Обилић, стари Југ Богдан и његових девет синова Југовића, Стефан и Лазар Мусић и остали српски витезови, тако да је „читава српска средњовековна историја претворена у непомични вербални споменик” (Павловић 2000: 164).

Развијајући се из средњовековног предања о Косовском боју, заснованог на „небеском топосу јуначког подвига” (Кнежевић 2006, према Пешић 2018, 40), којим је српски историјски пораз уздигнут у духовну победу задобијања „небеског царства”, косовски завет завештао је будућим покољењима „етичко-голготска начела жртвовања живота за заједницу и потомство” (Жунић 1999, према Пешић 2018, 40). Хришћанска идеја о примарности очувања душе у односу на очување живота, отеловљена у херојском лику цара Лазара, који се, по узору на Исуса Христа, спрема да „положи живот за идеју која једино помоћу те жртве може да победи” (Дворниковић 1990, према Пешић 2018, 40), добила је у косовском завету облик јединственог етичко-религиозног начела. Друга базична идеја косовске етике јесте идеја о непоробљивости душе српског народа, упркос чињеници поробљености његовог тела. Ове две стожерне идеје прожимају косовски завет у свим временима његове рецепције, учествујући и даље у изградњи српског националног идентитета (Пешић 2018, 40-41).

Према оригиналним историјским изворима из периода након Косовског боја, тадашњи турски историчари и фирентинске дипломате хвалили су храброст српске војске, поготово храброст одреда властелина Вука Бранковића у Косовском боју, као и „Милоша Обилића и његове формације витезова који су убили турског султана”.

Међутим, због великог броја изгинулих мушкараца у Косовском боју, у каснијим деценијама после Косовског боја у тако испражњене територије Османска турска војска је лако улазила и постепено их заузимала (Fejer 1835, 256; Николић 2010, 29-30; Фајфрић 2000).

О значају рударства у време владавине српског деспота Стефана Лазаревића у петнаестом веку, који је био познат по својој војсци „оклопника” витезова, сведочи *Закон о рудницима* којег је деспот Стефан Лазаревић објавио 1412. године. Према деспотовом *Закону о рудницима*, у познатом рударском месту Ново Брдо на данашњем Косову и Метохији, односно у тадашњој деспотовини Србији, била је успостављена институција управног, војног и судског војводе (Катанчевић 2016, 231–232). Захваљујући таквом развоју рударства у време деспота Стефана Лазаревића, профит српске рударске производње је премашивао петину укупне производње племенитих метала у Европи тога времена (Марковић 1999; Станојловић-Гајић 1894, стр. 216; 258–259; Николић 2010, стр. 125–126; Лемајић 2006). За време владавине Османског турског царства над Балканским полуострвом, 1771. године, српски патријарх Василије Бркић је у Стару Србију, као некадашње „королевство Сербско” остало од некадашњег царства цара Душана Немањића, уврстио готово читав јужни део Балканског полуострва заједно са „Далмацијом, Босном, Сремом, Горњом и Доњом Мизијом”, укључујући и данашњу територију Рашког округа и Косова и Метохије (Руварац 1891, 59-61). Забележено је да је и надзорник Скопског незарета Сулејман паша платио тапијску таксу да би користио метале из рудника Трепча. Међутим, велики бечки рат (1683–1699), који је покренуо селидбе српског становништва са територије данашњег Косова и Метохије на север, узроковао је пропаст тадашњег рударства, јер више није било ни квалификованих рудара који су могли да обнове и покрену производњу, ни купаца рудника (Алексић, 2017, стр. 205-206). Ипак, у време владавине Османског турског царства, страни путописци за територију данашњег Косова и Метохије писали су да је била пуна рудних богатстава, поготово сребра, и да је у њој, уз богата и лепа села са црквама и свештеницима и уређена поља богата воћем, поврћем и житарицама, поготово било познато Ново Брдо по својим рудницима” (Matković 1881, 42-43).

Међутим, на покушаје затирања српског идентитета на територији данашњег Косова и Метохије утицало је стварање државе Албаније као интересне зоне Аустроугарске у двадесетом веку, као и одлуке британских политичара Роберта Ситона Вотсона и

Едварда Греја да уврсте територију Косова и Метохије у савез социјалистичких југословенских република на АВНОЈ заседању комуниста 1943. године, током Другог светског рата (Seton Watson, 1911, стр. 343; Seton-Watson, 1931). Такође је постојао британски утицај и приликом прављења основа за издвајање територије Косова и Метохије из државе Србије, одређењем Косова и Метохије као аутономне покрајине у Уставу СФРЈ из 1974. године. Ово је касније озваничила и међународна „Бадинтерова комисија” Европске Економске Заједнице (Субашић, 2025; Abazi 2004, 14).

Умешаност британског политичког фактора у издвајање Косова и Метохије из Србије, током двадесетог века, може да се разуме ако се узме у обзир повезаност српског утицајног политичара Николе Пашића са политичаром Робертом Ситон Вотсоном у првој половини двадесетог века, као и његова повезаност са интересима британског акционарског друштва из Лондона *Selection trust LTD*. Према уговору овог друштва - компаније са сином Николе Пашића Радомиром Пашићем, лондонска компанија *Selection trust LTD* добила је право да истражује састав и количине сирових метала на територији данашњег Косова и Метохије. То лондонско акционарско друштво је даље 1927. године отворило предузеће *Trepča Mines Limited* и његовом свечаном отварању, пред почетак производње у руднику 10. октобра 1930. године, присуствовали су краљ Александар и кнез Павле Карађорђевић (Tašković, 2016; Драгнић, 1994; Богојевић, 2024). Због таквих геоекономских интереса британских и осталих страних финансијера са појединим политичарима и јавним службеницима у Србији, догодило се то да је укидањем Краљевине Србије прво створено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија. Затим је у образовном програму и јавном дискурсу такве новостворене државе било поништено сећање на древност српског идентитета на територији Старе Србије, а природна богатства са те територије су након тога била препуштена на управљање Британцима и осталим странцима (Tašković 2016).

2.2. Српско царство у доба цара Стефана Душана Немањића

Владавина Османског турског царства прекинула је развој славне српске средњовековне државе, коју је ромејски историчар Критовул (*Μιχαήλ Κριτόβουλος*), у својој историјској хроници, описивао

као „славну државу са великим бројем рудника и неосвојивих тв-рђава, са културним становништвом и јаком војском” (Kritovoulos 1954, 99–100; Critobuli 1983, 95-96). Према мишљењу српских и ромејских историчара, у време владавине чланова династије Немањића, модел „државе теодулије”, којем су тежили и неговали га вековима у низу балканскоцрноморски народи, био је најуспешнији модел у дотадашњој историји српског народа (Kritovoulos 1954, 99-100; Стојановић 1927; Каџић-Миошић; Раић 1794). Као што је показивало вишевековно сећање на краља – мученика Јована Владимира, који је владао „читавом Далмацијом и Илириком” и који је остао у сећању српског народа и цркве као „свети краљ Јован Владимир”, немањићи владар је схватао своју дужност владања као „Божјег слуге”, који управља земљом према Божјим законима правде и поштења (Јанковић 2007, 213, 229; Uskoković 2017, 283-287).

Цар Душан био је крунисан за цара у Скопју у данашњој Северној Македонији и српски архиепископ Јоаникије постао је први Патријарх Српске Православне Цркве.²² По угледу на, како су га латински писци описивали, „славног словенског краља” из преднемањићке династије којој је припадао и Свети краљ Јован Владимир, краља Петра Константина Бодина, који је пре премештања престонице у Скадар столовао у Призрену, такође је и цар Стефан Душан Немањић у четрнаестом веку одредио Призрен на данашњем Косову и Метохији за свој град – престоницу (Чемериких 2003, 55-56; Vitalis 1845, 187, 485; Iorga 1934; Лукин Лазић 1895, 48). Цар Душан Немањић подигао је за време своје владавине у четрнаестом веку манастир Светих Архангела Михаила и Гаврила у комплексу свог двора у Призрену, по узору на свог претка краља Милутина Немањића, који је, након што је одбранио Анадолију и источни Медитеран од напада војних трупа Персијанаца и Турака, подигао манастир Светих Архангела Михаила и Гаврила крај цркве Светог Гроба Христовог у Јерусалиму („Српски манастир Светих Архангела у Јерусалиму”, 2021; „Српски манастир у Јерусалиму”. 2021). Уз свој историјски значај, Призрен се развијао и као град трговине, захваљујући и томе што су Венецијанци и трговци из Котора и Дубровника посредовали у трговини сировим металима

²² Пурковић, М. 1976. *Српски патријарси средњег века*. Диселдорф: Српска православна епархија западноевропска. 28, 59–60: Цар Стефан Душан је након крунисања основљавао патријарха Јоаникија изразима „господин и отац ми светог ми царства пресвештени кир Јоаникије”, „господин патријарх кир Јоаникије”, или „пресвештени патријарх српски кир Јоаникије.”

и тканинама између Старе Србије, Јадранског приморја и Венеције, тако да су у Призрену били развијени занатство повезано са металургијом и производња свиле (Динић-Кнежевић, 1982, стр. 51; Миловић-Ђукић, 2010, стр. 101-112).

У четрнаестом веку српски цар Стефан Душан „Силни” Немањић, чија сестра је била предак руског цара Ивана Четвртог, био је отеловљење, у једној личности, духовног, генеалошког и геополитичког јединства преднемањићке и немањићке династије са бугарским и грчким средњовековним династијама, и на основу тих чињеница цар Душан је тврдио да има предност у праву на источноромејски престо у односу на династије Палеолога и Кантакузина (*Свети Сава у Руском царском летопису* репринт 2012, 20-21; Bogunović 2019; Haustein 1985, 78-80, 82-83; Цветковић 2003; Пириватрић 2007, 29). Због царског порекла Ане – Анастасије, мајке Светог Саве, краља Стефана Првовенчаног и Вукана Немањића, кћерке цара Романа, као и због женидбе краља Стефана Првовенчаног кћерком цара Алексија Другог Ангела Евдокијом, повезаност династије Немањића са царским породицама источног Ромејског царства, исказивала је древност и висину порекла, као и државну идеологију династије Немањића. Идеологија словенских и ромејских династија заснивала се на институцији цара као Светим Духом помазаног Божјег изабраника, тако да су Богом изабраног цара самодршца поданици морали да поштују, јер Божја Заповест гласи: “Не дотичите се помазаника Мојих и не чините зла пред њима” (*Свето Писмо Старог Завета* Пс. 104, 15; 1. Цар 16.1-13; 1 Зах. 2,8; Проп. 10.20; Прич. 8; 1,24,21; Пет. 2, 17; *Свето Писмо Нови Завјет* 1. Тим. 2, 1; 2. Пет. 2, 13-14).

Упркос нестабилним геополитичким условима због присуства татарске Златне хорде, војних трупа конкурентског Константинопољског царства и ђеновљанских и венецијанских трговачких и робовласничких компанија околних граница српске државе,²³ цар Душан је током четрнаестог века успевао да влада и управља трговачким токовима жита, меда, воска, вина и осталих производа на

²³ Matteo Villani, *Cronica* III, Lib. V, Firenze, 1825, pp. 206-208; Matteo Villani, *Muratorii rerum italicarum*, tom XIV, lib. IX, cap. XXII: Још у доба владавине српског краља Стефана Уроша Немањића северозападне границе српске државе је нападала војска угарског краља Лудвига Првог Анжујског, коју су поразиле, како је писао историчар Матео Вилани, „наоружани српски сељаци из густо насељених планинских шума Рашке.” П ар деценија након тога су се појавили Турци на јужним границама Србије.

једном широком балканскоцрноморском територију (Узелац 2015, 224-251; Новаковић 2018). Неки од највећих духовних и материјалних доказа о моћи и успеху његове владавине били су манастир Високи Дечани на Косову и Метохији, којег је цар Душан подигао заједно са својим оцем краљем Светим Стефаном Дечанским, и *Законик цара Стефана Душана*, којим је цар Душан показао да снага морала помаже да се једно моћно разгранато царство сачува и функционише у домену унутрашње и спољне политике. Како је показала збирка *Дечанских хрисовуља* из прве половине четрнаестог века, коју је открио и компилирао историчар Милош Милојевић у другој половини деветнаестог века, према хрисовуљама цара Душана, манастиру Високи Дечани припадао је велики део данашње Србије и делови Албаније и Црне Горе. Ове области биле су правна и историјска тапија српског народа и државе на територију метоха манастира Високи Дечани на територију Старе Србије. Уз то, историчар Милош Милојевић је 1872. године у својој књизи *Одломци историје Срба* објавио тезу, насталу на основу цитата арапских историчара, историчара египатског калифата и серије предавања историчара и филолога Јосипа Бођанског о историји Срба на Московском универзитету, којима је историчар Милош Милојевић присуствовао, да је цар Стефан Душан Немањић након одбране Крима и победе против Татара на Криму 1352. године, својој дотадашњој титули „император Грка, Срба, Бугара и Угро-Влахије” додао и део ‘цар Мађара и Руса’, те да је тадашњу територију данашње Молдавије ставио под јурисдикцију српске Пећке Патријаршије (Милојевић 1872, 119; 221). Такву тезу потврђују повеле влашкомолдавских владара о јурисдикцији Пећке Патријаршије и Охридске архиепископије над влашкомолдавским свештенством у средњем веку (Барбулеску, 1908; Домосилецкая 2009, 132). Сазнања историчара Милоша Милојевића о правом обиму моћне средњовековне државе и јурисдикцији Пећке патријаршије за време живота и смрти цара Душана Немањића у четрнаестом веку, као и чињеница да је охридски митрополит Доротеј на преласку из петнаестог у шеснаести век комуницирао са владаром Молдавије Стефаном Трећим Молдавским, познатим као Стефан Велики, на српском писму и језику (Барбулеску 1908), били су сметња успостављању политичког монопола чланова оградена династије Велф-Хановер над владавином балканскоцрноморских држава, од тадашње новоосноване Румуније до Албаније. Иако се временом након смрти цара Душана обим његове некадашње државе смањивао, унутар подручја Влашке и Молдавије, локални

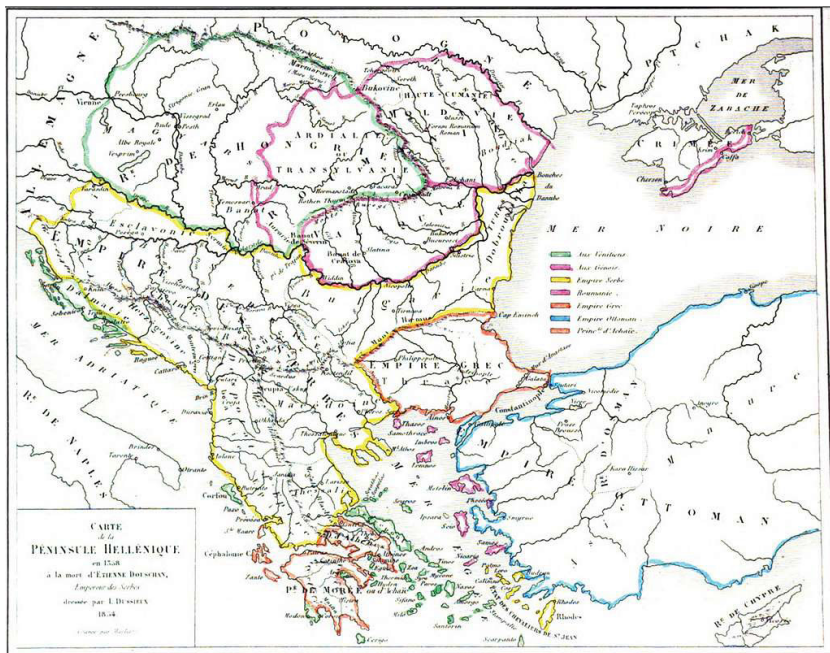
владари и властелини су се орођавали са племкињама из српских династија Немањића и њихових наследника Бранковића, Црнојевића, Младеновића и других српских династија, што су потврдили и резултати истраживања припадајућих им хаплогрупа и државни документи Влашке и Молдавије, записани српском азбуком (Vogunovic2018; Vogunovic 2019). Упоредо с тим, на подручју тадашње „Богданије” (Богом дане земље) на подручју Молдавије, Буковине и Русовлашке био је уочљив јак култ поштовања Светог Саве Освећеног Јерусалимског, Светог Саве Српског и династија Немањића и Бранковића у локалним црквама и у свеукупном духовном и културном животу тамошњег становништва.²⁴ Касније у историји, притисак Турске османске државе и њених такозваних свештеника „фанариота” на канонски поредак хришћанских православних цркава на балканскоцрноморском подручју, утицај уније Аустрије, Бохемије и Угарске, након 1526. године, као и притисак Римокатоличке цркве након стварања унијатске „Школе Ардељана” (*Școala Ardeleană*) у Ердељском Београду, у другој половини осамнаестог века, у којој је био осмишљен „румунизам” и држава Румунија као нео-латински геополитички конструкт, утицали су на постепено брисање свести о словенском пореклу локалног становништва²⁵ и о средњовековној држави цара Душана код тамошњег локалног становништва (Berenger and Simpson, 2014, 361; Милошевић 2017). Ипак, о одјеку утицаја немањићке средњовековне државе говори чињеница да су влашкомолдавски властелини и током владавине Османског турског царства финансијски и разним прилозима помагали манастире Српске православне цркве на Балканском полуострву све до Јадранског приморја; тако да је забележено да је 1606. године влашкомолдавски властелин Стоја са својом супругом Симом поклатио епитрахил са златним и сребрним везом метоу манастира на Михољској превлаци Бањи у Рисну на Јадранском приморју (Радовановић и др. 2014).

Тезу Милоша Милојевића о додатној интитулацији цара Душана као тадашњег владара „Угро-Влаха и Руса” потврђује и проналазак више врста оригиналног новца цара Стефана Душана,

²⁴ Опширније о култу Светог Саве Освећеног Јерусалимског, Светог Саве Српског и династија Немањић и Бранковић, те о савезу Петра Првог Мушата и Димитрија Донског у Влашкој и Молдавији видети Новаковић 2018; Барбулеску 1908; Андрејић и Илић 2014.

²⁵ Историчар Константин Јиричек је у свом делу *Историја Срба* (1952., 60) употребљавао израз: „Влашка, отаџбина Словена”.

српског динара из периода 1346-1355. године, у подручју од подунавске Добруце до међуречја између река Прут и Дњестар у насељима Костеште, Орловка, Кеселија, Лопацика, Аича-Керман, Исакача, Стари Орхеј и Спеја, на којима су натписи са титулом цара Душана као „императора Романа и краља Срба”, чије врсте и датуми говоре о устаљеном економском утицају царства цара Стефана Душана у том подручју у четрнаестом веку (Русев 1999, 131; Кривенко, 2014, 339-343). Тезу Милоша Милојевића такође подржава и спис „Ка историји румунско-српске узајамности”, у којем се спомиње српски рукопис *Законика* похрањен у бугарској Народној библиотеци у Софији, у којем је цар Стефан Душан именован „самодршцем угровлахијским” (Домосилецкая 2009, 131).

„Serbian Empire in 1358 according to Louis Etienne Dussieux.” 1857. *Atlas General De Geographie Physique, Politique Et Historique Carte de la Péninsule Hellénique en 1358 à la mort d'Étienne Doushan, Empereur des Serbes*. Paris: Librairie de Jacques Lecoivre et Comp. / (*Onumi атлас Луја Етјена Дусијеа* (1857): „Мапа распрострања српског царства године у 1358. години, у периоду након смрти српског цара Стефана Душана”

Раније у прошлости, током крсташких ратова од једанаестог до петнаестог века Ђеновљанске колоније биле су стациониране у источном Медитерану, Егејском и Црном мору. Породице представника тих колонија стекле су велико богатство тргујући са члановима источноромејских и турских династија (Rohan 2015, iii). Хришћане из православних држава, међу њима поготово егејске Грке, у сврху експлоатације радне снаге и природних богатстава на њиховом територију, вековима у низу угрожавали су Ђеновљани, Каталанци и касније и османски Турци, као и Римљани и Венецијанци. Током средњег века, Венецијанци, Франци, припадници Латинског царства и касније Хабсбуршке монархије наставили су да продају Грке и Словене Селџучким Турцима, Египатским султанима и европским државама (Noailles 1558; Hanotaux 1877, 74-102; Evans 1985, 47-53; Tardy 1978, 39-41). У лоцирању историјског тока судбине балканских народа била је значајна чињеница да су Венецијанци и Ђеновљани контролисали трговачку руту између Европе и Азије и преко Медитерана све до Енглеске, стационирајући своје робовласничке и трговачке станице на рекама Дон и Волга и у лукама Судак и Кафа у Црном мору (Howells 1907, 223-224). Ђеновљани су учествовали у трговини од Енглеске, Холандије и Атлантског океана све до Црног мора (Rohan 2015, 85-86). У таквој трговини српски цар Стефан Душан Немањић био је и латинским трговцима и источним Ромејима велики трговачки конкурент.

Законодавство и пракса још из времена владавине преднемањихких владара сведочили су о отпору словенског и грчког народа према робовласништву. Један од таквих закона био је *Закон судни људем* (старосл. *Законъ соуѣньни людѣмъ*), познат из доба краља Светопелека и записан у доба Светих Ћирила и Методија (Vašica 1971, 236; Nikolić 2013, 151). *Законик* српског цара Стефана Душана Немањића сведочио је такође, између осталог, и о томе да су се Срби борили против робовласништва и да је цар Душан „строго кажњавао покушаје продаје својих сународника латинским трговцима” (Милојевић 1872, 119; 221; Руссев 1999, 131; Новаковић 1898: гл. 21; Evans 1985, 47; Шуљагић 2021б, 118-143). О томе сведоче његове оштре казне намењене оним „неверницима који покушају да украду и продају становнике његовог царства” у одредби *Душановог законика* (Evans 1985; Новаковић 1870). Будући да је цар Душан поседовао земљу на Јадранском приморју и на тај начин контролисао трговину са Балканског полуострва и Црног мора преко Босфора

у Анадолију и даље, власти у Венецији и Константинопољу договориле су се да не допусте цару Душану да држи монопол у трговини преко Босфора (Nicol 1992, 200). У светлу ове чињенице још увек је недовољно разјашњена тврдња историчара Френка Фокса (*Frank Fox*) у његовој књизи *The Balkan Peninsula* (*Балканско полуострво*, 1915) да је цар Стефан Душан завршио свој живот тако што је, у децембру 1356. године, био отрован пред зидинама Константинопоља (Fox 1915). Након смрти српског цара Душана Великог, контролу над трговином у балканско-црноморском подручју преузели су Ћеновљани и Венецијанци, што показује податак да је, две године након смрти цара Душана Немањића, од 1357. године луком Кафа на Црном мору управљао конзул Ћеновљана (Oderico e Massola 1792, 159).

Како је показала историја након смрти цара Стефана Душана Немањића, његова сестра је, као један од предака династије русколитванске Глинске кнежевине, била предак руског цара Ивана Четвртог „Грозног” („Силног”) Руриковића-Васиљевича, а кћерка српског племића Константина Дејановића Драгаша Јелена била је мајка последњег константинопољског цара Константина Палеолога. Преко тих породичних веза руска династија Руриковича-Васиљевича имала је генеалошку повезницу са српским и бугарским средњовековним племством, и преко династије руско-литванске Глинске кнежевине и преко грчке династије Палеолога (*Свети Сава у Руском царском летопису* 2012., 14-30; 20-21). Све до балканских устанака против Османске турске власти, међу балканскоцрноморским становништвом постојала је нада да ће, након завршетка владавине Османског турског царства над њима, некадашње пред-османске државе – теодулије да буду обновљене (Дмитриев ед. 1999; Hatzopoulos 2011; Hadzopoulos 2013, 83). Међутим, након смрти српског цара Душана Силног, венецијански и ћеновљански трговци, заједно са европским владарима и трговцима, одржавали су у Источном Медитерану добре везе са владарима из империје Мамелука на северу Африке и са владарима из све јачих династија Османског царства, које су трговачки били повезане са монголским и индијским династијама на азијском континенту (Behrens-Abouseif 2014; Karim 2023). Тако је ћеновљанска трговачко-робовласничка станица на Криму, након смрти цара Душана Немањића 1355. (или 1356. године, према неким историјским изворима), управљала трговином од Индије и Кине

на Далеком истоку, преко Угарске и Трансилваије, до држава западне Европе (Tardy 1978, 38-48).

У петнаестом веку, и даље је била забележена трговина робовима Словенима, Грцима и Татарима са балканскоцрноморског подручја, која је била смањена, али не и укинута. То се десило тек након што су представници европских робовласничких и трговачких компанија открили и почели да продају робове из Западне Африке (Poggibonsi 1945: 146; Hoade 1952: 60; Evans 1985: 47, 53). Овакво стање било је омогућено тиме што су представници Латинског царства, које је након крсташких похода било привремено успостављено у Константинопољу, заједно са Венецијанцима (Млечанима), а касније и са Французима и Ћеновљанима, успоставили савезничке односе са Иконијским (Румским или Анадолским Селџучким) султанатом. То су преко њих урадили и представници Хабсбуршке монархије, односно Новог-Старог Рима – Хабсбуршка монархија била је називана и *Imperium Romanum Sacrum Nations Germanicæ* (Noailles 1558).²⁶ Према њиховим трговачким уговорима са турским и египатским султанима, продаја словенског робља била је несметано настављена, иако је средином петнаестог века, када су се Европљани упустили у јужноатлантску пловидбу и почели да доводе робове из западне Африке, почео да се смањује интензитет куповине робова из југоисточног дела Европе (Hanotaux 1877, 74-102; Evans 1985, 53).

Османски Турци напредовали су у освајању Балканског полуострва направивши базу у Скопју, те су након пада Константинопоља 1453. године и након пада српског краљевства у Босни 1463. године, уз прећутно одобравање Рима, Венеције, Беча и Пеште, успели да прошире своју власт готово по читавом Балканском полуострву. Тако успостављену геополитичку ситуацију омогућили су такође римски папа, Угари и Венецијанци који су, за разлику од Срба и осталих православних народа на Балканском полуострву, у

²⁶ Још раније у историји, након што су у склопу својих крсташких похода почетком тринаестог века Латини освојили Константинопољ, тадашње новоуспостављено Латинско царство у Константинопољу је заједно са Млечанима успело да склопи савезничке односе са Иконијским султанатом, што су касније урадили и представници Француске и Ћеновљани, а преко њих и Хабсбуршка монархија, односно Нови-Стари Рим (Хабсбуршка монархија била означавана и називом *Imperium Romanum Sacrum Nations Germanicæ*). Према речима теолога и дипломате Франсоа де Нуајија (Francois de Noailles 1558): “Ћенова је била највернији савезник Хабсбуршке монархије и умногоме заслужна за успех цара Шарла Петог и његовог сина наследника Филипа Другог.”

већини случајева кроз средњи век одржавали пријатељске дипломатске односе са Османским турским царством (Tardy 1978, 38-48). У покушају да учврсте своју власт на Балканском полуострву, Османски Турци су новоосвојене границе на Балканском полуострву обезбедили својим такозваним „спахијама” (коњаницима) и дахијама, који су имали велика феудална имања на којима су локални хришћани радили као робови. Од тог периода, ухваћени робови су преко новоуспостављеног турског система „јањичарства”²⁷ продавани више на исток у Константинопол него на запад у римокатоличке луке на Јадранском мору (Evans 1985, 52). Тако је и током вишевековне владавине османских Турака на Балканском полуострву, према договору Ватикана, угарског двора и угарског војсковође Јанка Хуњадија, вишевековна трговина словенским, грчким и татарским робовима са балканско-црноморског подручја била не-сметано настављена и морским путем и реком Дунав (Tardy 1978, 38-48; Canestrini 1843, 187).²⁸

Када је од осамнаестог века надаље почела измена дотадашњег традиционалног српског идентитета под утицајем геополитичких агенди „похода на Исток” европских политичара и интелектуалаца, наступило је умањивање геополитичког и економског значаја некадашњег славног и моћног средњовековног српског царства у српским образовним институцијама у циљу спречавања покушаја евентуалне обнове Душановог царства, у случају слабљења моћи Османског турског царства на Балканском полуострву. Поготово је то дошло до изражаја после Берлинског конгреса 1878. године, када је историчар Милош Милојевић, након његових открића и објављивања информација о стварном обиму Душановог царства, као и открића и објављивања *Дечанских хрисовуља* и истраживања Шар планине и Призрена на подручју Старе Србије, доживео омаловажавања његовог истраживачког рада и покушаје спречавања његове научне делатности од стране тадашњег министра просвете и црквених дела Стојана Новаковића и неких осталих колега

²⁷ Kjeilen, Tore. „Devsirme”, <http://i-cias.com/e.o/devsirme.htm>: У српска села су долазили јањичари који су одвајали дечаке од својих породица и одводили их у Турску са циљем да од њих направе верну робовску војску османских војника-јањичара и војних администратора свога царства.

²⁸ Такво стање је трајало све до 1615. године, када су руски Запорошки козаци на челу са Петром Коњашевичем уништили Османску турску флоту у црноморској робовласничкој и трговачкој станици Кафа и ослободили робове из ње (Сас и Кіркене 2011).

из званичне српске академске заједнице. У периоду устоличавања владара из огранака европске Велф-ХанOVER династије за владаре новооснованих модерних балканскоцрноморских држава, помињање података о томе да је цар Душан промовисао себе као владара древног аутохтоног српског народа на Балканском полуострву, употребљавајући чак и древни израз „Кимери” (потомци најстаријег сина Гомера најстаријег Нојевог сина Јафета) за означавање српског народа, свакако није било пожељно.

Грбовник цара Стефана Душана Немањића са ознаком “владар Кимера”.²⁹ Извор: *Wappenbuch des Kaiserreiches Illyrien: Wappen des serbokroatischen Zaren Stephan Stephan Nemanich*. Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Signatur/Inventar-Nr.: Ms. Phill. 1892

Историчар Милош Милојевић, који је у другој половини деветнаестог века теоријски и практично радио на реконструкцији и синтетизацији српског историјског идентитета, није се својим научним циљевима уклапао у геополитичку агенду европских владара, који су намеравали да задрже своју моћ и контролу над балканско-црноморским подручјем и шире је даље према Истоку. Онемогућавање српских интелектуалаца, попут Милоша Милојевића, да својим, у доба владавине Османских Турака већински

²⁹ О одржавању предања о настанку људске цивилизације и о потомству Ноја након Великог потопа, осим рачунања времена од 5508. године пре Христа, списа и фресака на ту тему, сведочи и фреска *Ноје обделава виноград* у манастиру Дечани који је задужбина краља Стефана Трећег Немањића Дечанског и цара Душана Немањића из четрнаестог века на Косову и Метохији.

необразованим, сународницима, у новоформираним образовним институцијама, преносе своја сазнања о основама и развоју српског идентитета, имало је за свој циљ одређене последице. Једна од њих била је лакше утапање Србије у организациону структуру и одређење места модерне Србије као политичког објекта, а не субјекта, у тадашњој геополитичкој констелацији Балканског полуострва. Будући да је творац устројења тадашње модерне бугарске државе, британски дипломата и правник Едмунд Хорнби, у свом *Нацрту за будућу владу Бугарске* (*The Eastern question: a Scheme for the Future Government of Bulgaria*) (1878) предвидео „постављање баријера између будуће бугарске државе и њених суседних држава”, постаје и јасније зашто у модерној српској историографији није познато да је српски цар Душан „одбранио Крим од Татара 1352. године”, како је забележено у књигама историчара Милоша Милојевића, већ се та година спомиње као година у којој је српски цар Душан покушао да успостави своју власт над суседном Бугарском државом (Милојевић 1872, 119; Hornby 1878). У том смислу уочљиво је да су западне владе, у периоду пред одржавање Берлинског конгреса 1878. године, намеравале да на територији Балканског полуострва, како је то објаснио историчар Александар Џејкоб Шем (*Alexander Jacob Schem*) „спрече обнову Српског и Бугарског средњовековног царства” (Schem 1878). Такође, у току Критског устанка, због страха да ће овај устанак да отвори „Источно питање”, односно опстанак Османског турског царства на Балканском полуострву, 1896. године, аустроугарски геостратези донели су одлуку да од дотадашњих разједињених шиптарских племена направе државу Албанију. Почели су да припремају стандардизацију њиховог писма и писање албанске историографије на Балканском полуострву (Толева 2012, 28; Pearson 2006; Heaton-Armstrong 2005).

Након оснивања модерне албанске државе, те након женидбе југословенског владара Александра принцем Маријом из владајуће пруске династије Хоенцолерн-Зигмаринген у Румунији, владари из Велф-Хановер династије и њених бочних династија-огранака су у првој половини двадесетог века завладали новоствореним балканским државама на обалама Јадранског, Јонског, Егејског и Црног мора и на тај начин потпуно преузели територију средњовековног царства цара Стефана Душана под своју контролу.

3. СРБИЈА ПОД ВЛАДАВИНОМ ОСМАНСКОГ ТУРСКОГ ЦАРСТВА

3.1. Геополитичка констелација у доба владавине Османског турског царства

Случајеви деловања војних трупа Старог Римског царства на Балканском полуострву, касније акције средњовековних венецијанских и франачких трговаца у том подручју и учешће европских политичара у стварању модерних балканских држава у деветнаестом и двадесетом веку, показују континуитет и постојаност у колонијалној природи вишевековног „похода на Исток” (Храбак 1979, 167-168; Митровић 2011, 66-75; Толева 2012, 28; Lala 2008, 28-29).

Током владавине старог Римског царства, разлика у политичкој философији инвазивног „политичког Запада” и одбрањујућег „политичког Истока” на Балканском полуострву била је озваничена након што је цар Константин Велики саградио Константинополис као „Нови Рим” или „Нови Јерусалим” на Босфору. Ова разлика континуирано се испољавала кроз историју међусобних односа западног Римског царства и источног РOMEЈСКОГ царства и њихових наследних држава (Choniates 1984, xxvi-xxvii; Zosimus reprint 1887, 2.30-34; Kaatz 2012, 126). Један од карактеристичних примера очитовања дате разлике у политичкој философији европског “запада” и балканскоцрноморско-анадолијског „истока” било је укидање источноромејског протектората над Равенским егзархатом на Апенинском полуострву, у којем је црква Светог Виталија у Равени била изграђена по узору на цркву Светих Сергија и Вакха у Константинопољу („Базилика Светог Виталија” 2016). Затим је, 840. године, у форми *Лотариј савеза* (*Pactum Lotharii Treaty*) званично био потврђен савез Републике Венеције са европским Каролиншким царством, у њиховом рату против словенских народа, односно званично разилажење политике Венеције од Источног РOMEЈСКОГ царства (West-Harling 2020, 98-103), упркос њиховој каснијој спорадичној економској сарадњи. По узору на представнике Старог Римског царства пре њих, Венецијанци су наставили искориштавање људске радне снаге локалних народа у експлоатацији природних ресурса на Балканском полуострву, у чему им је подршка европског Каролиншког царства много значила (Šuljagić

20126, 158-160). Уз то, након што је на подручју данашње Шпаније Визиготе наследила Омејад династија, и након што су Каролинзи склопили савез са Абасид династијом, настало је такозвано „Златно доба” у историји ислама на подручју Шпаније (Barton 2009, 44–47).

Склапање савеза са Абасидским калифатом одговарало је Каролинзима и Венецији у борби против Источног ромејског царства и православних словенских држава, о чему сведочи чињеница да су европски трговци и робовласници своју продају робова и извоз производа у источне државе наплаћивали у арапском новцу (Ottewill-Soulsby 2019, 213–231; Heck 2006, 179; Heck 2007, 172). Припадници венецијанских и ђеновљанских робовласничких и трговачких компанија продавали су локално балканско-црноморско становништво као робље представницима Каролиншког царства и осталих европских држава, као и Арапима, при чему је посебно карактеристичан пример била колонизација средњовековне јадранске Далмације, називане у средњем веку „робовском обалом Европе” (Evans 1886, 6; Evans 1985; Baerlein 2022; Amitai 2008: 121; Stuard 1986: 40). Вековима дуг колонијални поход венецијанских, ђеновљанских и каролиншких робовласничких и трговачких компанија према српском и осталом становништву балканско-црноморског подручја помогао је развој каролиншке економије (McCormick 2002, 17–54). Запосленици ових робовласничких и трговачких компанија вековима у низу хватали су и препродавали Словене, Грке и Татаре у робље Арапима Сараценима, Каролиншком царству, имућним породицама на Апенинском полуострву и плантажерима на острвима Крит и Кипар (Evans 1985). Упркос повременим сукобљавањима економског интереса између моћних европских држава и њихових компанија са представницима блискоисточних калифата и азијских ханата, овако одређена вишевековна геополитичка констелација обједињавала је заједничке геополитичке интересе ових држава у опкољавању и контроли православних балканско-црноморско-анадолијских држава. Пример поптадања Константинопоља под власт Османских Турака, када су ђеновљански трговци помогли трупама Османског турског царства приликом опсаде Константинопоља, показује да је трговина и сарадња представника ових држава временом утицала на потпадање држава Источног ромејског царства и словенских православних држава под власт Османског царства, током четрнаестог и петнаестог века.

Иако су владари из српских и околних „копнених земаља” успевали својим државничким и војним напорима да спречавају продају робља на неко време, њен наставак омогућили су Османски Турци својом колонизацијом Балканског полуострва у петнаестом веку. Они су, направивши од 1415. године базу у Скопју у данашњој Северној Македонији и затим у Сарајеву у данашњој Босни и Херцеговини, и затим након њиховог освајања Константинопоља 1453. године, успели да прошире своју власт по читавом Балканском полуострву. У случају Јадранског приморја, Османски Турци сарађивали су са Венецијом и њеним савезницима, али нису могли лако да допру до црногорских планина у којима су „Срби, као последњи остатак средњовековног царства цара Душана”, како је то дефинисао историчар Френк Фокс (Fox, 1915, 160) “након Битке на Косову живели у теократском друштву високо у црногорским планинама” као “остаци слободних Срба који су својим јунаштвом превазилазили Спартанце.” (Evans 1985, 51; Fox 1915, 60, 160; Pearson 2006; Heaton-Armstrong 2005).

Продаја робова, највише из Босне и са Црног мора, била је настављена по Западном Медитерану, а то су легалисти описивали као последицу „праведног рата”. Наиме, према неким историчарима, од шеснаестог века “Европљани су на расистички начин покушавали да оправдају постојање ропства” и дуготрајна трговина робовима била је основа за “европски расизам према Словенима и Грцима” (Evans 1985, 46-47; 51- 52; Kahane, H. and R. Kahane 1962, 345-360; Broquière 1892, 95). Законодавство и студије историјских случајева показују да се пракса робовласништва наставила и у наследном „Светом Римском царству Германа” и да су од седамнаестог века и Холанђани и Швеђани трговали робовима, уз производе као што су слоновача и злато у Африци, док се енглеска „Московска компанија” у потрази за природним богатствима Азије окренула трговачким путевима који су водили кроз тадашње Руско царство (Köstlbauer 2023; Sinha 1990, 702; Danielsson 2021; Emmer 2005; Wolf 1994; Olson 1996, 769). Такође су и пруски цар Фридрих и његов нећак шведски краљ Густав Трећи подржавали институцију робовласништва (Barton 1972).

Вишевековна трговина робљем и производима омогућила је финансијску добит у буџетима неколико европских држава, краљевских породица и породица власника робовласничких компанија и, последично томе, и даље наоружавање њихових војних и

трговачких морнарица. Развој трговачко-робовласничких морнарица подстакнуо је такође развој текстилне индустрије и осталих грана индустрија средњовековних градова Апенинског полуострва и касније Енглеске и Ханзеатске лиге (Howells 1907, 223-224). Од времена доласка Велф-ХанOVER династије на власт у Енглеској, постајала је на глобалном плану све очигледнија политичка философија Венецијанаца да колонизатори, односно “супериорнији људи” имају право да обликују политички живот у колонијама, односно у регионима света које су енглеске трговачке и робовласничке компаније, као наследнице венецијанских трговачких и робовласничких компанија, освојиле (Disraeli 1904, xxix-xxx; 320-321; 442-442). Како је показао ток историје, таква политичка философија чланова и упосленика Велф-ХанOVER династије и њених огранака-династија у Европи, ослањала се на традицију мишљења различитих европских мислилаца о супериорности одређених народа у односу на њима покорене народе; од римокатоличког теолога Томе Аквинског у тринаестом веку, до философа Николе Макијавелија на преласку из петнаестог у шеснаести век, који се у својим делима позивао на ставове о “праву јачег” античких римских и грчких аутора Салуста, Ливија, Тацита, Кикерона, Пиндара и Платона (Killogran 1987, 89; Regent 2011, 751; Fontana 2003, 86).

Након потврђене „шизме” између Православне и Римске цркве 1054. године, на Апенинском полуострву продубљена је разлика у политичкој философији у односу на православно источно Ромејско царство и православне словенске државе. С друге стране, због финансијског окружења створеног услед трговине робовима и различитим трговачким производима, током дванаестог века на северу Апенинског полуострва, развила се једна нова форма политичке и друштвене организације. Сматра се да је развој трговине, финансијских трансакција и организације јавне управе на Апенинском полуострву и осталим европским градовима-државама (републикама) био зачетак модерне европске демократије. Трговци из Венеције, Ђенове и осталих градова доносили су производе, људе и нове идеје из разних светских крајева, међу њима са Истока и поготово са Блиског истока, у градове-државе, републике на Апенинском полуострву. Стога је у средњовековној култури Апенинског полуострва, поготово у Фиренци четрнаестог века, била приметна промоција античке паганске философије и уметности (Burckhardt 2000; Skinner 1978; Шуљагић 2011, 220). Античка

паганска философија у духу Платона, Салуста, Кикерона и Пиндара промовисала је „природно право јачега”, што су венецијански и ђеновљански, а касније и португалски, холандски и британски трговци, преузели као слоган својих империјалних освајања балканских, црноморских, азијских и осталих светских колонија. Један од карактеристичних примера за то била је трансформација симбола првог заштитника града Венеције хришћанског светитеља и великомученика Теодора Тира – за којег се сматрало да је у своје време био уништио храм анадолијске паганске богиње Сибеле, у Риму поштоване и приказиване као окружене лавовима – у касније светски познати симбол крилатог лава у Венецији. Иако је у модерним интерпретацијама венецијански крилати лав био често повезиван са хришћанским апостолом Марком, он је изворно био сматран за заштитника храма паганског бога Сандона у Тарсусу у Анадолији (Scarfi 1990, 31-124; Giorgi 2002, 345). Фигуре крилатог лава и осталих фигура лавова, које су у Венецију доносили венецијански морепловци и војници из некадашњих паганских грчких Елевсијских поља, острва Делос и лука Атине и Пиреја, симболизовале су не само империјална освајања колонија источномедитеранских „људи мора” у паганским временима, него и, како је то 1893. године у свом делу *На путевима Европе* дефинисао историчар Жил Мишле (*Jules Michelet*), каснија средњовековна освајања азијских колонија од стране „страшне венецијанске лавље аждаје” (Michelet 1893, 453). Уз то, након што је математичар и фрањевац Лука Паћоли (*Luka Pacioli*) 1494. године објавио књигу *Сума знања из аритметике, геометрије, пропорција и пропорционалности* (*Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*), у којој је описао процес, етику и трошкове рачуноводства у тадашњим северним апенинским градовима, два века која су уследила после тога била су описивана као „златно доба грчке Атине на Апенинском полуострву” (Smith 1974 (1914).

У таквој политичкој и економској клими Апенинског полуострва, никнула су револуционарна антиклерикална и републиканска размишљања философа Николе Макијавелија (*Niccolò Machiavelli*), која су се ослањала на радове римског историчара Салуста и потенцирала експанзионизам старе Римске републике (Regent 2011, 751; Fontana 2003, 86). На британском архипелагу 1437. године био је убијен шкотски краљ Џејмс Први (*James I*), али утилитаристички и експанзионистички ставови Николе Макијавелија извршили су утицај

на идеју републиканизма у Енглеској у шеснаестом веку и претходили су револуцији 1649. године, у којој је био убијен енглески краљ Чарлс Први. То краљеубиство у Енглеској било је у супротности са општесветским поимањем владара као Божјег изабраника у држави, односно са општим јудеохришћанским поимањем Божјег закона. И у *Старом Завету* и у *Новом Завету* цар је био сматран Божјим изабраником, односно Божјим слугом („Свето Писмо Старог Завета” 1 „Sam” 23:10; „Свето Писмо *Нови завет*” „Лука” 12:42-48). Експанзионистички став *Владара*, како је гласио наслов познате Макијавелијево књиге, био је у супротности са херeditарним доласком владара на власт на некој територији, односно супротност концепту помазања светим миром од стране Патријарха, приликом церемоније крунисања владара у православним монархијама - теодулијама. Политичка промоција силе и експанзионизма трасирала је пут ставу филозофа Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*) о „рату свих против свих” који је био у супротности са хришћанским поштовањем Божјих заповести људима „да воле Господа Бога, а затим да воле друге као саме себе и да не чине другима оно што не желе да они чине њима” („Свето Писмо *Нови Завет*” „Матеј” 22:36-39; „Матеј” 7:12, „Лука” 6:31-36; „Марко» 12, 29-31). Хришћанско пропагирање љубави међу људима у *Новом Завету* надовезивало се на општесветски примордијални мит о Ноју, његовој супрузи и синовима са животињама у барци као мит о обнови људске цивилизације након Великог потоп. Овај мит објашњавао је Божјом вољом ток и процес насељавања народима различитих подручја света, односно да је то где ће се Нојеви синови, те одређени народи населити у свету било божански предодређено (Bryant 1807, 229- 274). Насупрот ставовима и законима јудеохришћанске цивилизације о љубави према Богу и вршењу Божјих заповести, као и о међусобној љубави међу људима, као и насупрот Божјој заповести пренесеној Мојсију да људи не смеју да желе туђе ствари и поседе (“Свето Писмо *Старог Завета*” 2.”Мојсију” 20:13,15,17), политичка философија експанзионизма и искориштавања колонија у „добу откривања колонија” била је оправдавана ставом о супериорности освајача над покореним народима (Killoran 1987, 89; Gilbert ed. 1982: 608; 616). Политички „макијавелизам” је у периоду неоплатонистичког и неоаристотеловског учења Френсиса Бејкона (*Francis Bacon*) и Вилема Шекспира (*William Shakespeare*), као и развоја британских трговачких компанија, трасирао пут настанку каснијих идеја англосаксонског либерализма и утилитаризма

службеника *Источноиндијске компаније* Адама Смита (*Adam Smith*) и Џона Стјуарта Мила (*John Stuart Mill*) (Elton 1994, 30). Временом је каснија политика империјализма, колонијализма и утилитаризма надограђена и дефинисана као западна политика *macht politik* и *realpolitik* (политика на основу принципа моћи и реалистичког прагматизма у међудржавним односима).

У периоду пред пад Источног Ромејског царства под налетима Османских Турака, ромејски државник и философ Георгије Плетон (*Γεώργιος Πλήθων*), у нади да ће Латини помоћи источном Ромејском царству пред надоласком опасношћу од Османских Турака, промовисао је у својим делима заједничке везе између античке Грчке и Источног Ромејског царства, као и везе између Грка и латинских Европљана (Steiris 2016, 173-199). У периоду након пропасти *Фирентинског унијатског заседања* 1439. године, Османски Турци су постепено покорили територију Ромејског царства и балканско-црноморских држава (Laurent 1971, 598-599; Hofmann ed. 1953: 44). Након пада Константинопоља под власт Османских Турака, и након преноса једног дела константинопољске литературе на Апенинско полуострво и европски континент, не само раније доношење есо-теричне литературе из разних крајева света од стране Венецијанаца и Ђеновљана, него и тадашња дела Георгија Плетона и његових савременика философа, допринела су популаризацији античке паганске и езотеричне мисли у Европи. Због тога је додатно и пренос неопаганске мисли из константинопољске литературе у политичку философију Европе утицао на касније француске физиократе и протестантску реформацију у Европи (Arabatzis 2014, 74). Средишта превођења античких и средњовековних грчких и арапских дела на латински језик биле су луке у данашњој Шпанији, Француској и Италији. Будући да су се Османски Турци позиционирали у некадашњим венецијанским и ђеновљанским трговачким енклавама у источном Медитерану, некадашња паганска философија из Атине, тада поробљене од Османских Турака, симболично је била пресељена у Рим и Венецију.

Још у четрнаестом веку теолог и песник Франческо Петрарка (*Francesco Petrarca*) упоређивао је крсташки Рим са паганским Старим Римом (Bisaha 2010, 52-53). С друге стране, почетком шеснаестог века португалски краљ Мануел Први упустио се у освајања азијских земаља. У складу са идејом Венеције као „нове Атине”, будући да је грчка Атина била под владавином Османских Турака,

и да је римокатолички папа Јулије Други подржавао експедиције португалског краља Мануела Првог, у Риму се појавила идеја и да град Рим постане „нова Атина” (Stephens 2004; Bosman 2014, 77). На захтев папе Јулија Другог 1510-1511. године, у папској палати у Риму, сликар Рафаело насликао је слику *Атинска школа философије*, на којој су били приказани пагански философи, астролози, географи и уметници, тако да су на тај начин симболично биле повезане античка Грчка и тадашња Римска црква. То је уједно означило ренесансни Рим новим главним градом неоплатонизма, древног етрурског и јеврејског учења, зороастријанства, астрологије и паганских природних и друштвених наука (Stephens 2004, 203-204). Слика *Атинска школа философије* у папској палати у Риму била је метафора синкретичког уједињења цезаропапистичке верзије хришћанства са паганским есотеријским философијама, епикурејством и егалитаријанством. Према традиционалној хришћанској духовности и схватању иконе, слика *Атинска школе философије* у папској палати није имала везе са хришћанским фрескописом и била је по себи очигледан јеретички чин и отклон од изворне верзије хришћанства (Дамаскин 1913; Успенски 2006). Симболична појава такве слике са паганским античким философима, као отклона од дотадашњег хришћанског поимања света, за чијег се гласноговорника представљала средњовековна Римска црква, била је такође и симболичан чин – претеча појаве антитеократских и антимонархистичких покрета у Европи, Северној Америци и Руском царству, који су уследили у периоду Модерне и Постмодерне. Слика *Атинска школа философије* у папској палати у Риму имплицирала је увођење (нео)паганства на културну и политичку сцену Европе, имајући у виду не само идеју претварања Рима у „нову Атину”, него и каснију промоцију лавова-заштитника Венеције, донесених из Грчке као „*Atheniensia Venetae*”. Промоција Рима као „нове Атине” на слици *Атинска школа философије* симболички је посредована приказом паганске богиње Минерве на штиту Атине као персонификације паганског поимања појма мудрости. То је био очигледан отклон од похвале Божјој Премудрости у цркви Свете Премудрости (Света Софија, Аја Софија) у Константинопољу, коју је, на основу њених раније подигнутих темеља из доба цара Теодосија, саградио у шестом веку источноромејски/илирскословенски цар Јустинијан. Цар Јустинијан је 529. године наредио рушење Платонове академије паганске философије, након чега је уследило довршење цркве Свете Софије и устоличење хришћанских закона

и концепта монархије-теодулије у источном Ромејском царству. Еклесијална и духовна идеологија цара Јустинијана, изражена у изградњи монументалне цркве Свете Софије у Константинопољу, била је у складу са посланицама Светог апостола Павла у *Новом Завету* да је „једино Господ Бог био Премудрост, а земаљска мудрост без познавања Господа демонска мудрост”, као и у складу са порукама Светог Клемента од Александрије из његове *Опомене незнабошцима* (Clement of Alexandria, transc. 1919, 4.63.1; 11) да је “Бог једини премудар и да је хришћанска цивилизација требало да одбаци предантичко и античко паганство” (Свето Писмо *Нови Завет*, „Посланица Колошанима 1-3; „Римљанима 14, 26; 1 Тимотеју 1, 17; 4,1; Јакову 3, 15; 1 „Коринћанима” 12, 8).

Како би се схватио значај постављања слике *Атинска школа философије* у папској палати у Риму, потребно је присетити се да је цар Управда Јустинијан био познат по свом географски широком распрострањеном царству и по свом правном устоличењу државног концепта монархије-теодулије. Цар Јустинијан не само да је својевремено, уз укидање Платонове Атинске школе паганске философије, укинуо и остале тадашње паганске јереси, него је и промовисао *Кодекс класичног права, Дигесту, Институције, Новеле* и властиту песму *Јединородни Сине и Слове Божји*, која се све до данашњег времена поје на литургијама у хришћанским православним црквама. Цар Јустинијан је такође, 538. године, наредио да се на новцима Ромејског царства објави да он више није био цар у смислу војног команданта, него цар теолог, што су му замерили историчар Прокопије и римске папе за време његове владавине, и што је уједно најавило и крај паганског Старог Рима (Keum Ahn et al 2017, 44-50; 61; 70). У том смислу, вековима касније слика *Атинска школа философије* из папске палате у Риму симболично је вратила на светску политичку и идеолошку сцену паганску философију из некада уништене Платонове академије у Атини у доба владавине цара Јустинијана.

Након преноса бројне константинопољске литературе из Венеције у Аугсбург германски историчар Хијеронимус Волф (*Hieronymus Wolf*) је 1557. године у свом делу *Corpus Historiae Byzantinae*, уместо дотадашњих званичних назива за Источно ромејско царство (Ромејско, Грчко или Константинопољско царство - *Imperium Orientis, Romanorum, Graecorum, Constantinopolitanum* у изворним историјским списима) (Bosch 1970: 55-59; Noris 1681, 436), по први пут у историји употребио назив “Византијско царство”

– према имену града Византиона из паганског периода пре изградње Константинопоља на његовом месту. Назив „Византијско царство” никада није био у употреби у Источном РOMEјском царству (Hankii 1677, 245; 585; 605; Van Tricht 2011, 63). Тако је Волфова употреба имена „Византион”, на лингвистичко-семантичком нивоу имплицирала за тадашње време једну револуционарну европску неопаганску негацију идеологије средњовековне источноромејско-словенске државе-теодулије у европској историографији и политици. Како су показала колонијална освајања света која су уследила, за следбенике политичког макијавелизма, прагматизма, материјализма и меркантилизма, повратак паганској неоплатонистичкој философији „права јачега” значио је бежање од моралне одговорности и етичког осећања кајања унутар такве њихове политичке и моралне философије. Тако је подршка римског папе Јулија Другог паганској езотеријској философији могла да се објасни, између осталог, и подршком папе Јулија Другог империјалним мисијама морнарице португалског краља Мануела Првог по светским морима и освајањима нових колонија. Пример португалске морнарице су следиле морнарице шпанских, британских и холандских трговаца. Будући да су Османски Турци у сарадњи са појединим европским државама и трговачким компанијама почели да контролишу трговину од Европе према Азији и у Леванту, Шпанци и Португалци кренули су у интензивније истраживање трговачких путева по Атлантском океану. Почетком шеснаестог века, истраживач Фернандо Магелан открио је мореуз који раздваја копно Јужне Америке, а Португалци и Шпанци су се у потрази за колонијама и производима отиснули на трговачке походе у Пацифички океан, што је Римској цркви донело додатне материјалне приходе³⁰. Један од доказа повезаности идеологије меркантилизма и колонијализма представља пример финансирања путовања трговца и морепловца Кристофера Колумба, познатог по открићу северноамеричког континента 1492. године, од стране Банке Светог Ђорђа (Banco di San Giorgio), то јест Банке Ђенове (1407. до 1805.), иако је Кристофер Колумбо понудио своју схему путовања и Републици Венецији (Harris 1888, 22, 48). Приход и утицај Ђеновљанске банке био је толико велики да се у своје време Никола Макијавели питао да ли ће временом Банка Светог Ђорђа припојити себи читаву Републику Ђенову. Пракса уношења трговачког прихода преко Банке Ђенове у финансије

³⁰ О томе и о зачецима глобалне трговине видети опширније у Stošić 2021.

Републике Ћенове, вековима касније, утицала је на пословање робовласничких и трговачких компанија – *Западноиндијске компаније* и *Источноиндијске компаније* (Harris 1888, 4). У случају Енглеске у седамнаестом веку, долазак на енглески престо холандског државника Вилијама Трећег био је персонификација спајања двају претеча глобалне економије – британске Виндзор и холандске Оранж династије и уједно и енглеске и холандске *Источноиндијске компаније*, које су постепено успевале да присвоје за себе трговачке пролазе и приходе на различитим странама света. Енглеска политичка партија „Виговаца” суделовала је у стварању *Енглеске банке* по угледу на *Банку Амстердама*, што је краљ Вилијам оверио краљевским декретом 1694. године. На тај начин је, за разлику од источноромејског цара Јустинијана, који је 538. године одбацио своју војну прошлост и прогласио се теологом, краљ Вилијам Трећи објавио отклон од „хармоније легализма” и покренуо јачање војне моћи у политици Енглеске (Claydon 2002, 129-131; Levillain 2005, 321-350). Када је у Енглеској револуцији 1649. године био убијен енглески краљ Чарлс Први, то убиство краља прекинуло је дотадашњу традиционалну праксу крунисања и поштовања цара у држави монархији у средњовековном европском политичком кругу. Уз то, убиство краља Чарлса Првог отворило је пут епохи јавних и тајних активности револуционарних антитеократских и антиаутократских анархиста, либертијанаца, радикала и социјалиста на светској политичкој сцени, која је уследила касније у историји. На Енглеску револуцију и процес секуларизације великих држава и њихових колонија надовезале су се различите револуције и политичке реформе на европском континенту, а затим касније у двадесетом веку и бољшевички комунистички принцип светске револуције, чији циљ је био прогањање „сваке натприродне концепције или концепције стране интересима друштвене класе”. Према, од стране неких политичких кругова апелативно називаном „десничарском”, философу Јулијусу Еволи (*Julius Evola*), такав процес секуларизације показао се „заједничком универзалном мисијом” комунизма и северноамеричке демократије (Evola 2010; Евола 2022).

На другом крају света у средњовековном Ромејском царству и православним словенским државама, постојала је источна верзија државе теодулије. Средњовековна српска држава је у свом темељу имала књигу-компилацију словенских и ромејских еклесијалних, државних и народних закона *Законоправило* (гр. *Νομοςανον*, ру. Књига *Кормче*) замонашеног принца Растка из српске династије

Немањића – Светог Саве. Захваљујући деспоту Светиславу из Видина у данашњој Бугарској, светосавско *Законоправило* су 1273. године пренели руски митрополит Кирил и Рјазански принчеви у Руско царство, и оно је било кључно за институционализацију српске, бугарске, румунске и руске православне цркве у њиховим државама-теодулијама. Светосавским *Законоправилом*, који је према словенским теолозима „по Божјем праву било врховни закон средњовековне српске државе”, симболично и званично било је уједињено грчко и словенско православно хришћанско правно и културно наслеђе, остајући све до данашњих дана на снази као црквено законоправило Српске, Бугарске и Руске православне цркве (Franklin 2002, 117-119; Шуљагић 2012б, 198-199; 212). Уз то, преци првог миропомазаног руског цара Ивана Четвртог Васиљевича-Руриковича „Грозног” били су чланови српске династије Немањића и грчке династије Палеолога, тако да је руски цар Иван Четврти био утеловљење генеалошке и културолошке везе српских, ромејских, бугарских и литванско-руских династија (*Свети Сава у Руском царском летопису* репринт 2012, 20-21; *Николая Схимонахия* (Гроян); Carevska 2012; Шуљагић 2020).

Кијевска Русија је, средином тринаестог века, била уздрмана након напада Монгола. Искористивши такво стање, Велико војводство Литваније са православним Рутенима као већинским становништвом, удруживши се од 1385. године са Краљевством Пољске, проширило се на територије од Балтичког до Црног мора и борило се против московских кнезова за превласт над некадашњом Кијевском Русијом (Franczak 2021, 136-137). То је условило да у западноевропску јавност продру тезе историчара и картографа Мачеја Мјеховита (Maciej Miechowita) и Бернарда Ваповског (Bernard Wapowski), образованих у Кракову, Болоњи и Риму, о „Московији као полуазијској одметничкој држави”, у којој су „крволочни деспоти владали својим робовима” (Franczak 2021, 136). Након што су пољсколитванске трупе поразиле војску московског Великог кнеза Василија Трећег Руриковича, у бици код Орше 1514. године, историчар и картограф Бернард Ваповски направио је компилацију песама у Риму о „поразу шизматика Московита од стране краља Пољске, великог кнеза Литваније, наследника цара Русије, Пруске и Европске Сарматije”³¹. У тој компилацији песама, Бернард Ва-

³¹ Венецијански свештеник Мауро (fra Mauro) је средином петнаестог века Русију изједначавао са Сарматijом, односно у својим географским картама називао ју је „Русија односно Сарматија” (Franczak 2021, 136-137).

повски захвалио се краљу Жигмунду „за победу над московским тираном који је намеравао да покори читаву европски континент од реке Висле до Рима и Шпаније”, упоређујући краља Жигмунда са „новим цезаром чије су војне победе биле сличне победама Римског царства над варварским Скитима” (Franczak 2021, 147). Након тога је Бернард Ваповски, заједно са примасом Пољске Јаном Ласким (Jan Łaski), организовао у Риму прославу победе пољско-литванских војске над руском војском (Miziołek 2022, 36). Почетком седамнаестог века, након што су трупе под водством језуитски образованог хетмана Пољске Станислава Жолкјевског (Stanisław Żółkiewski), у сарадњи са бољарима у Русији, свргнуле у Русији са власти тадашњег руског цара Василија Шујског из династије Руриковича, руски цар Василије Шујски је заједно са својом браћом и дворском свитом 1611. године био доведен на поклоњење пољском краљу Жигмунду Трећем Васи у Варшаву, у тријумфалној поворци са елементима паганске царске победничке поворке “ovatio” из Старог Рима (Nagielski 2012, 47-68; Gałuszka 2019, 171–203). У добу средњовековном европског империјализма, оличеног у опловљавању далеких континената и освајањима удаљених светских колонија, инвеститори и трговци енглеских трговачких морнаричких компанија, као саветници и неретко шпијуни енглеске краљице Елизабете Прве, инспирисани описима Далеког истока у делима венецијанских и осталих европских картографа и географа, и врло често повезивани не само са географијом, астрономијом, навигацијом и трговином, него и са алхемијом и есотеријом, успоставили су трговачке односе са владарима на територијама данашње Русије, Чешке и Пољске, у потрази за северноисточним пролазом ка природним ресурсима и тржишту Далеког истока (Ramusi 1550; Taylor 1930, 131; Skelton 1970, 14; Wilson 2007, 241; Cooper 2011, 237; Wilson 2012). До тог периода, Руско царство било је сматрано царством – пијемонтом православног словенства и уопште православља након пада Константинопоља 1453. године и пада Смедерева у Србији 1459. године под Османску турску власт. Тако је, према једном популарном средњовековном пророчанству међу Грцима да ће Руси ослободити Константинопољ након његовог пада под власт Османске Турске, завет који је последњи константинопољски цар Константин Палеолог дао гласио „да је погинуо за своје отацтво и за православну хришћанску веру” (Дмитриев ed. 1999). Такво пророчанство улило је наду у обнову пред-Османског источног хришћанског православног царства, међу грчким

устаницима против Османске власти, почетком деветнаестог века. То су, међутим, секуларно-просветитељски усмерени револуционари из организације и схеме устанка, тада искористили за свој властити циљ, позивајући Грке на оружани устанак (Hatzopoulos 2011; Hadzopoulos 2013:83).

Чињеница да се Руско царство налазило као геополитичка препрека западном „продору на исток”, односно западним трговцима који су тражили „североисточни пролаз” за трговину са Кином и далекоисточним тржиштем, имала је велики утицај на историју Русије, у многим периодима са трагичним последицама по руски народ и државу. Из енглеске „Компаније за трговачке походе у нове земље” (*The Company of Merchant Adventurers to New Lands*), основане 1555. године, створена је трговачка „Московска компанија” (*The Muscovy Company*), чији су представници успоставили дипломатске и трговачке везе са руским царем Иваном Четвртим Васиљевичем „Грозним”. Тадашњој Русији је, због монопола северноевропских држава у трговини на Балтичком мору, иницијално одговарало успостављање трговачких веза са Енглеском. Осим тога, од половине шеснаестог века, британски изасланик морепловац Ричард Ченселор (Richard Chancellor), планирајући да дође до Кине преко „северне руте”, успео је да за енглеску *The Muscovy Company* обезбеди велике привилегије у Русији (Olson 1996; Evans 2014).³² Тако је цар Иван Четврти Васиљевич, представницима трговачке „Московске компаније”, обезбедио не само слободан трговачки пролаз кроз Русију, него и значајне олакшице правне природе за трговину у Русији (Olson 1996, 769). То је била врста правних повластица које ће касније британски и остали западни трговци и дипломате тражили у својим захтевима за отварање трговачких представништава у Јапану, Кини и осталим далекоисточним државама (Fairbank 1953, 7; Saito 1990, 36). Од периода када је краљици Елизабети био одбијен захтев за продужење трговачког уговора са Русијом, што је био кратак прекид у међусобним трговачким односима, у Енглеској је почела антируска пропаганда, која је трајала вековима у низу (Wolf 1994; Stout 2013, 483-495; Matar 1999, 82). Син цара Ивана Четвртог Теодор Први Јоанович, након што је одбио да продужи трговачки уговор са Енглеском и након покушаја Енглезе да утичу на њега преко брата његове супруге министра Бориса Годунова, 1598. године

³² Венецијански свештеник Мауро (fra Mauro) је средином петнаестог века Русију изједначавао са Сарматijом, односно у својим географским картама називао ју је „Русија односно Сарматија” (Franczak 2021, 136-137).

преминуо је и наследио га је Борис Годунов (Crankshaw 1944, 126; Нуме 1983, 37).³³ Од тог времена постале су видљиве прозападне реформе у Руском царству.

Након пада Константинопоља 1453. године и пада Смедерева у Србији 1459. године под Османску турску власт, Руско царство сматрано је пијемонтом православног словенства и уопште православља у свету. Међутим, будући да се у географском и геополитичком смислу Руско царство, богато природним ресурсима, налазило на путу европским трговцима и владарима у њиховом походу на природна богатства и тржишта Азије и Далеког истока, оно је претрпело војне и невојне операције страних агената на својој територији, а затим су западне реформе и званично промениле културолошко и друштвено устројство Руског царства. Већ од доба владавине цара Бориса Годунова, у Руском царству биле су примењене извесне модернизацијске промене са Запада, а прозападне реформе руског друштва у широком домену примењиване су у доба цара Петра „Великог” након његових посета Европи. Цар Петар „Велики” није уводио прозападне реформе само у области европских друштвених и природних наука и лепих уметности, већ је применио и правне савете о аутократској владавини од филозофа Готфрида Лајбница (*Gottfried Leibniz*), који је био близак саветник члановима Велф-Хановер династије (Anisimov 1993, 295 – 298; Esteve 2018, 264; Brodsky 1986, 71; Шуљагић 2020, 369-370). Монопол странаца над политиком, правом и науком Руског царства постао је видљив у последицама прозападних реформи руског цара Петра Великог од осамнаестог века надаље. Од тог периода, припадници страних обавештајних служби, тајних друштава и покрета видљиво су покушавали да смене хришћанске монархе који су своју владавину схватили у смислу „дулона” – Божјег слуге. У периоду након 1764. године, односно након свргнућа дечака-престолонаследника Ивана Шестог Антоновича са престола, постала је очигледна умешаност страних обавештајних служби у догађања на руском двору (Moss 2005, 260-262).

³³ Касније средином седамнаестог века руски цар Алексеј Први је због подршке компаније *The Muscovy Company* парламентаризму у енглеском грађанском рату и након краљеубиства Чарлса Другог монопол над трговином те енглеске трговачке компаније пренео холандским трговцима. Ипак, *The Muscovy Company* је наставила своје послове у Русији све до бољшевичке револуције 1917. године, од када се бави хуманитарним пословима (Coates 2004; Dmitrieva 2006; Eddy 2007, PhD).

За време мисија цара Петра Великог и његове свите западној и средњој Европи, цар Петар спријатељио се са директорима холандске *East India* компаније и шкотских Јаковита, блиских хановерској влади. Његов сет прозападних реформи омогућио је довођење на многе високе функције у Руском царству страних свештеника, језуита, масона и трговаца, од којих су неки били умешани у међународну трговину робљем (Barrow 1839; Bushkovičh 2003; Murdoch 2006). Цар Петар је, у склопу својих прозападних реформи, успоставио и нову категорију руских кметова, сличну робовској категорији (“крепасное право”), што је више наликовало на идеологију средњовековних робовласника, или на аутократску владавину по принципима философа Готфрида Лајбница, него на дотадашњу средњовековну руску државу-теодулију са идеологијом и црквено-државним уређењем структурисаним према словенско-грчком *Законоправили* Светог Саве (Anisimov 1993, 295 – 298; Franklin 2002 138-147). Цар Петар променио је такође и древни словенско-ромејски календар, укинуо традиционалну структуру Руске православне цркве, затворио многе манастире и унео у руско друштво многе обичаје и манире до тада непознате у руском друштву (*Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, 2010 (1830)). Прозападне реформе Руског царства наставили су и каснији руски цареви и царице. По позиву русификоване царице Екатарине Друге, родом из династије фон Анхалт-Зербст (*von Anhalt-Zerbst*), у Руско царство дошли су германски историчари Август фон Шлецер (*August von Schlözer*), и Готлиб Бајер (*Gottlieb Bayer*) и по свом доласку историчар Август фон Шлецер уништио је и фабриковао неке од најзначајнијих изворних руских историјских хроника, уневши у руску историографију нордијско-германску тезу о пореклу руског народа и основама формирања руске државе (Otto 1839, 301-303; Vidmar 2009: 275-276; 306; 307; 309; Moroskin (reprint) 1990, 288; Allen 1999, 41–44; Spada 1816, 221–222). Таква нова верзија историографије занемарила је примарне руске, српске и чешке историјске изворе *Летопис попа Дукљанина*, *Хроника Косме Прашког*, *Далимилова хроника* или *Јоакимов летопис*, који су повезивали династију чувеног руског владара Рурика са српским (словенским) владаром Валамиром са Балканског полуострва из петог века, као и са чешком династијом Пшемисловића из деветог века (Tarasov 2021, 54–76).

С друге стране, након склапања *Утрехтског споразума* 1713. године, енглеске и холандске трговачке флоте ојачале су свој утицај

на Пацифику, и након тога је уследио продор у свет идеја философа и економиста, а уједно и службеника британске *Источно-Индијске компаније*, Џона Стјуарта Мила и Адама Смита, који су прокламовали утилитаризам и јачање људских права на слободном тржишту великих сила и њихових колонија. Трговачке активности отвориле су пут ка глобализацији светске трговине и временом је у трансатлантској политичкој философији дошло до јачања револуционарних идеја о прогресивистичком „просветитељском” интернационализму и напуштању протекционистичке економије. У комбинацији са последицама Француске револуције из 1789. године и Наполеоновим ратовима, идеје о слободном тржишту, антиклерикализму и светској трговини, постепено су довеле до раста утицаја политичког либерализма у свету, као и до развоја социјалистичких и демократских идеја у супротности са дотадашњим устројењем монархије, цркве и аристократије (Stošić 2021; Šuljagić 2021a, 163-165). Након објављивања књиге Адама Смита *Богатство народа* 1776. године, и проглашења независности тринаест енглеских колонија, које су назване Сједињеним америчким државама, Енглези су своју пажњу усмерили на „Исток” и колонизацију Индије и осталих држава у њеном окружењу. Будући да су оснивачи Сједињених америчких држава, као што је био политичар Томас Џеферсон (*Thomas Jefferson*), показивали отклон према идеји царске аутократије и теократије, и да су пропагирали мешање више религија, а затим и, на основу слободе избора, њихово изједначавање у оквиру једне северноамеричке републике, заправо је концепт „слободе избора” унутар Џеферсонове Северне Америке био нека врста секуларног отклона од традиционалне структуре царстава и краљевстава у дотадашњој европској јудеохришћанској цивилизацији (Banning 1986). Како је то кратко сажео, 1938. године, северноамерички председник Френклин Рузвелт (*Franklin Roosevelt*), Северни Американци су „сви били потомци имиграната и револуционара” (Ratcliffe S. ed. 2016). Самим тим политичка философија северноамеричких уставотвораца била је и отклон од модела „државе теодулије”, којем су балканскоцрноморски народи тежили и неговали га вековима у низу, од времена њиховог приманања хришћанства, и који је, према ромејским и српским историчарима, био најуспешнији модел у дотадашњој историји српског народа (Kritovoulos 1954, 99-100; Стојановић 1927; Каџић-Миошић; Раић 1794). У том смислу, џеферсонијанска политичка философија, и каснији модел парламентарне демократије који су пропагирали британски

премијер Џон Палмерстон (*John Palmerston*) и Венијамин Дизраели (*Benjamin Disraeli*), били су велики отклон у односу на српски средњовековни светосавски модел „државе-теодулије”, у којем је „владарско-црквено-народна саборност успешно повезивала хришћанску православну веру и државну власт” (Kalić 1987-1988, 21-30; 36). Политичка философија новонасталога западног крила трансатлантског Рима – северноамеричке републике, под водством политичара Томаса Џеферсона, посредно је утицала на политичку философију трансатлантског римског источног крила – француске републике под водством француских револуционара (Broughall 2015; 40-41).

Од самог почетка, класично образовање америчких „отаца нације” утицало је на то да северноамерички револуционари-државници употребе Рим као политички модел према којем ће да заснују политичку структуру Сједињених америчких држава. Васпитавањем на традицији британских Виговаца и Торијеваца, преузели су римску републиканску историју као културну основу за властити политички пројекат. То је уједно било и инспирација многим француским револуционарима који су свргнули свог властитог монарха 1789. године, а и Французи су такође гледали на своју нову Француску републику као на „реинкарнацију Римске републике” (Broughall 2015, 40). Према северноамеричком историчару Хенрију Прату Џудсону (*Henry Pratt Judson*), у деветнаестом веку је тековина северноамеричке демократије „у науци, философији, државној управи, црквеном и образовном животу била увек у сенци Рима” (Broughall 2015, 14). Према речима француског војсковође и цара Наполеона, на њега су утицале и политичке идеје древних римских цезара и идеје северноамеричког политичара Томаса Џеферсона о проширењу утицаја западног империјализма по Источном Медитерану, у стилу Александра Македонског. С друге стране, и британски политичар Винстон Черчил (*Winston Churchill*), који је имао много утицаја на судбину српског народа и државе у двадесетом веку, тврдио је да су колекција балада *Основе Римског царства*, историчара и политичара Томаса Макелија (*Thomas Macaulay*) у британским школама, и књига *Историја пропадања и пада Римског царства*, историчара Едварда Гибона (*Edward Gibbon*) били инспирација њему и многим британским политичарима у схватању политике (Churchill 2010; Broughall 2015, 43; Zarzeczny 2009, 42).

У оквиру властите, државе политичар Томас Џеферсон показао је отклон према идеји царске аутократије и теократије, објављивањем северноамеричке *Повеље о правима* из 1791. године, у коју

је била уврштена његова идеја о мешању више религија у оквиру једне северноамеричке републике, а затим њиховог изједначавања на основу слободе избора. Революционари из оба огранка тадашњег новонастајућег „транс-атлантског Рима”, који је након тога прерастао у савремени транс-атлантски хијерархијски блок држава, умногоме су утицали на руске и српске революционаре од осамнаестог до двадесет и првог века.

3.2. Промене у српском идентитету током владавине Османског турског царства

Пад тадашње српске престонице Смедерева, након његове опсаде од маја до августа 1439. године у доба владавине деспота Ђурађа Бранковића, подударио се са неуспехом унијатског *Сабора Фирентинске уније*, који је трајао од марта до јула 1439. године и који је прошао неуспешно због одбијања православца Светог Марка Ефешког, епископа Исаије из Ставропоља и тадашњег српског Патријарха да га признају и потпишу (Аврамосије 1994 (2007); Setton 1976; Laurent 1971, 598-599). Од времена освајања српске престонице Смедерева 1439. године, од стране османских Турака, и ширења њихове власти по Балканском полуострву, почело је постепено уништавање светосавског немањићког модела српске „државе–теодулије”.

Османски Турци проширили су своју власт и на подручју данашњег Косова и Метохије, где је, према званичној турској порезној књизи „дефтеру” из 1455. године, у том периоду још увек живело око 98 % српског становништва (*Defter-i mufassal-i vilayet-i Vlk*, sene 859, 1455 (репринт 1972); Gaćinović 2019, 331, 333).

Упркос вековима дугој владавини Османских Турака Балканским полуострвом, сећање на средњовековну српску државу било је све време јако у српском народу, захваљујући одржавању хришћанске вере и традиционалног српског језика, писма, календара, државних докумената, црквених канона, артефаката, епских песама, обичаја, манира и осталих облика чувања сећања на идентитет српског народа. У томе су велики допринос дали Српска православна црква, кнежинске и племенске самоуправе, породичне задруге, народни сабори и гуслари (Шуљагић 2011, 221). Захваљујући Српској православној цркви, њиховој преписивачкој школи, библиотекама са државним и црквеним документима, и касније штампаријама, било је сачувано писмено и културно наслеђе дотадашње Србије.

У периоду владавине деспота Ђурађа Бранковића и племића Црнојевића (Ђурашиновића), 1484. године подигнут је манастир посвећен Рођењу Пресвете Богородице – митрополија у Цетињу 1484. године, у коме је 1493. године била основана српска азбучна штампарија. У очувању српског духовног и културног наслеђа посебно су се истакли православни монах Макарије Соколовић и његов брат Мехмет-паша Соколовић, који је, захваљујући свом високом положају у Османској Порти, помогао да се, 1557. године, обнови српска Пећка патријаршија са Патријархом Макаријем на челу. У спомен на то дело, у манастиру Пива осликана је фреска Мехмед-паше који прилаже цркву брату Макарију, а он је приноси Пресветој Богородици (Јовићевић 2011, 110). У том периоду, под црквеном јурисдикцијом Пећке патријаршије било је готово читаво Балканско полуострво, све до северних крајева изнад Будима и Арада у данашњој Мађарској (Грујић 1995, 85-86).

Од петнаестог века надаље, ђеновљански трговци су за своје финансијске интересе искоришћавали јачање власти Османског царства, исељавање Сефарда Јевреја из Шпаније на територију Османског царства и прилив америчког сребра у Шпанију (Rohan 2015, 88). Ђеновљанским трговцима је, баш као и британским и осталим европским политичарима, због њихове развијене мреже трговачких послова од Константинопоља до Лондона, као и ради спречавања приласка Руског царства Балканском полуострву и Источном Медитерану, одговарало опстајање Османског Турског царства на Балканском полуострву.

У првој половини петнаестог века, пре пада Константинопоља под Османску турску власт, представници ђеновљанске трговачко-робовласничке станице на Криму, који су управљали трговином од Далеком истока до западне Европе, успоставили су врло добре везе са Османским Турцима. Према ромејском историчару Дуки (Δούκας), ђеновљански трговци који су живели унутар Константинопоља помагали су у тајности Османским Турцима, приликом опсаде Константинопоља 1452. године (Magoulías, reprint 1975, 217). Канцеларија ђеновљанске Банке Светог Ђорђа у Константинопољу је, и након потпадања Константинопоља под власт Османског царства, наставила да управља приходима ђеновљанских трговаца, од којих се један део преместио у црноморску луку Кафа, да тргује са Угарима преко реке Дунав (Rohan 2015, 64). Након потпадања српске државе под Османску турску власт, представници Угарског двора су, заједно са тим Ђеновљанима, стационирани у

црноморској луци Кафа, успоставили трговину преко Трансилваније и Балканског полуострва са турским и татарским трговцима, и преко те трговачке руте су остваривали приход од Азије до Западне Европе (Tardy 1978, 4-47). Временом су власници Ђеновљанске Банке Светог Ђорђа успели да, заједно са припадницима породичних кланова Мендез, Фужер и Велзер, управљају готово свим османским турским и европским финансијским токовима.

На измену српског идентитета током владавине Османског турског царства такође су индиректно утицали и Венецијанци. Макијавелизам, као зачетак модерног утилитаризма у случају венецијанске колонизације словенског дела обале Јадранског мора, из којег је Венецијанска, односно тзв. „Млетачка” република извучила значајну економску корист, очитовао се у венецијанском начину владавине далматинским Словенима, које су Млечани држали у стању оскудице и заосталости. Како је то 1615. године објаснио теолог и одборник Венецијанске републике Паоло Сарпи (Paolo Sarpi), који је био проponent секуларизма и слободе републичких институција, и касније у историји имао велики утицај на осниваче Сједињених америчких држава (Hendrickson 2013), „Ако желите да Далматинци буду лојални, држите их у незнању” (Baerlein 2022).

Будући да су, након смрти енглеског краља Чарлса Првог, Венецијанци, који су у седамнаестом веку развили дипломатију и промовисали римокатолицизам у Енглеској, „макевијалистички” наставили трговачке и дипломатске односе и са новим владаром Енглеске Оливером Кромвелом и новим енглеским парламентом, дошло је до спајања венецијанско-енглеске трговачке идеје о колонизацији света. Такво економско-философско одређивање пост-револуционарне Енглеске утицало је не само на секуларизацију политичке мисли у Енглеској, него и у колонијама Енглеске. То је, између осталог, показао пример идеје формирања Сједињених америчких држава, на коју су иселјеници из Енглеске имали велики утицај. Након убиства краља Чарлса Првог, Оливер Кромвел, парламентарци и европски и северноамерички пуританци промовисали су на светској политичкој сцени републиканство и секуларно раздвајање државе и цркве, парламентаризам и калвинизам.

Док су Оливер Кромвел и масонска друштва секуларизовали енглеску монархију и њене колоније, као што су то биле Сједињене америчке државе, Османски Турци и Венецијанци увелико су владали Балканским полуострвом. Венецијанци и њихови потомци, својим преласком у Велику Британију донели су у енглеску државу

не само политичку идеологију макијавелизма и меркантилизма, него и конкретну правну подлогу за управљање енглеским политичким елитама. Како је то дефинисао политичар Венијамин Дисраели (Benjamin Disraeli), у његовом роману *Coningsby* (*Конингсбај*), од времена доласка Хановер династије на власт у Енглеској до *Предлога закона о реформама*, Енглеској је био намењен „Венецијански устав”, прављен по узору на Венецијанску републику, при чему су краљеви имали улогу некадашњег венецијанског дужда, који је владао повлашћеним аристократским фамилијама и политичким партијама, а затим и осталим члановима друштва (Disraeli 1904, xxix-xxx; 320-321; 442-442). Утицај Венеције огледао се и у оснивању енглеских и холандских трговачких и робовласничких компанија, које су у средњем и модерном добу биле познате по освајању колонија у различитим крајевима света. Њихови службеници наставили су венецијанске тежње за контролом трговине између Европе и Азије кроз балканско-црноморско и источномедитеранско подручје. Ова контрола оличена је у војним и дипломатским контактима Венеције, Ђенове, Рима и владара из династије Хабсбурга са представницима северноафричких и блискоисточних Мамлук Бахри и Бајбар династија, Османских Турака, Индије, Монголског царства, турских Огуз династија и владара из Сафавидског царства (Behrens-Abouseif 2014; Karim 2023).

На геоекономске промене на Баканском полуострву, у време владавине Османског турског царства, утицале су и миграције становништва у том периоду. Када је у августу 1492. године морепловац Кристофер Колумбо, којег је финансирала Ђеновљанска банка у његовим освајањима колонија, одлазио у мисију откривања Северне Америке, у исто време је османски султан Бајазит Други, помоћу своје морнарице из Шпаније, евакуисао изгнане Јевреје из Шпаније и Португала и довео их у Османско царство, где им је омогућио насељавање, слободу исповедања религије и статус грађанства (Harris 1888, 22, 48; Kohen 2007, 155; Inalcik 2002, 6-7; Anadolu Agency 2018). Пославши специјални проглас управницима територија под његовом владавином у Европи, према којем су морали добро дочекати избегле Јевреје, султан Бајазит Други је тамошњим јеврејским заједницама придружио Јевреје из Шпаније (Андалусије) и Португала, како би подстакao развој Константинопоља и Османског царства. Тако су досељеници Јевреји донели у Османско царство материјално богатство и вештине и знање из држава у којима су живели пре њиховог досељавања, и они су током

петнаестог и шеснаестог века сачињавали већину порезника, инспектора, јавних службеника и нарочито цариника у Османском царству (Kohen 2007, 155; Inalcik 2002, 6-7; Anadolu Agency 2018; Lewis 2018, 207; Wasserstein 1995, 101). У трговини између Османског царства и Европе, као и у управљању државним финансијама Османског царства, главну улогу добио је сефардски породични клан Мендес (Bosworth 2007, 207). Сматрало се да су припадници тог породичног клана били повезани са витезовима „Темпларима” и да су у шеснаестом веку управљали, од Антверпена до Константинопоља, Банком Мендес која је, уз породичне кланове Фуџер (*Fugger*) и Велсер (*Welser*) финансирала краљеве и краљице у Португалу, Шпанији, Енглеској, Фландрији, а такође и папе у Риму (Leoni 2005; “Benveniste” 2003; “Fugger family”, “Welser family”).

Један део прогнаних Јевреја из Шпаније и Португала се, уз одлазак у европске, северноафричке, блискоисточне земље и Османско царство, доселио и на Балканско полуострво, поготово на територију данашње Босне и Херцеговине, из правца данашње Турске, Грчке, Албаније, Македоније, Бугарске, Румуније и Србије, као и мањим делом из правца данашње Италије и Млетачке републике (Danon i Stošić 2010, 15-17). Сматра се да су, захваљујући свом утицају на двору османског султана Селима Другог, велику улогу у њиховом досељавању у Босну и Херцеговину имали шпанско-јеврејски дипломата дон Јозеф Наси и његова тетка дона Грација (Danon i Stošić 2010, 16). Досељени трговци почели су да тргују између Црног и Јадранског мора, и истока и запада, и у тој трговини су велику улогу имале луке Дубровник и Сплит (Danon i Stošić 2010, 17-18). Упоредо са развојем трговачких путева према западној Европи из подручја Леванта, јеврејски представници трговачких и осигуравајућих кућа и занатских радњи, су све више долазили у тадашњу Босну, крећући се по старој римској путној рути од Венеције, Далмације и Подунавља, преко Босне, према Леванту и Аустрији. На ширем подручју такозване „Војне крајине”, као погодно место за кретање сефардских трговаца од Аустрије и Венеције, преко јадранских лука до Леванта, издвајала се Бања Лука (Danon i Stošić 2010, 19-20). Након окупације Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, на то подручје почели су да се досељавају и ашкенашки Јевреји (Danon i Stošić 2010, 20). Успостављањем железничких линија у Босанској Крајини према Бечу, Пешти, Јадранском мору и у правцу Солуна и Истанбула, дошло је до развоја угоститељства, трговине и миграција становништва из села према градовима

(Danon i Stošić 2010, 23-24). У том подручју, трговином и занатством најчешће су се бавили сефардски Јевреји, међутим, након потпадања тог подручја под власт Аустро-Угарске монархије, пре и током Првог светског рата, са аустроугарском војском су се, као главни лиферанти хране, оружја и муниције, досељавали ашкенашки Јевреји из правца Чешке, Моравске, Мађарске, Словеније и осталих крајева Европе. Они су се претежно бавили административно-чиновничким пословима, мада је међу њима било и власника крупног капитала који су се бавили кредитним аранжманима са државним банкама, организацијом банака и осигуравајућих кућа и улагањем у дрвну, прехранбену и хемијску индустрију (Danon i Stošić 2010, 24-25). У вези са функционисањем модерне српске и осталих балканских држава важно је да се напомене да је, према ауторима Јакову Данону и Верици Стошић (Danon i Stošić 2010), не само у периоду пред формирање модерне државе Србије, него и у периоду Краљевине Југославије, „учешће Јевреја странаца (посредно или непосредно) у међународној привредно-трговачкој размени било доминантно, они су управљали пословањем 80% осигуравајућих кућа и друштава бивше Краљевине СХС...” (26-28). „Захваљујући распрострањености њихових сународника широм света и одличној пословној организацији у европским центрима од Беча, Париза, Берлина, Букурешта до Цариграда, као и финансијским везама са Америком, они су деценијама утицали на спољнотрговинску размену балканских Словена” (Danon i Stošić 2010, 26-28).

Што се тиче измене традиционалног српског идентитета за време владавине Османског турског царства на Балканском полуострву, велики утицај на то су извршили такозвани свештеници „фанариоти” (названи тако по насељу Фанар у Константинопољу (Истанбулу). Ради лакше контроле локалног становништва на балканскоцрноморском подручју, Османска Порта послала је свештенике „фанариоте”, званично хришћанске православне вере, да успоставе јурисдикцију Османске Константинопољске патријаршије у источном и јужном делу Балкана и у Бугарској, Молдавији и Влашкој, док је српска Охридска Архиепископија задржала јурисдикцију у западном делу српских земаља и у неким православним „енклавама” у јужној Италији, Сицилији, Малти и Далмацији. Фанариоти су настојали да угуше традиционално српско хришћанско наслеђе и наметали су грчки језик и обичаје, углавном у већим градовима, са јаким упориштем у грчко-цинцарским становницима (Temperley 1919, 163; Новаковић 2018, 237-238). Они су утицали на затварање

српске Пећке патријаршије 1766. године и Охридске архиепископије 1767. године, све до обнове Пећке патријаршије 1920. године (Слијепчевић 1938, 250–307; Јовичић 1867, 357–359). Међутим, упркос затварању Пећке патријаршије 1766. године, односно и након што је тадашњи „Пашалук Београда”, као хришћански православни милет, потпао под јурисдикцију грчког Патријарха у Константинопољу, Српска православна црква је под Османским турским „милет” системом сачувала свој идентитет.

Срби су за време владавине Османског турског царства подизали устанке против локалних турских владара, међутим због немогућности директног успостављања савезништва са географски удаљеним братским народима по традицији и вери, ти устанци нису могли дуго да трају. Ни савезништво и учествовање српских војника у војним трупима Угарске, у првим вековима владавине Османског турског царства нису могли да спрече продирање многобројних Османских турских трупа према северу Балканског полуострва. Осим тога, латински трговци и робовласници стационирани у црноморским лукама, уз помоћ Ватикана, угарског краља Жигмунда и угарског војсковође Јанка Хуњадија, иако и уз повремене окршаје против војске Османског царства, држали су монопол над европском и азијском трговином током периода владавине турског Османског царства на Балканском полуострву. То је трајало све до 1615. године, када су запорошки козаци, под водством Петра Коњашевича-Сагајдачнија, уништили турску флоту у Кафи и ослободили робове из те трговачко-робовласничке станице (Tardy 1978, 38-48; Михайлович Сас и Киркене 2011). Због тога српски народ, до деветнаестог века, није успевао да се ослободи владавине Османског турског царства, и поред повремених устанака у којима су покушавали да се, носећи заставе Светог Саве, сами ослободе или уз помоћ Угара и околних народа. Османски Турци сурово су гушили побуне Срба, при чему је у сећању народа посебно остао познат пример свирепог убиства владике – свештеномученика Теодора Несторовића из Вршца, након пропасти Банатског устанка 1594. године. Након обнове Пећке патријаршије и самосвест Срба на северу Балканског полуострва пробудила се, и у Банату је била активна српска заједница са густом мрежом православних манастира, од манастира Свети Ђурађ до манастира Војловица (Micić et al. 2014, 25-28). Један од важних догађаја који је утицао на измену српског идентитета под Османском турском влашћу је било заузеће Београда од стране аустријског војсковође Максимијлана Емануела

(Maximilian Emanuel) 1688. године, након чега је аустријски генерал Пиколомини (Piccolomini) стигао до Скопја и подстицао народ у Старој Србији да се побуни против Османских Турака. Међутим, многобројније трупе Османског царства, припомогнуте кримским Татарима, продрле су кроз Качаничку клисуру на територију данашњег Косова и Метохије и дошло је до велике сеобе српског народа из Старе Србије на север Балканског полуострва (Micić et al. 2014, 29). Док је трајао рат на Балкану, потомак из династије Бранковић, гроф Ђорђе Бранковић издао је проглас Србима из Оршаве на реци Дунав, са захтевом да се дигну на устанак. Након тога га је аустријска војска Лудвига Баденског ухапсила и утамничила у Сибињу и тврђави Хеб (Cheb) у Чешкој, где је пред своју смрт он написао као своју заоставштину будућим генерацијама српског народа – *Славеносрбску хронику*, у којој је описао дотадашњу историју српског народа (Micić et al. 2014, 30-31). Док су из Русије, као једна од врста помоћи, стизале црквене књиге, међу њима и буквари и књиге из граматике, из предела Баната и Бачке су се исељавали Срби у Русију. Међусобне културне везе утицале су на то да после 1730. године, уз славеносербски и српски народни језик, и рускословенски језик постане један од три српска књижевна језика (Micić et al. 2014, 39).

Како су показали српски устанци против Османске турске власти од 1804. до 1813. године, сећање на династију Немањића и одбрану Србије од Османских Турака, у Боју на Косову пољу 1389. године, вековима у низу постојано је опстајало у српском народу, а свест српског народа није имала идеолошку конотацију (Paxton 1972, 343-344). Чињеница да су политичари као Џереми Бентам (*Jeremy Bentham*) и његове колеге из филхеленског *Грчког комитета* у Лондону, затим Јоанис Каподистриас (*Ιωάννης Καποδίστριας*) и припадници друштва *Филики Етерија* и европски језуити и банкари утицали на организацију и ток устанка Грка против Османске турске власти, као и на формирање модерне грчке државе, показује да је све то било у великом контрасту према популарном средњовековном пророчанству међу Грцима да ће, након пада Константинопоља под Османску турску власт, Руси ослободити Константинопољ. Према том пророчанству, завет који је последњи константинопољски цар Константин Палеолог дао био је „да је погинуо за своје отаџбаство и за православну хришћанску веру” (Дмитриев, ed. 1999).

Након његовог противљења секуларној и револуционарној струји међу грчким устаницима против Османске власти, Патријарх Григорије Пети је 1821. године био обешен у Истанбулу. После

тога, устанак грчког и балканских народа против Османских Турака је попримио секуларне обриси и дошли су до изражаја комерцијални и политички интереси трговаца из Лондона, Трста, Венеције, Беча и Константинопоља (Zallony 1897; Eliot 1908, 278). Тако се испоставило да су фанариоти, повезани са утицајним трговцима Балканског полуострва који су вековима у низу управљали трговином од Европе до Леванта, омогућили и олакшали замену аутентичних локалних патријархалних црквених номенклатура и традиционалне етике, обичаја и манира локалног становништва на Балканском полуострву (про)секуларном и демократском политиком. Са њима су биле повезане личности као што су грчки митрополит Леонтије и Петар Чардаклија у Србији, Александрос Маврокордатос (*Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος*) у Грчкој или Александар Ипсилантис (*Ἀλέξανδρος Υψηλάντης*) у Влашкој, који су стајали у организацији анти-османских устанака почетком деветнаестог века.

У периоду након Бечког конгреса 1815. године, руски цар Александар Други потпао је под утицај аустријског министра спољних послова Клеменса Метерниха и одлучио да смањи утицај Русије на Балканском полуострву (Ingle 1976: 27; 40-41). Такође, иако је 1810. године током Првог српског устанка против Османске власти руски цар Александар у *Грамати руског цара српском народу* био обећао Србима помоћ као „народу исте крви и вере”, британски дипломата Дејвид Уркарт успео је, својом сарадњом са српским књазом Милошем Обреновићем, да Србију удаљи од, према његовим речима, „азијског панславизма из Санкт Петербурга” и да је уврсти у културни круг Енглеске и Француске (Каменскӣ 1810; Войнович 2002, 189; Batakovic 1994, 157-183; Chatziioannou and Harlaftis 2007, 26-27). Руси су, под претњом напада Наполеонових трупа на Русију, склопили *Букурештански споразум* (*Букурешки мир*) са Османским Турцима 1812. године. Како је касније историја показала, Члан 8. *Букурешког мира* био је темељ за стварање модерне државе Србије (Перишић 2022, 171-172; Popović 2010).

Након што је вођа српских устаника Карагеоргије (Карађорђе) Петровић био убијен 1817. године, на власт је дошао Милош Обреновић, добивши од Османских Турака титулу „књаза” (Savić 1996, 82–85; Dakin 1971, 31; Nenadović 1883, 456; 460–461). Закон модерне Србије био је прављен по узору на француске, аустријске и белгијске законе, а не на основу дотадашње правне и духовне праксе српског народа (Ђорђевић 2004, 71; Ђорђевић 2008, 66). У дотадашњи традиционалан хармоничан стил живота у сеоским

и породичним задругама патријархалне Србије, уплеле су се политичке партије у систему „парламентарне демократије” (Дентон reprint, 2013). Појава монархијске, а затим републичке демократије била је битан „макијавелистички” део политичке философије северноамеричког политичара Томаса Џеферсона, водећег грчког секуларног просветитеља Адамантиоса Кораиса, европских банкара и чланова масонских ложа широм Европе (Ducet and Krauss, 2020). Још од времена древних философа Платона и Аристотела до данашњих дана, многи мислиоци тврдили су да је демократија била друго име за замешатељске игре око избора за демократију, да је она била само сужени шумпетеровски политички избор за народне масе и да је обично завршавала у тиранији горој од краљевске аутократије (Šumpeter 1998, 47-48). У том смислу, револуционару Леону Троцком је, приликом његове посете Србији, политичар и члан Напредњачке партије Стојан Новаковић, за новоосноване политичке партије у Србији потврдио да оне нису биле органске формације српског друштва, него „вештачки створена удружења која су посудила своје називе из европске политичке терминологије” (Trotsky 1980, 87). Као таква, вештачки направљена „интересна” удружења грађана, нове политичке партије биле су одрођене од остатка српског народа, поготово од тадашњих српских сељака који су, према сведочењу једног сеоског лекара Лазе Димитријевића, и након престанка власти Османских Турака у новој модерној држави Србији, живели у стању материјалне оскудице, без основне здравствене заштите и изграђене инфраструктуре по селима (Димитријевић 2010, 10-11). Такво друштвено устројење модерне српске државе, са израженим социјалним разликама и већински сиромашним становништвом измењеног идентитета, изложеном колонијалним претензијама моћних држава тога времена, показује да српска држава од почетка није била замишљена као политички субјекат одлучивања о позиционирању српског народа у геополитичкој констелацији Балканског полуострва, него као политички објекат. Као таква, модерна српска држава уклапала се у тадашњу транс-атлантску колонијалну политичку философију, која се заснивала на идејама философа Џона Лока о секуларизацији државе и венецијанског теолога и одборника Паола Сарпија о држању народа у колонијалном подручју у незнању и сиромаштву. Због такве политичке философије, осиромашени народи из некадашњих пред-османских православних царских и краљевских држава, као што је био српски народ, нису могли да развију историјску свест о

свом идентитету и геополитичком позиционирању, односно нису добили могућност да развију довољан интелектуални, политички, економски и војни потенцијал да промене западни концепт заснивања модерних држава на Балканском полуострву. Уз то, још у деветнаестом веку пруски канцелар Ото фон Бисмарк (*Otto von Bismarck*), политички философ и економиста Карл Маркс и британски премијер Џон Палмерстон радили су заједно у ширем геополитичком контексту на стварању једне будуће „светске федералне комуне”, којој нису одговарали тадашње Руско царство и краљевина Србија, тако да је Карл Маркс био члан шире мреже „запосленика” британског премијера Џона Палмерстона, који се у деветнаестом веку залагао заостанак Турске на балканско-црноморско-анадолијском подручју, како би се, у склопу решавања „источног питања”, Русија одвратила од позиционирања на Босфору, а Француска од позиционирања на реци Нил у Египту (Chisholm ed. 1911, 647). Уз Карла Маркса, и агенти Палмерстонове обавештајне службе, британски дипломата и путописац Дејвид Уркхарт (David Urquhart) и италијански револуционар Ђузепе Мацини (*Giuseppe Mazzini*) (Larouche 2018, 38-50) такође су у политичком животу модерне Србије били врло активни. Дипломата Дејвид Уркхарт био је повезан са трговачким и финансијским пословима *Левант* компаније, активне у Османском царству и источном Медитерану, чији члан је био банкар Нејтан Ротшилд (*Nathan Rothschild*) и чији су представници у Османском царству, задужени за решавање „Источног питања”, били конзуларни британски представници у Константинопољу (Wood 1964, 195; Prousis 2008). Утицај политичке философије комунизма економисте Карла Маркса на српске и касније, у двадесетом веку, на југословенске политичаре, био је изразито јак. Тако је забележено да је, у доба српске краљевине, политичар Лазар Пачу, један од људи који су одлучивали о финансијама краљевине, био убеђени марксиста и поборник федерације слободних самоуправа, сматрајући да је “марксизам требало да постане будућност Србије и њеног идентитета” (Trotsky 1980, 73-74, 79).

Поред тога, након тајне *Будимпештанске конвенције* из 1877. године, руски представници сложили су се да се, у случају распада Османског царства, на Балканском полуострву направе мале суверене државе уместо једне јаке словенске државе која је могла да угрози „равнотежу сила у Европи”. Када се подређеност руске дипломатије политичким интересима Европе на Балканском полуострву испољила и у периоду *Санстефанског споразума* и Берлинског

конгреса 1878. године, у руској јавности појавила су се мишљења да је тадашњи министар спољних послова Русије Александар Горчаков био још више подређен интересима западне политике него министар Карл Неселрод пре њега (Ingle 1976, 50-51; Kellogg 1995, 146). Оставши без чврсте дипломатске потпоре од стране представника Руског царства, 1881. године српски књаз Милан Обреновић морао је, под претњом војне силе од стране аустроугарског намесника Венијамина Калаја, да потпише *Тајну конвенцију* са представницима Бечког двора, након чега је Србија постала држава-сателит Аустроугарске монархије (Stoke 1990, 191-192; Калабић 2009). Након тога је министар просвете и црквених дела Стојан Новаковић сменио српског митрополита Михаила са места Српске православне цркве, као „превише националистички и традиционално усмереног”, и у Србији је била установљена незаконита црквена јерархија (Војводић 2007, 20-21; Калабић 2009). Тако је, након реформи српског језика и писма Вука Караџића, реформе српске теологије Доситеја Обрадовића, и након потписивања *Тајне конвенције*, у српску историографију била уведена ненаучна историографска теза аустроугарског политичара Венијамина Калаја да су се „Срби и Хрвати доселили први пут на Балканско полуострво са Карпатских планина, у пљачкашким налетима у првој половини седмог века” (Калаји 1882, 9). У склопу таквих геополитичких пројеката измене традиционалних идентитета локалних народа и спречавања обнове пред-Османског савеза православних држава, историчари, филолози и политичари као Фридрих Тирш (*Friedrich Thiersch*), Јаков Фалмерајер (*Jakob Fallmerayer*), Вук Караџић или Венијамин Калаји, стварали су нову граматику и историографију српског и грчког народа на Балканском полуострву (von Thiersch 1833, i-xx; Benes 181; Danforth 1984, 53-85; Leeb 1996: 113-114, Калабић 2009). Упоредо са таквим процесом, за владаре модерних балканско-црноморских држава били су устоличавани чланови Велф-Хановер династије и њених бочних огранака и династија Хохенцолерн-Зигмаринген, Вителбах и Саксбург-Гота (Heaton-Armstrong 2005; Pearson 2006; Mitrović 2011, 66-75; Толева 2012, 28; Šuljagić 2024, 95-96; Stoica 1919, 29; Stanojević 2010, 329-330). Како је то објашњавао филолоф Фридрих Вилхелм Тирш, формирање модерне државе Румуније, на челу са пруским племићем Карлом Хохенцолерн-Зигмарингеном, на подручју некадашње словенске Влашке и Молдавије, био је важан „потпројекат” у склопу спречавања обнове „Византско-хеленског царства”; изведен уз подршку Аустроугарског двора, Француске и Италије,

„поготово Наполеона Трећег”, а касније и пруског канцелара Ото фон Бизмарка (Stoica 1919, 28; Miller 2013, 320-331). Још од 1700. године, трајао је пројекат влашко-молдавске унијатске „Ердељанске школе”, са циљем стварања нове државе Румуније, као неолатинског геополитичког конструкта, након чега је уследило исписивање нове историографије галицијске Украјине и Крима (Јиричек 1952, 60; Gebhardi 1808; Engel 1792; Siestrzeńcewicz-Bohusz 1824; Durant and Durant 2011; Kolodziejczyk 2011, 219-220; Magocsi 2010, 426). Такви западни геополитички и културолошки пројекти били су важан корак напред ка брисању сећања на историју Свете Кијевске Русије, или царства српског цара Душана „Силног”, међу локалним становништвом тих балканско-црноморских држава. Према британском политичару Роберту Ситону Вотсону (*Robert Seton-Watson*), који је утицао на припајање Србије западноевропској зони у двадесетом веку, „након 1699. године „Империјалним Патентом” о „Унији са Римом”, који је био смртна пресуда православљу међу Румунима Трансилваније, језуити из окружења цара Леополда Првог сматрали су да „Унија са Римом” треба да послужи Хабсбурзима и Риму у походу на Византију”. Због тога је православна црква изгубила право да бира епископе у Влашкој и Молдавији, и били су проглашени ако нису пристајали на унијаћење, све до 1759. године, када је хабсбуршка влада потчинио румунске православце јурисдикцији Српске епископије у Пешти (Seton-Watson 1934, 174-175). С друге стране, на основу плана британског дипломате Едмунда Хорнбија (*Edmund Hornby*), који је 1878. године објавио свој *Нацрт за будућу владу Бугарске* (*The Eastern question: a Scheme for the Future Government of Bulgaria*), била је створена модерна бугарска држава, на челу са племићем Фердинандом из огранка Велф-Хановер династије германске Саксбург-Гота (Saxe-Coburg and Gotha-Kohágy) династије.

У том контексту, британски дипломата Дејвид Уркарт и пољски гроф Адам Чарториски, са његовим политичким кругом масона који се залагао за „панславизам одвојен од Русије”, усмерили су српске политичаре у правцу стварања државе јужних Словена на Балканском полуострву, под утицајем Енглеске и Француске, која је требало да буде супротстављена „азијском панславизму Санкт Петербурга.” (Bataković 1994, 157-183; Czajkowski 2020, 176-177). Уз модерне државе Србију, Грчку, Румунију и Бугарску, била је, почетком двадесетог века, створена и држава Албанија, а затим и Југославија, као држава јужних Словена различитих религија и идеологија, односно као мини-реплика цеферсонизанске идеје

о мешању више народних, конфесионалних и идеолошких елемената у једној држави. Југославија је била замишљена као нека врста продужене и трансформисане аустроугарске државе, „под железом Хабсбуршко-Лоренске династије”, како су то били замислили римокатолички свештеник Антон Корошец, политичари Анте Трумбић и Никола Пашић, као и посланици Југословенског клуба у аустријском Царевинском већу, током Првог светског рата. За стварање такве државе Југославије одобрење је дао последњи аустроугарски цар Карло Први (Karl I) 1918. године (Petrović 2016, 6; Krizman 1989, 299). Након страдања више од 1.200.000 Срба, или око 58 % мушког становништва у Србији, у Првом светском рату, политичар Никола Пашић је после Првог светског рата, заједно са својим сином, дао право компанији *Selection trust LTD* из Лондона (касније предузеће *Trepča Mines Limited*) да истражује и експлоатише састав и количине сирових метала на територији данашњег Косова и Метохије. Свечаном отварању рудника су, 1930. године, присуствовали и краљ Александар и кнез Павле Карађорђевић (Антић 2008; Tašković, 2016; Драгњић, 1994; Богојевић, 2024).

4. ИДЕОЛОШКА И ГЕОПОЛИТИЧКА ДОКТРИНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИДЕЈЕ

4.1. Утицај подређености спољне политике Руског царства на западну конструкцију модерне српске државе у деветнаестом веку

Царица Екаатина Друга, заједно са аустријским царем Јосифом Другим планирала је да, у случају распада Османског турског царства, територије Србије и Босне припадно Аустријском царству, а Бугарска и источни Балкан Руском царству (Пантелић 1933, 145-148). Због тога су аустријски агенти, прешавши реке Саву и Дунав, деловали на придобијању српског народа за циљеве аустријске политике протеривања Османских Турака са српске територије (Пантелић 1933, 145-148). Тај план уклапао се у план „проширења Аустрије до Црног мора и устоличавања Беча за средиште словенских студија”, историчара Августа фон Шлецера, који је 1771. године у свом делу *Allgemeine nordische Geschichte* („Општа нордијска историја”) међу првима употребио израз „Јужни Словени” и спомињао „велике миграције Словена на Балканско полуострво у шестом веку” (Sotirovic 2007, 9). На формирање модерне државе Србије, у складу са планом Августа фон Шлецера о проширењу Аустрије до Црног мора утицали су, осим плана о савезу Аустрије и Француске са циљем стављања балканских држава под њихову контролу, којег је објавио аустријски војсковођа Јозеф Радецки у својим мемоарима 1810. године (Поповић 1940, 54-57), и догађаји који су овом плану претходили. *Пожунски мир*, склопљен 1805. године у Братислави и *Тилзитски мир* из 1807. године, за последицу су имали долазак француских војних трупа на Балканско полуострво и повлачење руских војних снага из Котора на Јадранској обали (Шаркић 2015, 418).

Шлецеров пројекат наставили су управник Бечке библиотеке Бартоломеј „Јернеј” Копитар (*Bartholomäus Kopitar*) и индустријалац Жигмунд Цојс фон Еделштајн (*Sigmund Zois von Edelstein*) из Трста, који су договорили стварање једног заједничког „српскохрватског” језика на Балканском полуострву и „измену и приближавање ћириличног писма латинском писму”. Сврха такве реформе била је „аустрославистичка визија уједињења словенских народа преко писма и језика, у складу са спољном политиком Аустрије и у сврху

пребацивања балканских православних народа, који су до тада били изложени утицају руске и Османске турске културе, у европску римокатоличку културу и под патронат Хабсбуршке монархије” (Ivić 1926, 262-263.; Dobrašinović ur. 1980; Vidmar 2009, 233, 237).

У време устанака балканских народа против Османске власти, неке од грчковлашко-цинцарских породица повезаних са фанариотима имале су своје представнике у Министарству спољних послова Русије, као на пример руски изасланик за Балкан Константин Родофиникин. Он је, упркос захтеву вође српских устаника против Османске власти Карађорђа упућеном Русима, да у Србију пошаљу изасланика руског порекла, 1807. године, стигао у Београд и био особа за везу између српског и руског народа „ходајући по београдским сокацима у фанариотској ношњи” (Новаковић 2018, 24-29; Шаркић 2014, 26-28; Роровић 2005, 34-35; Ковачевић 2008, 334-335). Према сведочењу тадашњег реформатора српског језика и писма Вука Карацића, након што је Константин Родофиникин чуо да је Вук Карацић био аутор *Србског ријечника*, он је рекао Вуку Карацићу да „претпоставља да је сврха постојања *Србског ријечника* била да, када Срби нестану као народ, тај речник буде користан некоме ко жели да сазна какав језик су ти људи употребљавали” (Карацић 1969, 76). Како је Родофиникинову улогу у периоду српских устанака против Османске власти сажео историчар Милорад Екмечић (1989), поред све помоћи, суштина Родофиникинове улоге у Српској револуцији је била „дозволити да се Срби одметну од Руса и пођу својим путем” (Екмечић 1989, 146). Након његовог бега из Србије пред надирањем Османских снага 1809. године, „што је неугодно изненадило тадашње Србе”, Константин Родофиникин је и даље наставио да утиче на руску спољну политику на Балкану, у својству директора такозваног „азијатског департмана” руског министарства спољних послова (Јелачић 1940, 54-55).

Упркос томе што су у периоду устанака балканских народа против Османске турске власти странци били постављени на готово све значајне функције и институције у тадашњем Руском царству, усмелена на заједничку предосманску православну историју била је видљива међу представницима свих друштвених слојева у Руском царству, поготово међу руским земљорадницима. Они су масовно изражавали подршку српским и осталим балканским устаницима против Османске турске власти, борили се на њиховој страни и организовано слали хуманитарну помоћ грчким устаницима (Ingle

1976, 43; Prousis 1985). Међутим, за време Руско-турског рата 1828. године, када су Руси, захваљујући својим војним победама, добили историјску могућност да преузму контролу над балканско-црноморским подручјем, министар спољних послова Русије Карл Неселрод донео је одлуку да интересе руске спољне политике подреди вољи европских политичара. Након што су војне снаге руских козака, са генералом Ханс Дибич (Hans Diebitsch) на челу, победиле војне снаге Османских Турака у Једрену (Едирне, Адрианопољ), на територији данашње Бугарске, руске трупе наставиле су даље, у правцу источне обале Медитеранског мора и освојиле велику територију у Анадолији све до Трапезунта. Међутим, због интервенције енглеских, пруских и француских дипломата, генерал Ханс Дибич зауставио је поход руске војске према Константинопољу и након тога су руски и турски представници потписали *Једренски мировни споразум*, у септембру 1829. године, и руске трупе су се вратиле у Русију (Burke 1830, 215-217). Руски националисти су тада оптуживали генерала Ханса Дибича да је, будући да је био пореклом странац, радио за интересе странаца у Русији (Ingle 1976, 27-28). На такве примедбе, министар Карл Неселроде коментарисао је да „иако је Русија освојила Турску, руски цар је одлучио да „следи племените захтеве своје великодушности и дозволи континуирану егзистенцију турској влади у Европи, са надом да ће Запад ценити такав његов став” (Ingle 1976, 30-31). Како је, нешто мало мање од две деценије касније, показао удружени напад европских и турских војних снага на Русију у Кримском рату, министар Карл Неселрод погрешно је у таквом свом надању. Након Кримског рата и Париске конференције (1856-1859), победници Кримског рата Наполеон Трећи, Ото фон Бисмарк и сардинијски гроф Камиљо Кавур створили су модерну државу Румунију, као геополитички неолатински државни пројекат, и тако допринели процесу црквеног раздвајања Влаха и Молдаваца од Срба од 1810. до 1884. године, као и геополитичком раздвајању Руса од Срба и осталих православних балканскоцрноморских народа.

Упркос повлачењу руских трупа са Балканског полуострва, након склапања споразума у Једрену 1829. године, српски устаници наставили су да се боре против Турака. То је било поздрављено у јавности у Русији, и у вези са масовном подршком коју су тада Руси исказивали према Србима, 1836. године, министар Карл Неселрод поверио се француском амбасадору Амаблу Барантеу (Amable

de Barante) да је сматрао да је масовна подршка Руса Србима била „више него што су ти српски бандити заслуживали”, и да он „није знао шта би Русија могла да добије у случају да Срби добију независност од Турске” (Ingle 1976, 43). Такође, и 1848. године, упркос молбама балканских народа Русији за помоћ, министар Карл Неселрод спречио је план руског цара Николаја да пошаље руску пешадију на Балканско полуострво и руску морнарицу на Босфор, са објашњењем да је било „потребно да се сачува мир у Европи”, тако да је тада руски цар Николај повукао неколико хиљада руских војника са Балкана (Ingle 1976, 41, 43). С друге стране, идуће 1849. године, руски цар Николај послао је 200.000 руских војника и 80.000 чланова њиховог помоћног особља да помогну аустријском цару Францу Јосифу да угуши побуну Угара против Хабсбуршке монархије (Lynn Hunt et al, 2008, 683–684; Schroeder 1962, 173).

Након тајне *Будимпештанске конвенције* из 1877. године, према којој су се руски представници сложили да се у случају распада Османског царства на Балканском полуострву направе мале суверене државе, уместо једне јаке словенске државе која је могла да угрози „равнотежу сила у Европи”, подређеност руске дипломатије политичким интересима Европе на Балканском полуострву испољила се и у периоду *Санстефанског споразума* и Берлинског конгреса 1878. године. Тада су се у руској јавности појавила мишљења да је тадашњи министар спољних послова Русије Александр Горчаков био још више подређен интересима западне политике него министар Карл Неселрод пре њега (Ingle 1976, 50-51; Kellogg 1995, 146).

С друге стране, у источном Медитерану је, до 1830. године, модерни западни колонијализам био заснован на заједничким трансатлантским интервенцијама против берберских гусара на северу Африке и на општој политичкој перцепцији Запада о трансатлантској безбедности, империјалним освајањима и споју старих и нових форми монархија (Zwierlein 2020, 365-366). Тако су европски политичари, повезани са локалним трговцима из Грчке и источног Медитерана, управљали догађајима на Балканском полуострву и у читавом источном Медитерану. Међутим, о значајном утицају западне политике, 1818. године на југу Балканског полуострва, сведочи захтев грчког политичара повезаног са Фанариотима Александроса Маврокордатоса (Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος) влади Аустрије да му помогну „да предупреди експанзију Русије према Балкану” и да се створи једна држава Грчка „која је могла да се користи као

бедем против експанзије Русије према југу” (Patrinelis 2001, 186). Затим је, у марту 1821. године, вођа грчких устаника Петрос Мавромихалис (Πέτρος Μαυρομυχάλης), који је тада председавао грчким Сенатом, објавио *Манифест европским владама и јавности* и два месеца касније „Молбу грађанима Сједињених америчких држава” у којој је хвалио људске карактеристике Американаца, и тврдио да су грчки устаници сматрали да су „њима били ближи Американци него народи који су били суседи Грцима” (Vogli 2010, 193; Cline 1930, 33-34). За разлику од већине локалног становништва, вође балканских устаника као што су били Петрос Мавромихалис, Александрос Маврокордатос и каснији локални балкански политичари, били су углавном секуларно опредељени људи, занесени идејама философа Жан Жака Русоа и Готфрида Хердера и револуционарним идејама Наполеона и француских и северноамеричких грађанских револуционара, који су желели да у балканским државама успоставе систем који би те државе одвојио и од тадашње владавине Османског турског царства и од традиционалног православног хришћанства (Brooks 2015, 25-28). За разлику од таквих њихових ставова, мишљење тадашњег грчког Патријарха Георгија Петог било је да револуционарне идеје просветитеља нису биле добре за обичне људе (Kitromilides 2006). Слично грчком Патријарху Георгију Петом, и руски цар Александар поверио се, 1825. године, британском дипломати Стратфорду Канингу у Санкт Петербургу да он, „иако је осећао симпатију за Грке који су покренули устанке због својих патњи под владавином Османских Турака, није одобравао револуционарне принципе који су били измешани са узроцима њихове борбе” (Seton-Watson 1955, 103). У великом контрасту концепту источне православне хришћанске државе- теодулије, у којој је краљ долазио на власт као Божји изабраник и чијој обнови су се балкански устаници иницијално надали, замисао политичара Александра Хамилтона и Томаса Џеферсона о Северној Америци била је да држава буде “трговачка република”, са оријентацијом ка „слободном тржишту”, не само у области економије, него такође и да буде „слободно тржиште религија” (Barker 1957, 194-196; Lambert 2003: 8). Идеји о мешању религија, односно идеји секуларизације пред-Османских хришћанских држава, допринело је оснивање првих масонских ложа на Балканском полуострву, крајем осамнаестог и почетком деветнаестог века. Према историчарима Бернаруду Дукреу и Алексису Краусу (Ducret and Alexis Krauss, 2020), под

утицајем Венеције и касније Француске, неке од првих масонских ложа биле су установљене на грчком острву Крфу и у Тесалији, а такође и у Будимпешти, Београду и Букурешту, основане од стране европских и грчких (Ригас Фераиос) интелектуалаца. Историчари Дукре и Краус тврде да је *Филики Етерија* била масонска организација, основана у Одеси 1814. године, као подграна московске масонске ложе (Ducet and Alexis Krauss, 2020). Неки аутори тврде да је члан друштва *Филики Етереја* и дипломата у служби Русије Јоанис Каподистриас, 1811. године, основао масонску ложу *Феникс* у Москви и да је у Цириху био члан ложе „*Модести*” (Rimikis 2017, 83-84). Након што је једно време радио за руског амбасадора у Италији, Јоанис Каподистријас почео је да ради за руско Министарство спољних послова и 1816. године, у време владавине руског цара Александра Првог, био је министар спољних послова Русије, заједно са Карлом Неселродом, све до 1822 године. Дипломата Јоанис Каподистријас у служби Руског двора је, зазирући од спољне политике Британаца, у својим писмима будућем руском цару Николају тврдио да је „дуготрајно искуство убедило Грке да су само Бог и Руси могли да Грцима обезбеде националну егзистенцију” (Vinogradov 1981, 25). Тадашњег министра Карла Неселрода, који је сарађивао са британском дипломатијом и осећао анимозитет према прогрчкој политици Јоаниса Каподистријаса, разљутила је сарадња руског конзула Григорија Строгонова у Константинопољу са Јоанисом Каподистријасом, те је наредио повлачење конзула Строгонова и осталих руских дипломата из Константинопоља (Ingle 1976, 24; 28). Победа руске војске у Руско-турском рату и ранији *Кучукканрацијски мировни споразум* из 1774. године, омогућили су Русији да преузме директну одговорност за заштиту православних хришћана и цркава у Османском турском царству, укључујући ту и насељавање Крима и обала Азовског мора, хиљадама Грка (Konstantinova and Lyman 2020, 69-70). Међутим, британски дипломата Џорџ Канинг (George Canning), иако отворено подржавајући Османске Турке, захваљујући својој дипломатској умешности, успео је да добије обећање од руског цара Николаја о очувању *status quo* у Османско-Грчком сукобу, и наметнуо се као арбитар судбине Грка и Османских Турака (Vinogradov 1981, 7-8). Будући да су вође грчких устаника биле незадовољне руским *Меморандумом* из јануара 1824. године, они су одлучили, упркос неодлучном ставу неких британских политичара у вези са Грчким устанком, да

сарађују са британским дипломатским представником Џорџом Канингом (Dakin 1971, 52). Након што је Јоанис Каподистријас био изабран за председника – управника Грчке, он се у јуну 1827. године сусрео са царем Николајом Првим у Санкт Петербургу, и они су тада разменили писма у којима је била написана основа унутрашњег система за Грчку и у којима су биле поновљене одредбе *Протокола* из 1826. године и *Конвенције* из 1827. године (Vinogradov 1981, 25). Међутим, иако су представници грчког народа на Трећем Народном заседању у Трезену 1827. године изгласали Јоаниса Каподистријаса за управитеља модерне државе Грчке, представници великих европских сила одлучили су да баварски племић Ото фон Вителсбах (Otto von Wittelsbach) постане краљ модерне грчке државе. Краљевски кандидат Ото фон Вителсбах прихватио је ту понуду, под условом да Грчка узме велики међународни зајам. Тако су, посредством европских политичара, међу њима и посредством језуитски образованог масона и бившег британског агента Карло Поцо ди Борга (Carlo Pozzo di Borgo), који је радио у легату Русије у Паризу у то време, породични кланови Ротшилдови и д'Ехтал постали умешани у организацију финансијских послова новостворене државе Грчке (Schönhärl 2019, 6-12; Beaudry and Beaudry 1997, 37-38). Затим су чланови породице Мавромихалис убили Јоаниса Каподистријаса у Грчкој и представници Великих сила су поставили баварског племића Ото фон Вителсбаха за краља Грчке.

У доба устанака балканских народа против Османске турске власти, почетком деветнаестог века, грчки дипломата Јоанис Каподистријас и српски војсковођа Ђорђе Петровић „Карађорђе” били су две особе са највећим потенцијалом уједињења и ослобођења балканских народа од Османске турске власти. Срби су и пре званичног Првог српског устанка, под водством Карађорђа дизали устанке против Османске турске власти, али због немогућности повезивања са геополитичким савезницима, њихови устанци нису могли да дуго трају. Сећање на пред-Османско српско царство у народу је било одржавано преко институција, обичаја и манира из предосманског периода, али Срби нису имали самосталну политичку власт у односу на Османску Порту (Šuljagić 2011, 221). Будући да, након *Букурештанског споразума* 1812. године, ниједној држави није одговарало да балкански народи буду ослобођени од владавине Османског турског царства, ни званичним државним чиновницима, ни члановима тајних друштава у Русији и Европи није

одговарало да се балкански народи евентуално уједине и ослободе Балканско полуострво од страног утицаја. Самим тим Карађорђева намера да организује свебалкански устанак против Турака није се уклапала у одредбе *Букурештанског уговора*. Након убиства Карађорђа новопроглашени књаз Милош није се удруживао са осталим балканским и руским војницима против Османских Турака и у договору са британским дипломатом Дејвидом Уркартом преусмерио је дотадашњу проруску политику Србије у западни политички круг, успоставивши трговачке везе Србије са Енглеском и допустивши дипломати Уркарту да преузме контролу над политичким дешавањима у Србији (Mijatović 1892, 42; Dakin 1971, 36). Убиства Јоаниса Каподистријаса и Карађорђа Петровића најавила су велику промену у дотадашњим традиционалним идентитетима балканских народа. У случају новоформиране краљевине Грчке са краљем Оттом фон Вителсбахом на челу, та промена је имплицирала стварање хеленске националне хетеротопије (Hamilakis 2007, 108). Иако су се таквом „западњачком хеленизму” снажно противили становници тадашње Грчке, од 1837. године, у „Краљевској школи уметности” на Атинском универзитету, била је успостављена германска „школа класичних студија” (*Altertumswissenschaft*), на којој су атински филолози и историчари школовани у Немачкој предавали древну грчку уметност, и под утицајем археолога Лудвига Роса и Карла Милера полемисали колико је било утицаја Словена, а колико утицаја Египћана у древним сеобама народа у Грчкој (Hamilakis 2007, 107; Fittschen 2005, Wick 2002). Како је ту хетеротопију 1844. године премијер Грчке Јоанис Колетис објаснио, идеја „Велике Грчке” значила је „прочишћење језика становништва Грчке и одбацивање традиције Источног ромејског царства, русофилије и балканске православне словенске браће” (Gounaris 2021, 245).

Постављање неправославног баварског племића Ото фон Вителсбаха за краља Грчке, договором европских владара и банкара, није било у складу са православним хришћанским канонима, према којима је хришћански православни краљ био Божји изабраник (Photios 1987, 77; Pirivatrić 2007, 393-394). Устоличење баварског племића из династије Вителсбаха било је у складу са идеологијом германских и француских физиократа и просвећеног деспотизма, као и са теоријом друштвеног уговора Џона Лока (*John Locke*) и Жан Жака Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*) (Smith 1990, 225-226). У сврху оправдавања увођења правне администрације нове владе у Грчкој

и „поновног успостављања поретка” против грчких устаника који су се одупирали трупам краља Ото фон Вителсбаха и редовним грчким трупам, службеници стране администрације богато су дистрибуирали тадашњи грчки зајам (Scott 1854, 404-407). Грци тог времена нису били свесни да су чланови и упосленици Велф-Хановер династија, преко својих тадашњих представника као што је био министар спољних послова Русије Карл Неселрод, управљали истовремено и политичким догађајима у Европи и спољном политиком Руског царства.

Као што се испоставило, поразом у Кримском рату 1856. године Руси су платили своју пропуштену шансу да 1829. године у Једрену одагнају трупе Османског турског царства са Балканског полуострва. Затим су победници Кримског рата – представници Француске, Велике Британије, Сардиније и Османског турског царства, успели да додатно прошире утицај Старог/Новог Римског царства на исток, формирањем нове државе Румуније као баријере између Русије и словенских православних народа на Балканском полуострву (Voia 2001, 87; Voia 2001b, 83-86; Stoica 1919, 29). С друге стране, још од друге половине деветнаестог века, аустријски и аустроугарски министри спољних послова Агенор Голуховски и Џула Андраши планирали су аутономију, а затим и стварање будуће модерне државе Албаније „да би Русија била онемогућена да преко Србије, Бугарске или Црне Горе има утицај у том делу Балканског полуострва” (Храбак 1979, 167-168; Толева 2012, 2, 28). Такође се западним пројектантима стварања модерних краљевина Грчке, Албаније и будуће краљевине Југославије придружио и британски дипломата, политичар и судија Едмунд Хорнби, са његовим концептом стварања модерне бугарске државе, који је био остварен када је племић Фердинанд из Сакс-Кобург-Гота огранка Велф-Хановер династије био устоличен за краља модерне Бугарске (Šuljagić 2024, 95-96). Након Берлинског конгреса 1878. године, војне снаге Хабсбуршке монархије и Османског турског царства створиле су заједнички коридор на територији санџака Рашке у Србији и Црној Гори, спречивши на тај начин прилаз Србије Јадранском мору (Kostić 1940, 93-94). Реформе у области политичке и правне организације државе, изведене од стране чланова новоформираних политичких партија под утицајем политичке философије британског премијера Џона Палмерстона, северноамеричког политичара Томаса Џеферсона, европских политичара, банкара и чланова масонских

ложа, проузроковале су распад српских сеоских и породичних за- друга и нису допринеле образовању и подизању животног стан- дарда широких народних маса (Trotsky 1980, 87; Ћорђевић 2004, 71; Ђорђевић 2008, 66; Димитријевић 2010, 10-11). Такође, у циљу оправдања стварања и трајања модерних „псеудо-држава” са вла- дарима из Велф-Хановер династије на њиховом челу на Балканском полуострву, након Берлинског конгреса, у српску историографију била је уведена политичка теза аустроугарског намесника у Босни Венијамина Калаја да су се „Срби и Хрвати доселили први пут на Балканско полуострво са Карпатских планина, у пљачкашким на- летима у првој половини седмог века” (Kalaj 1882, 9; Talbott 2009, 312-320). Руски историчари нису могли да спрече увођење колони- јалне историографије у образовне програме модерних балканских држава, и сами претрпевши историографску реформу Августа Шле- цера у доба царице Екатарине Друге (Otto 1839, 301-303).

Дипломатска подређеност руских политичара геополитич- ким интересима западних политичара наставила се даље, почет- ком двадесетог века, када се руски дипломата Сергеј Сазонов сло- жио са предлогом британског дипломате Едварда Греја да се, након победе српске војске у Балканским ратовима, српска војска повуче са територије данашње државе Албаније, „због намере Запада да спречи да се створи једна већа јужнословенска држава на Балкан- ском полуострву у том периоду” (Kondis 1989, 342; Rastović 2012, 16; 163-164). Затим је, током Првог светског рата, могућност спа- јања војних снага Русије и Србије спречио напад бугарске војске, потчињене геополитичким интересима Немачке и Аустроугарске, односно Централних сила, на српску војску (Subašić 2014). Након ре- волуције и убиства руског цара-мученика Николаја Другог, било је укинато Руско царство и уведена идеологија болшевиизма, марк- сизма и социјализма у јавни дискурс политичког живота Руса, уз поништавање традиционалне хришћанске религије и духовности, и уз истовремено инсистирање на технолошком прогресу у науци.

Тако се руски сељак крајем Другог светског рата, након дого- вора вође југословенских партизана Јосипа Броза Тита са председ- ником британске владе Винстоном Черчилем у Напуљу у августу 1944. године, и након договора Винстона Черчила, совјетског пред- седника Јосифа Стаљина и северноамеричког амбасадора Аверела Харимана у Москви у октобру 1944. године, нашао на ратном фрон- ту у Србији, протеравши немачку војску из Србије и омогућивши

југословенским партизанима на челу са Јосипом Брозом Титом да уђу у Београд и да заузму Србију (Reiss 1978, 369). Руски сељаци су у том периоду умирали на ратним фронтовима широм Европе, борећи се под заставама са есотеричним симболима који нису имали везе са предсовјетском традиционалном Русијом, под објашњењем совјетских и страних политичара да то морају да учине не само због борбе против спољњег непријатеља унутар своје државе, него и ван своје државе, у сврху победе једне њима стране идеологије над другим њима такође страним идеологијама, конкретно у сврху „победе социјализма” (Birjuzov i Namović, ur. 1964. 278).

Геополитичка констелација установљена током двадесетог века имала је за последицу немогућност обнове традиционалног српског идентитета, као и успостављање јачих међународних веза између традиционално братских православних хришћанских словенских народа. У вези са агресијом трансатлантског војног савеза (НАТО) 1999. године на Србију и Црну Гору (тадашњу СР Југославију), тадашњи генерал полиције Обрад Стевановић, као сведок преговора између представника СР Југославије и представника трансатлантске заједнице, рекао је да Србија тада није могла да добије помоћ од својих традиционалних историјских савезника Руса, јер „све време агресије НАТО-савеза на СР Југославију северноамерички генерали су седели у Министарству одбране Русије у Москви и потпуно контролисали руску војску” (Галовић, Буквић 2019). Ипак, у знак сећања на дипломатску и војну помоћ коју је руски цар Николај Други пружио Србима током Првог светског рата, у Београду је 2014. године подигнут споменик цару Николају Другом („Споменик цару Николају II” 2015; Шуљагић 2022, 18-19).

4.2. Историјат југословенске идеје на Балканском полуострву

Протекло је много времена од објављивања књиге *Allgemeine nordische Geschichte* („Општа нордијска историја”) историчара Августа фон Шлецера 1771. године, у којој је он међу првим историчарима употребио израз „Јужни Словени” и изнео своју теорију о „великим миграцијама Словена на Балканско полуострво у шестом веку” (Sotirovic 2007, 9). Идеја Августа фон Шлецера о проширењу Аустрије до Црног мора и устоличавању Беча за средиште словенских студија, као и идеја Вилхелма Фридриха Тирша о проширењу

Баварске до Егејског мора преко „неопаганске уније Баварске и Грчке” у области културологије, добијале су војну подршку у историјским периодима када културолошка логистика у балканскоцрономским земљама није била довољна за остварење таквих идеја пруских и баварских политичара и интелектуалаца. Како је то дефинисао археолог Лудвиг Куртијус (*Ludwig Curtius*), који је био ангажован од стране баварског двора на археолошким истраживањима Грчке, „културна политика у позадини „похода на Исток” (“*drag nacht Osten*”) коју су спроводили германски археолози и архитекти била је једнако ефектна као и поход пруске технологије и војних трупа на Исток” (Marchand 1996, 92). Тако је читав низ европских географа, историчара, археолога, филолога, министара спољних послова, политичара и генерала као што су то били Август фон Шлецер, Фридрих Науман, Јаков фон Фалмерајер, Вилхелм Фридрих фон Тирш, Лудвиг Куртијус, Фридрих фон Метерних, Јозеф Радецки, Агенор Голуховски, Џула Андраши и Фридрих фон Бек (*August von Schlözer, Friedrich Naumann, Jacob von Falmerayer, Wilhelm von Tiersch, Ludwig Curtius, Friedrich von Metternich, Joseph Radetzky, Agenor Goluhovsky, Gyula Andrassy and Friedrich von Bock*) радила на испуњењу агенде „похода на Исток”, што је укључивало освајање обала Црног и Егејског мора, те „стварање модерних држава Бугарске, Македоније и Албаније као аустроугарског протектората” (Храбак 1979, 167-168; Толева 2012; Шуљагић 2023б, 301-306, 308-310).

Идеја историчара Августа фон Шлецера о културолошкој и политичкој контроли територије од Аустрије до Црног мора, и идеја аустријског војсковође Јозефа Радецког о реци Дунав као основици политичког и економског система Аустрије, су биле подударне. Аустроугарски стратегии културне политике, између осталих Јернеј Копитар у Бечу и Жигмунд фон Еделстајн у Трсту, схватили су да су први кораци ка постизању тог циља у области културне политике били поједностављење традиционалног српског писма у склопу „аустрославистичке визије уједињења словенских народа преко писма и језика у сврху пребацивања балканских православних народа, који су до тада били изложени утицају руске и Османске турске културе, у европску римокатоличку културу и под патронат Хабсбуршке монархије” (Ivić 1926, 262-263.; Dobrašinić *ur.* 1980; Vidmar 2009, 233, 237). С тим циљем упрошћавања дотадашњег српског писма, прво је био ангажован студент Сава Мркаљ (или „*Savva Merkailo*”, како га је „латинизовао” у потписивању филолог Вук Стефановић

Карацић). Исте 1810. године, када је аустријски војсковођа објавио своје мемоаре са идејом да је Аустрија требало да контролише реку Дунав, Сава Мркаљ је у издању Царског свеучилишта у Будиму објавио књижицу *Дебелога јер либо Азбукопротрес*. У њој се залагао за фонетски правопис немачког филолога Јохана Аделунга „Пиши као што говориш”, које Немци нису желели да усвоје у германској филологији, јер нису хтели да на такав „уметни” начин прекину нит са дотадашњом целокупном немачком књижевношћу и историографијом. Чињеница да је Царски универзитет био издавач такве радикално „просветитељске” књиге сиромашног студента Саве Мркаља, упућивала је на закључак да је објављивање те књиге био државни хабсбуршко-лоренски културолошки колонијални пројекат. Хабсбург-Лорен династија пројектовала је стварање државе Југославије под својом управом још 1861. године (Petrović 2016, 6). Филолог Ђура Даничић, чије изворно крштено име је било Ђурађ Поповић (Никић, Жујовић и Радојчић-Костић 2007, 71), школован у протестантној евангелистичкој гимназији у Пожуну у Словачкој, заједно са Вуком Карацићем, пет хрватских и једним словеначким колегом, је потписао 28.03. 1850. године ангажман на остварењу такозваног *Бечког књижевног договора*, односно стварања и стандардизације заједничког правописа Срба, Хрвата и Словенаца (Никић, Жујовић и Радојчић-Костић, 2007, 71; Ћоровић 1933, 5,11) Радило се о културолошком предуслову за стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, касније преименованог у Краљевину Југославију 1918. године.³⁴ Након тога је Ђурађа Поповића (преименованог у Ђура Даничића) позвао римокатолички бискуп и капелан Бечког двора Јосеф Штросмајер (Joseph Georg Strossmayer) и покровитељ *Југославенске академије знаности и умјетности* у Загребу, да од 1867. године ради као секретар Југославенске академије у Загребу и да, као уредник *Рјечника хрватског или српског језика*, ради на спровођењу пројекта „југославизације”, односно стандардизације језика и писма намењеног становништву на Балканском полуострву.³⁵

³⁴ Германску и европску позадину тог аустрославистичког илирско-југословенског покрета понеки историчари су маскирали „словенизујући” имена иницијатора тог покрета бискупа Георга Јозефа Штросмајера као Јураја Штросмајера, филолога и антрополога Лудвига вон Геја као Људевита Гаја или индустријалца и колекционара Зигмунда Зоиса Вајсентухн Фрајхер вон Еделстајна као Жигу Цојса.

³⁵ Нова ортографија за латиницу Ђуре Даничића почела је да се примењује 1902. године од првог броја дотадашњег часописа *Srgj* („Срђ”) из Дубровника („Dopisi Srđevi”, *Srgj* br. 1, 15. 01.1902.g., str. 230).

Још у деветнаестом веку, деценијама пре избијања Првог светског рата, Јосеф Георг Штросмајер и председник Југословенске академије, историчар и теолог образован у Заводу Светог Јеронима у Риму, Фрањо Рачки, намеравали су да својим реформама у области филологије раде на стварању једне федералне југословенске државе, на темељима Аустроугарске монархије, која би још додатно обухватила Србију и Црну Гору (Šidak 1973, 55). Упоредо са радом на стварању Југославенске академије, Југославенског казалишта и Југославенског свеучилишта у Загребу, током 1860. и 1861. године, Јосеф Штросмајер је 1860. године суделовао и у раду појачаног царевинског вијећа у Бечу, заузимајући се за федерално уређење Аустрије, за сједињење Далмације с Хрватском и за развој Хрватске као активан учесник на банским конференцијама³⁶ и у Хрватском сабору (Slišковић 2005, 209; Horvat 1906, 180-220, 207, 272).³⁷ У том смислу, филолог и историчар и сарадник Лудвига вон Геја, Богослав (Бохуслав) Шулек, који је као и Ђура Даничић био образован у протестантској евангелистичкој гимназији у Пожуну у Словачкој и учествовао у ширењу идеја илирског покрета у Србији (Ђоровић 1933, 5,11), у загребачком листу *Позор* 14. 12 1860. године посветио је бискупу Штросмајеру чланак под насловом „Слава Штросмајеру”, а у неким градовима је бискуп Штросмајер био проглашен почасним грађанином (Horvat 1906, 180).

Теолог Доситеј Обрадовић, у склопу припреме југословенске државе, имао је задатак да у светосавско православље убаци елементе рационалистичке теологије Јохана Еберхарта (Вукашиновић 2012). Бискуп Јозеф Георг Штросмајер био је задужен за унијатску мисију Ватикана према православним словенским народима, не само успостављањем југословенских академских институција на Балканском полуострву, него и довођењем италијанског мисионара Тезареа Тондинија de Kvarengija (*Cesare Tondini de Quarengi*) и отварањем мисијских постаја у унутрашњости Србије током 1880-их

³⁶ На седници банске конференције 10. 12. 1860. године бискуп Штросмајер објаснио да је било потребно да се направи „Југославенска академија у којој ће се моћи сјединити сви бољи умови хрватски, српски, словенски и бугарски”, што је касније било пропраћено одговарајућом подршком у држави.

³⁷ Slišковић 2005, 209; Horvat 1906, 180-272: Хрватски сабор је прогласио „југославенско казалиште” „народном имовином”, финансирао га на месечном нивоу, док је 1866. године прогласио бискупа Јозефа Штросмајера покровитељем и теолога и историчара Фрању Рачког председником Југославенске академије знаности и умјетности.

година. Тим чином ударио је темеље стварању Римокатоличке цркве у Србији, са правно озваниченим положајем у православној српској држави (Slišković 2005, 211-212). Римокатолички бискуп Јосиф Штросмајер и мисионар Ђезаре Тондини развили су пријатељске односе са црногорским књазом Николом Првим Петровићем, што је резултирало успостављањем *Конкордата* између Црне Горе и Ватикана 1866. године, превођењем и адаптацијом драме *Балканска царица* Николе Првог Петровића у Италији, и каснијом удајом Николине кћерке Јелене за италијанског престолонаследника Виторија Емануела (Zoller 1978, 178; Килибарда 1990, 103; Nikčević 2009). Бискуп Јозеф Штросмајер надао се да ће Ватикан да склопи конкордат и са Србијом и да ће Црна Гора, као једина православна држава која је склопила конкордат са Ватиканом, да буде посредник између Ватикана и руског цара по том питању (Slišković 2005, 214). Свој унијатски пројекат склапања конкордата између Руског царства и Ватикана, бискуп Штросмајер намеравао је да спроведе убеђивањем тадашње руске власти да су Словени били „изабрани народ” који је требало да помогне остварењу идеала „еуропске обитељи”, и у том смислу је сматрао да је било потребно да се склопи конкордат Русије са Ватиканом, јер у супротном, као у случају проблема у односима Русије и Пољске, „не би било могуће да дође до међусобног повезивања Словена” и „еуропски католицизам био би највећа препрека у оживотворењу рускога „провидоносног посланња” (Slišković 2005, 210). Бискуп Штросмајер такође је тврдио да је Русија, склапањем конкордата са Ватиканом могла да докаже „да није непријатељ Пољака и да повеже и ослободи војно-политичким путем Словене од турске власти како би словенски народи довели до стварања складне кршћанске обитељи народа са Аустријским царством у њеном средишту”, јер је „царство аустријско било на неки начин Еуропа у маленом” (Slišković 2005, 210-212). У свом *Меморандуму Руској влади*, бискуп Штросмајер, будући да су турском Османском експанзионизму били највише изложени „славенски народи југоистока Еуропе”, мислио је да је „славно руско царство било предодређено пред свим осталим да што прије ослободи Европу од Турске и поспјеши дан кад ће се у Аја Софији опет обављати свети обреди кршћанских тајни”, због вере у „провидносну улогу коју је Бог намијенио Русима” (Slišković 2005, 215).

Након атентата на принца Франца Фердинанда, у Сарајеву 28. јуна 1914. године, цар Франц Јосиф је потписао објаву рата

Краљевини Србији. Објава рата Србији оправдана је речима да се „Краљевина Србија побунила против проширења царевих права на Босну и Херцеговину, упркос његовом тридесетогодишњем плодном раду на успостављању мира у Босни и Херцеговини, и није ценила стрпљење и љубав према миру његове владе”, након чега је аустроугарска војска бомбардовала Београд.³⁸

Када нису војно наступали према Истоку, аустроугарски стратеги знали су како да под својом империјалном влашћу држе у покорности локалне народе – подржавањем њихове културне аутономије и држањем у једном оквиру више различитих етничких група – „чехословачка и југословенска идеја као аустријска идеја држања више етничких група на окупу” у двадесетом веку или „аустро-марксистичка владавина црвеног Хабсбурга Јосипа Броза Тита у Југославији у двадесетом веку (Taylor 1990, 324; Kuljić 2007, 85-100).³⁹

Након доласка Јосипа Броза Тита на власт, у Београду је 1948. године основан Византолошки институт, под управом историчара Георга Острогорског, блиског сарадника византолога и нацистичког официра Персија Ернста Шрама (Percy Ernst Schramm) и уједно бившег студента, поборника пруског „похода на исток”, археолога Лудвига Куртијуса (Prinzing 2020; Damico, Zavadil, 2014, 301–302). Да није било „просветитељске” реформе српског језика и писма у деветнаестом веку, којом су из употребе била избачена дотадашња традиционална српска слова Ћ, Љ, Ј, Ју, Ћ, Ш, Џ, Ћ, Ћ, Ћ, Ћ,⁴⁰ присвајање многих споменика и докумената са натписима на српском писму не би било могуће, и монопол „византологије” над српском историографијом не би могао да буде успостављен.

Хабсбуршка монархија, као испостава супранационалног Старог-Новог римског царства на Балканском полуострву, деловала је по принципу *Divide et impera* („Завади па владај”), тако да су тадашња делатност хрватског Сабора и мисионарски југословенски покрет на Балканском полуострву били конципирани у смислу „тезе-антитезе-синтезе”. Упоредо са процесом оснивања Југославенске

³⁸ Текст енглеског превода објаве рата Аустроугарске монархије Краљевини Србији на: *To my peoples*. https://en.wikipedia.org/wiki/To_my_peoples

³⁹ У контексту је потребно присетити се тврдње револуционара Михаила Бакуњина да је “марксизам био само идеолошка продужена рука похода на исток пруског Бисмарковог царства” (О томе опширније у Draper, Hal. 1990. *Karl Marx's Theory of Revolution 4*, New York: New York University Press

⁴⁰ Ради се о дифтонгу два самогласника „оу”, који се читао „у” (ж) у дотадашњем црквенословенском писму и налази се на различитим натписима на споменицима и документима средњовековне Србије (Шуљагић 2020, 369-370).

академије, Југославенског казалишта и Југославенског свеучилишта, од стране бискупа Јозефа Штросмајера, и упоредо са оснивањем Илирског покрета, од стране Лудвига вон Геја (хрватизовано Људевит Гај), деловао је и намесник банске части при хрватском Сабору Левин Раух, оснивач хорватско-вугерске странке (такозваних „Мађарона”), касније „Униониста”, тако што је прогонио „панславистички” расположене професоре и дневне листове који су, према његовом мишљењу, „кварили” хрватску младеж (Хорват 1906, 273). Они су затим одлазили у Београд и тамо основали и објављивали протумађарске илирске-југословенске новнине *Прозор* и брошуру *Шта намјеравају Илири* (Ђоровић 1933, 5,11). Тако је претварањем одлука *Берлинског конгреса* у праксу, отпочео процес деправославизације и модернизације Србије. Овај процес реализован је склапањем конкордата између Црне Горе и Ватикана посредством бискупа Штросмајера; стационирањем војног контингента Аустроугарске у Рашки након тога; склапањем *Тајне конвенције* од стране српских политичара Чедомиља Мијатовића, Николе Пашића и краља Милана Обреновића са бечким Двором; протеривањем митрополита Српске православне цркве Михаила у Бугарску и оснивањем протузаконите црквене хијерархије у Београду; укидањем руског језика у Вишој школи у Београду; штампањем о трошку српске Државне штампарије и увођењем у званични образовни програм Србије ненаучне историографске тезе аустроугарског политичара Бенјамина Калаја о досељавању Срба на Балканско полуострво у седмом веку „у налету скитничких пљачкања” и проглашењем бискупа Штросмајера и Фрање Рачког за почасне чланове Српске краљевске академије. Овај процес деправославизације и модернизације одвијао се под контролом српских парламентарних политичких партија⁴¹ и денационализованих академских институција, како је показао пример острахизације историчара Милоша Милојевића. Колонијални културолошки процес стварања модерне грађанске Србије, отпочет је на основама ранијег одбацивања традиционалног српског писма и језика, прихватањем филолошке реформе антрополога и филолога Вука Караџића и Ђуре Даничића, као и на основама одбацивања традиционалног српског законодавства и јавне управе, традиционалног српског светосавског хришћанства и прихватања теолошке реформе Доситеја Обрадовића по принципу Еберхартове рационалистичке

⁴¹ Политичар Стојан Новаковић је совјетском револуционару Лаву Троцком тврдио да чланови српских политичких партија нису били представници „органичких формација српског друштва” (Trotsky 1980, 87).

теологије; одвијао се уз подршку страних, углавном аусторугарских, доушника у самом врху политичке власти Србије, од времена Карађорђа до времена Првог светског рата и уз константно присутну аспирацију западних политичких, економских и културолошких кругова за поседовањем и управљањем природним ресурсима Србије (Миладиновић 2015, Миладиновић 2016). То је дало основу за касније успостављање Краљевине Југославије, Федеративне Народне Републике Југославије, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Савезне Републике Југославије, на подручју Србије у двадесетом и двадесет и првом веку. Ове државне творевине на територији Србије претвориле су Србију 1918. године у један део Хабсбуршке, европске и северноамеричке верзије „Велике Илирије”, проширене до Црног, Егејског и Јадранског мора и уједно су дале основу за геноцид и културоцид извршен над српским народом и његовим идентитетом и уопште над становништвом читавог Балканског полуострва, у двадесетом и двадесет и првом веку. Одстрањивањем традиционалних слова из српске азбуке од стране филолога Вука Караџића, српски народ изгубио је способност да чита српске државне документе и законе пре деветнаестог века и тиме је у много случајева српско културно благо проглашено „византијским”. Осим тога, значајно је подсетити се и улоге географа Јована Цвијића⁴² и политичара Николе Пашића у страдању српског народа и војске у Првом светском рату и у стварању државе Југославије у двадесетом веку. Имајући у виду наведене чињенице, мора се констатовати парадоксалност чинова подизања споменика таквим историјским ликовима у данашњој Србији, као и давања њихових имена многим академским институцијама. У том контексту потребно је присетити се изјаве фанариотског представника Министарства спољних послова Русије Константина Родофиникина, који је филологу Вуку Караџићу почетом деветнаестог века, најавио „нестајање српског народа са историјске сцене” (Караџић 1969, 76).

Таква чињеница требало би да наведе будуће генерације научних радника у области друштвених и хуманистичких наука да научно исправно анализирају смисао још увек владајуће идеологије југословенства у српској политици и култури и да изврше

⁴² Географ Јован Цвијић, који је током Првог светског рата пропагирао идеју укидања Краљевине Србије и оснивање државе Југославије, још пре избијања Првог светског рата истражио је и направио план за егзодус српског народа и војске кроз црногорске и албанске планине који је уследио током Првог светског рата (Станковић 2015, 64-65).

реконструкцију изворишта, континуитета и дисконтинуитета српског идентитета, како би установили смернице за одређивање будуће улоге српског друштва и државе у балканској и светској геополитичкој констелацији.

Закључна разматрања:

Пре наметања југословенске идеје према замисли историчара Августа фон Шлецера и његових следбеника, без обзира на повремена политичка искушења којима су били изложени током вишевековног живота једних поред других на Балканском полуострву и без обзира на различите конфесије, језичке дијалекте и политичке философије, законе и историографије којима су били изложени, словенски народи успели су да живе у миру једни крај других у својим породичним, задружним и народним заједницама на том простору и да развијају своје народне идентитете и сачувају његове основе.

Међутим, држава Југославија, замишљена као држава-сателит Хабсбуршке монархије и Велф-Хановер династије на саобраћајним рутама Лондона, Беча и Берлина према природним ресурсима Азије и Африке, била је производ жеље европских политичара, финансијера и геостратега, а не изворне демократске жеље народа који су се нашли у њој. Утицај експонената Бечког двора филолога Вука Караџића и Ђуре Даничића на пребацивање југословенске идеје са основа феудалног историјског права на језичку основу, увела је народе Балканског полуострва у предворје стварања једне нове политичке заједнице под именом „Југославија”, реализоване касније у двадесетом веку.

Може се рећи да је један од преломних тренутака у одузимању саборности и суверености политичке воље јужнословенских народа на Балканском полуострву била појава политичких партија, током формирања модерних балканских држава у деветнаестом веку. Српски народ из некадашње славне пред-османске српске државе, већ у доба Османског турског царства био је на геополитичком нивоу сведен на колонизовану и разоружану бесталежну „рају”, али његови припадници ипак су током неколико векова ропства под владавином Османског турског царства сачували своју веру, језик, писмо, народне песме, историографију, саборност у доношењу одлука које се тичу оштег добра заједнице, породичну и друштвену хијерархију, обичаје, манире и остале одреднице српског идентитета. Међутим, формирање модерне српске државе према замисли европских

политичара, у складу са француским, аустријским и белгијским законима према којима је био писан закон модерне српске државе, у епистемолошком смислу одвојило је српски народ од основа његовог дотадашњег традиционалног идентитета. О његовој судбини, државном устројењу, образовном систему и спољној политици почели су да одлучују политичари из политичких партија које нису биле органски део српског народа. Притом, ти политичари нису били у позицији политичког субјекта, него политичког објекта у колонизованој држави која је званично имала установљене све институције једне модерне државе, по укусу и замисли европских политичара тога времена. Пројугословенске и проевропске језичке, теолошке, политичке и друштвене реформе које су примењене током деветнаестог века под будним оком теолога и политичара из Беча, Рима, Будимпеште, Берлина, Париза и Лондона и њихових експонената у модерној српској држави, створиле су основу за припрему стварања будуће југословенске заједнице међу политичарима и интелектуалцима у Србији. Нормирањем и стандардизацијом такозваног „народног језика” према жељи Јернеја Копитара, Јозефа Штросмајера, Вука Караџића и Ђуре Даничића, борба за југословенску идеју била је пребачена из домена феудалног историјског права на формирање заједничке јужнословенске језичке основе, која је одступала од језика дотадашње традиционалне српске народне поезије и предања. Уз језичке, правне и политичке реформе, остали преломни тренуци током приреме претварања српског идентитета у југословенски идентитет у деветнаестом веку, биле су реформе у области теологије, календара и историографије. Под будним оком бискупа и капелана Бечког двора Јозефа Штросмајера, извршене су на теолошком и логистичко-организационом и правном плану припреме за поништење светосавске хришћанске основе Српске православне цркве и њено екуменистичко уједињење са Римокатоличком црквом, при чему су свој значајни допринос таквом пројекту унутар модерне српске и модерне црногорске државе дали Доситеј Обрадовић, Никола Први Петровић и Стојан Новаковић као министар просвете и црквених дела, у доба прогона српског митрополита Михаила и историчара Милоша Милојевића, након потписивања *Тајне конвенције* између српских и аустријских политичара 1881. године. У области историографије, негирање аустроугарског намесника у Босни и Херцеговини Венијамина Калаја да су Срби били аутохтони народ на Балканском полуострву и примена његове колонијалне ненаучне тезе о Србима као „скитницама досељеницима на Балканско

полуострву у првој половини седмог века”, дали су историографску основу за стварање модерне државе Албаније и покушај одузимања територије Старе Србије, односно Косова и Метохије од матичне државе Србије. Од превођења Калајеве књиге о историји Срба о трошку српске Државне штампарије и њеног увођења у званични образовни програм у Србији, од друге половине деветнаестог века до данашњих дана, таква ненаучна теза аустроугарског политичара опстаје у српском образовном програму. То даје још један од разлога за схватање југословенске државе као једне од државних верзија унутар незваничне велф-хановерске и хабсбуршко-лоренске империје у светској геополитичкој констелацији. Како је приказано у овој монографији, за стварање такве државе Југославије одобрење је дао последњи аустроугарски цар Карло Први (Karl I) 1918. године. То је чињеница мало позната у савременој српској историографији, у којој се још увек у много случајева стварање мултиконфесионалне државе Југославије приказује као “израз историјских тежњи српског народа”, или као еволутивна фаза у преласку српске државе из „мрачног средњег века” у „прогресивно глобализовано друштво”. Таква интерпретација уласка Србије у државну заједницу Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и касније Краљевину Југославију или Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, заправо је један од доказа укоренености утицаја политичке философије комунизма економисте Карла Маркса на српске друштвене и хуманистичке науке, и поред званичног престанка, како су то дефинисали историчари Тодор Куљић и Ален Тејлор, „аустромарксистичке владавине црвеног Хабсбурга Јосипа Броза Тита у Југославији” након његове смрти. Колонијална одредница југословенске и постјугословенске историографије огледа се у устаљеној употреби парадоксалних синтагми „савезничко бомбардовање” у српској историографији и средствима јавног информисања, које се односе на бомбардовање градова од стране британских и северноамеричких снага у Србији пред улазак војних трупа Црвене армије и партизанских трупа Јосипа Броза Тита у Србију и стварање Федеративне Народне Републике Југославије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Колонијална одредница историографије у савременој Србији огледа се и у чињеници да уџбенике из историје у Србији штампају издавачи из страних држава, док је истовремено „Долина краљева” у Старој Србији, пуна заборављених и запуштених манастира и споменика културе из периода средњовековне Србије, занемарена у туристичкој понуди државе Србије.

У духу средњовековне политичке философије венецијанског политичара Паола Сарпија према којој „Далматинце треба држати у незнању”, дух „паолосарповштине” влада не само у званичној историографији у образовном систему Србије, него и у академској научној заједници у којој незванични монопол над интерпретацијом српске средњовековне историје држе византолог Георг Острогорски и следбеници његове византолошке историографске школе на Балканском полуострву. С друге стране, титоистичка и пост-титоистичка кинематографија обликује свест о југословенској идеји преко њене интерпретације Другог светског рата и тиме утиче на формирање политичких ставова савремених генерација.

За разлику од светске политикологије у којој се спомиње „процес дезинтеграције Балканског полуострва његовим фрагментисањем у низ псеудо-држава” (Talbot 2009, 320), у српској историографији још увек није на довољно научно исправан начин анализирана идеја југословенске и уопште балканских „псеудо-држава” кроз историју. Садашњој и будућим генерацијама становништва на Балканском полуострву прекопотребне су научне анализе примене политичких идеја Џона Лока, Паола Сарпија, Џеремија Бен-тама и осталих западних мислилаца у основи стварања модерних и савремених балканских држава.

Планови припадника супранационалне административне номенклатуре за балканске државе, без обзира на врсту политичког система или природу идеологије у тим државама, показују да геополитички и идеолошки фактори који су утицали на формирање модерних балканских држава у деветнаестом веку умногоме нуде основу за прогнозирање будуће улоге и статуса балканских држава у геополитичкој констелацији односа у свету у двадесет и првом веку. Без научно исправне реконструкције сопствене и балканске историје, Србија и друге балканске државе остаће позиционирани као политички објекти у геополитичкој констелацији света и постоји могућност да ће се трагичне лекције из њихове прошлости понављати, без сагледавања одговарајућих поука из њих.

Због тога, у вези са Србијом постоји витална потреба за тим да припадници водећих институција српске државе и друштва и научни радници у области друштвених наука формирају научну концепцију и одговарајућу пробабилну доктрину са којима би се континуирано обезбедила реална улога и статус српског народа и државе у будућој констелацији држава и војнополитичких групација у свету.

ЛИТЕРАТУРА

- Abazi, E. (2004). The Role of International Community in Conflict Situation. Which Way Forwards? *Balkanologie* 8/1, juin 2004. 9-31. <https://doi.org/10.4000/balkanologie.511>
- Ackerman, Kenneth. 2005. *Boss Tweed: The rise and fall of the corrupt pol who conceived the soul of modern New York*. New York: Carroll & Graf Publishers
- Ackerman, Kenneth. 2016. *Trotsky in New York, 1917: A Radical on the Eve of Revolution*. Berkeley: Counterpoint Press.
- Akarca, Halit. 2002. *The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War: 1915-1917*, MA Thesis. Ankara: Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences.
- Алексић, Ј. 2017. Рађање модерне Трепче: уговор о откупу концесије за експлоатацију руда између компаније Selection Trust LTD и Радомира Пашића из децембра 1925. године. *Мешовита грађа* 38. Београд: Историјски институт. 203-224. Преузето са: [https://www.iib.ac.rs/assets/files/MiscellaneaNS38\(2017\).pdf](https://www.iib.ac.rs/assets/files/MiscellaneaNS38(2017).pdf)
- Alemany, Augusti. 2000. *Sources on the Alans: a critical compilation*. BRILL.
- Allen, Susan. 1999. *Finding the walls of Troy*. Berkeley: University of California Press.
- Amitai, Reuven. 2008. „Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life”. *Mamluk Studies Review* 12, No. 1. 119-137. DOI: 10.6082/M1D50K43.
- Ammalina Dalillah Mohd Isa, Spahic Omer and Fauziah Fathil. 2022. “The Sultanate of Murad II (1421-1451) of the Ottoman Empire”. *International Journal of Advanced Research* 10(08). August 2022. 792-798 DOI:10.21474/IJAR01/15236
- „Амстердамская азбука”. 1890 (1907). *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Санкт Петербургъ: И.А. Ефронъ, Лейпцигъ: Ф. А. Брокгаузь.

Anadolu Agency. 2018. "Turkish Jews remember being welcomed in Ottoman lands". *Dailysabah.com*. 04.08.2018. <http://www.dailysabah.com/history/2018/08/04/turkish-jews-remember-being-welcomed-in-ottoman-lands> последњи приступ јануар 2025

Анастасијевић, Драгутин. 2004. *Српкиња византијска царица*. Београд: Свет књиге.

Андрејић, Живојин. 2009. „Старија и новија трагања за пореклом великог жупана Стефана Немање и потпуни преокрет с новим резултатима”. *Митолошки зборник* 21. Рача: Центар за митолошке студије Србије.

Андрејић, Живојин и Виолета Илић. 2014. „Мултикултурна и етничка прожимања Срба и Влаха у Србији на размеђи између Југославије и Румуније”. *Митолошки зборник* 32. 199-226.

Andrews, Kenneth. 1964. *Elizabethan Privateering 1583–1603*. Cambridge University Press.

Anisimov, Evgenii. 1993. *The of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia*, transl. Alexander, J. NY: Armonk, M.E. Sharpe.

Anooshahr, Ali. 2009. *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam*. New York and London: Routledge.

Антић, Чедомир. „Судњи рат”. *Политика*. 13.09.2008.

Appendini, Francesco. 1806. *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*. Ragusa: A. Martechini.

Arabatzis, George. 2014. "Plethon's Philosophy of the Concept", *Georgios Gemistos Plethon The Byzantine and the Latin Renaissance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Арсеновић, Аљоша. 2008. *Обредне пјесме древних Срба из Индије* Београд: ИПА „Мирослав”.

Arslan, Ozan and Cinar Ozen. 2005. "The Rebirth of the Ottoman Committee of Union and Progress in Macedonia through the Italian Freemasonry". *Oriente Moderno Nuova serie Anno 24 (85)*: 93-115. Istituto pre l'Oriente C. A. Nallino.

Athanassoglou-Kallmyer, Nina. 2008. „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe”-Nineteenth-Century Art Worldwide, 7/2. 19thc-artworldwide.org. access July 2019

<https://www.19thc-artworldwide.org/autumn08/excavating-greece-classicism-between-empire-and-nation-in-nineteenth-century-europe>.

Avramosije (Pogodin), arhimandrit. 1994 (2007). *Sveti Marko Efeski i Florentinska Unija*. Moskva, Kraljevo: Eparhijski upravni odbor Eparhije žičke.

Baehr, S.L.1999. *The Paradise Myth in Eighteenth Century Russia: Utopian Patterns in Early Secular Russian Literature and Culture*. Stanford: Stanford University Press.

Baerlein, Henry. 2022. *The Birth of Yugoslavia*. London: L. Parsons.

Bain, Robert.1911. "Menshikov, Alexander Danilovich". In Chisholm, H. ed. *Encyclopædia Britannica* 18. Cambridge: Cambridge University Press.

Bakic, Dragan. 2016. "Nikola Pašić and the Foreign Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1919–1926", *Balkanica* XLVII (2016), , Beograd: SANU.

Бакић, Дарко. 2017. *Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог Балканског рата*. докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Bakunin, Mikhail. 1990. *Statism and Anarchy*, transl./ed. by Marshall, S. Shatz. Cambridge: Cambridge University Press.

Banning, Lance. 1986. "Jeffersonian Ideology Revisited: Liberal and Classical Ideas in the New American Republic," *William and Mary Quarterly* (January 1986) 43/1. 3-19. <https://doi.org/10.2307/1919354>

Барабанов, Олег. 2015. „Рюриковичи или Олафовичи: Гипотеза об Y-гаплогруппе I2 у Рюрика по данным ДНК его возможных потомков” . *Пространство и Время* № 3. Москва: НИЦ „Пространство и время”.198-207.

Барбулеску, Илија. 1908. *Румуни према Србима и Бугарима, нарочито с погледом на питање македонских Румуна*. прев. Илић, С. Београд: Издање Задужбине Илије М. Коларца, Нова Штампарија Давидовић.

Barker, Ernest.1957. *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Paleologue*, Oxford: Clarendon Press.

Barnes, Timothy.1978. *The Sources of the Historia Augusta*. Brussels: Collection Latomus.

- Barrow, John. 1839. *Memoir of the Life of Peter the Great*. London: Thomas Tegg.
- Barton, Arnold. 1972. "Gustav III of Sweden and the Enlightenment". *American Society for Eighteenth-Century Studies* 6 (1) (Autumn, 1972). Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1–34. doi:10.2307/3031560
- Barton, Simon. 2009. *A History of Spain*. Macmillan International Higher Education.
- Batakovic Dusan.1994. "Ilija Garasanin's Nacertanije: A Reasessement". *Balkanica* XXV-1. Belgrade: Institute for Balkan Studies.
- „Bazilika Svetog Vitalija”. 2016. wikipedia.org. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Базилика_Светог_Виталија
- Beaudry, Pierre and Irene Beaudry. 1997. "The Venetian agents deployed against France", *EIR* 24/26. June 20, 1997.
- Behrens-Abouseif, Doris.2014. *Practising Diplomacy in the Mamluk Sultanate: Gifts and Material Culture in the Medieval Islamic World*. London and New York: IB Tauris.
- „Benveniste”.2023.wikipedia.org. <https://en.wikipedia.org/wiki/Benveniste> приступ април 2024.
- Белоусов, Дмитрий.2020. «Оболганный царь Иван Грозный (Ч. 1) или „Клевета на великого русского царя как инструмент информационной войны”.rus-imperia.ru. сентябрь 2019г - март 2020 г. приступ <http://rus-imperia.ru/Ivan-Groznij.htm> мај 2024.
- Benes, Tuska. 2008. *In Babel's Shadow: Language, Philology, and the Nation in Nineteenth Century*, Wayne State University Press.
- Bettenson, Henry and Cristopher Maunder. 1999. *Documents of the Christian Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Birjuzov, S. i R. Hamović, ur. 1964. *Beogradska operacija*. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- Bisaha, Nancy. 2010. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. University of Pennsylvania Press.
- Blaquiere, Edward. 1824. *The Greek revolution, its origin and progress*. London: Geo. B. Whittaker.

- Blaquiere, Edward. 1825. *Narrative of a Second Visit to Greece*. London: Geo. B. Whittaker.
- Богишић, Б. 1935. „Споменица о повишењу цијеле државне титуларе црногорских Господара”. *Записи XIII–I*.
- Богојевић, М. 2024. *Раде Пашић – енигма једног времена*. Београд: Прометеј
- Богуновић, Небојша. 2009. „Руси против уједињења”, *Новости*, 15. 04. 2009. http://www.novosti.rs/додатни_садржај.524.html:279611-Rusi-protiv-ujedinjenja
- Bogunovic, Petar. 2018. “Gens Vlachorum in historia Serborumque Slavorum I” (Vlachs in the History of the Serbs and Slavs I). *Култура полиса* 15 (35). 577–600.
- Bogunovic, Petar. 2018a. “Gens Vlachorum in historia Serborumque Slavorum II [Vlachs in the History of the Serbs and Slavs II].” *Култура полиса* 15 (36). 191–214.
- Bogunovic, Petar. 2019. “Appendix ad Historiam Serborum et Slavorum [A Contribution to the History of the Serbs and Slavs].” *Култура полиса* 16 (39). 159–188.
- Boia, Lucian. 2001. *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest: Central European University Press.
- Boia, Lucian. 2001b. *Romania – the Borderland of Europe*. London: Reaktion Books.
- Bomman, Gianantonio. 1775. *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna. Gloriosissima Veneta Illicia Nazione* 2. Venezia: Antonio Locatelli.
- Bosch, Ursula. 1970. “Ein „Testament” des Kaisers Andronikos II. Palailogos?”. *Зборник радова Византолошког института* 10. Београд: Византолошки институт САНУ. 55–59
- Bosman, Philip. 2014. “The School of Athens: Moments in the History of an Idea”, *Akroterion* 59. 67–87.
- Bosworth, Clifford. 2007. *Historic cities of the Islamic world*. BRILL.
- Бошковић, Стојан. 1866. *Историја света: за народ и школу*, Књига Прва, Историја старог века. Београд: Државна штампарија.

Бошковић, Стојан. 1906. *Балканска питања 1886- 1905*. Београд: Штампарија Краљевине Србије.

Brodsky, Joseph. 1986. "A Guide to a Renamed City" in *Less Than One: Selected Essays Joseph Brodsky*. New York: Farrar Strauss Giroux.

Bronza, Boro. 2010. "The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771-1778" in Mitev, Plamen and Ivan Parvev, Maria Baramova, Vania Racheva (eds.), *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, 61-62. Berlin: LIT Verlag.

Brooks, Julian. 2015. "The Education Race for Macedonia 1878-1903". *The Journal of Modern Hellenism* 31: 23-58.

Broquière, Bertrandon de la. 1892. *The Voyage d'Outremer*, transl. Kline, G. New York: P. Lang.

Broughall Quentin. 2015. *Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901*, PhD. Maynooth University.

Bryant, Jacov. 1807. *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*. London: T. Payne, P. Elmsly, B. White, J. Walter.

Bryce, James and Constantine Jireček. 1887. „Life of Justinian by Theophilus”. *The English Historical Review* 2-8 October 1887. ed. Creighton, Mandell, Samuel Rawson Gardiner et al. Oxford University Press.

“Budapest Convention of 1877”. 2012. wikipedia.org. accessed August 2024: https://en.wikipedia.org/wiki/Budapest_Convention_of_1877

Буцало, Велимир. 1998. „Динар од сребра”, *Српско наслеђе - Историјске свеске* 7, јули 1998. Београд: НИП Глас.

Burckhardt, Jacob. 2000. *The Civilization of the Renaissance in Italy*. New York: Random House Publishing Group.

Burke, Edmund. 1830. *The Annual Register or a view of the history, politics and literature of the year 1829*. London: Baldwin and Cradock, Rivington.

Буровић, Каплан. 2014. *Скадар*. Ниш: Штампарија Викторија.

Bushkovicth, Paul. 2003. *Peter the Great*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Bushkovitch, Paul. 2022. "Peter the Great and the West in Russian Culture and State", *RussianStudiesHu* 4, no. 1 (2022): 11-41 DOI: 10.38210/RUSTUDH.2022.4.7

Byford, Andy. 2007. *Literary Scholarship in Late Imperial Russia: Rituals of Academic Institutionalization*. Oxford, Leeds: Legenda, Modern Humanities Research Association and Maney Publishing.

Bžezinski, Zbignjev. 2001. *Velika šahovska table*. Podgorica: CID, Banja Luka: Romanov.

Careri, Giovanni. 1722. *Viaggi per Europa*. Napoli: Felice Mosca.

Carevska, Ljubov. 2012. "Plodovi propagande iz 16. veka o Ivanu Groznom". Radio „Glas Rusije”. *rs.rbth.com*. 11. decembar 2012. https://rs.rbth.com/articles/2012/12/11/plodovi_propagande_iz_16_veka_o_ivanu_groznom_18707.html, pristup maj 2024.

Carion, Johannes. 1592. *Chronicon Carionis*. Genevae: Apud Petrum SantAndreanum.

Cattalinich, Giovanni. 1863. *Storia della Dalmazia, (Prospetto cronologico della storia della Dalmazia, con riguardo alle provincie slave contermini)*, Zara: Fratelli Battara

Chalcocondylae, Laonicus. 1650. *Historiarum Libri decem*. Paris: e Typographia Regia.

Chamberlein, Richard. 1986. *Charlemagne, Emperor of the Western World*. London: Grafton books.

Chatziioannou, Maria-Christina and Gelina Harlaftis. 2007. "From the Levant to the City of London: Mercantile Credit in the Greek International Commercial Networks of the Eighteenth and Nineteenth Centuries". Cotrell, Ph. (ed.) *Centres and peripheries in banking. The historical development of financial markets*. Aldershot: Ashgate.

Chen, Sanping. 2012. *Multicultural China in the Early Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Chisholm, Hugh, ed. 1911. "Palmerston, Henry John Temple, 3rd Viscount". *Encyclopædia Britannica*. vol. 20. Cambridge University Press.

Choniates, Niketas. 1984. *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*. trans. H. Magoulias. Detroit: Wayne State University.

- Chrissidis, Nikolaos. 2016. *An Academy at the Court of the Tsars: Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*. Cornell University Press.
- Christensen, Arne. 2002. *Cassiodorus, Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Museum Tusculanum Press & The University of Copenhagen.
- Churchill, Winston. 2010 (1919). *My Early Life: 1874-1904*. New York: Simon and Schuster.
- Cirkovic, Sima. 1989. „Palais princiers autour de l'ancien lac de Kossovo”, *Recherches sur Vart*, 20. Novi Sad: Matica Srpska.
- Clark, Cristopher. 2006. *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*. Harvard University Press.
- Clarke, James, Stephen Jones and John Jones, ed. 1810. *The Naval Chronicle for 1811*. vol. XXV from January to June. London: Joyce Gold.
- Claydon, Anthony. 2002. *William III: Profiles in Power*. Longman.
- Clement of Alexandria. 1919. *Exhortation to the Heathen (Protrepticus)*, transl. Butterworth, G. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London, W. Heinemann.
- Cline, Myrtle. 1930. *American Attitude Toward the Greek War of Independence 1821-1828*. NY: Columbia University.
- Coates, Ben. 2004. *The Impact of the English Civil War on the Economy of London: 1642 - 50*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Coletto, Jacobo. 1819. *Illyrici Sacri*, Tomus octavus. Venetiis: Sebastianum Coleti.
- Coronelli, Vincenzo Maria. 1690. “Corso delli Fiumi Drino, e Boiana nella Dalmatia, descritto dal M. Mro Coronelli Cosmografo della Seren. Republica di Venezia”. Geographicus Rare Antique Maps. [geographicus.com](https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/montenegro2-coronelli-1690). <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/montenegro2-coronelli-1690>
- Cooper, John. 2011. *The Queen's Agent: Francis Walsingham at the Court of Elizabeth I*. London: Faber & Faber.
- Cosmae Pragensis. 1923 reprint. *Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica*. Berolini: Weidmannos.

- Cracraft, James. 2009. *The Revolution of Peter the Great*. Harvard University Press.
- Crankshaw, Edward. 1944. *Russia and Britain*. London: Collins.
- Cvetković, Branislav. 2003. "Vizantijski car i freske u priprati Mileševa". *Balkanica* 32-33. Beograd: Balkanološki institut, SANU.
- Czajkowski, Michal. 2020. "Sadyk Pasha's Projects in The Ottoman Empire (1841-1872)". Volodymyr Poltorak. 2020. „Michal Czajkowski (Sadyk Pasha)'s Projects in the Ottoman Empire (1841-1872)." *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi - The Journal of Southeastern European Studies* 35 (2020). 175-188 DOI: 10.26650/gaad.796116
- Ћирић, С. 2021. „Мистерија на падини подно Дрине". *Политика*. 23.07.2021.
- Ђоровић, Владимир. 1933. *Историја Југославије*. Београд: Народно дело
- Чемерићић, Михајло. 2003. *Призрен и околина 1019-1941 I-III*. Београд: Прво слово
- Dakin, Douglas. 1971. *The Unification of Greece 1770–1923*. New York: St. Louis. Martin's Press.
- Dakin, Douglas. 1973. *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*. Berkeley: University of California Press.
- Damaskin, Ioann. 1913. „Tri zaštiteljnih slova protiv otvergajoših svjatje ikoni". *Polnoe sobranie tvorenii Sv. Ioanna Damaskina* 1. prev. Četirčina, V. Sankt Peterburg: Imp. S.-Peterb. Duhov. Akad. 347-441
- Damico, Helen and Joseph Zavadil. 2014. *Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline: History*. Routledge.
- Danforth, Loring M., 1984. "The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture", *Journal of Modern Greek Studies* 2.
- Danica Ilirska*. 1839. „Četvaroletni tečaj". ur. Ljudevit Gaj. Zagreb: Tiskara Dr. Ljudevit Gaja.
- Danielsson, Susan. 2021. "Gustav Badin: The Afro-Swedish Experience in Eighteenth Century Sweden". *The Saber and Scroll Journal* 10(1). Summer 2021. 45–61. doi: 10.18278/sshj.10.1.4

Dankovsky, Gregorius. 1829. *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit, exipsius Homericarum ostendit*. Vindobonae: Posonii.

Danon, Jakov i Verica Stošić. 2010. *Memoari na holokaust Jevreja Krajine*. Banja Luka: Jevrejska opština.

Dawkins, Peter. 2004. *The Shakespeare Enigma*. Polair Publishing.

Дечани у светлу археографских истраживања. 2012. ур. Ристић, Д. Београд: Народна библиотека Србије.

Дечанске хрисовуље. 1880 (2020). ур. Милојевић, Милош. репринт ур. Николић, Н. Београд: Државна штампарија; Бања Лука, Требиње: Српски књижевни клуб.

Дедовић, Вукашин. 2019. „Планови деловања Србије у Старој Србији и Македонији и методе њиховог спровођења од 1878. До 1884. године”. *Баштина* Приштина – Лепосавић, св. 48, 2019. 327-353. doi: 10.5937/bastina1948327D

Defter-i mufassal-i vilayet-i Vlk, sene 859. 1455 (1972). Monumenta Turcica historiam Slavorum Meridionalium illustrantia: Defteri 1-2/ gači Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine, Hadžibegić, H. et al. ur. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

Denton, Vilijem. 2013. *Srbija i Srbi*. prev. M. Nikolajević. (orig. *Servia and Servians*, 1862). Beograd: Službeni glasnik.

Димитријевић, Лаза. 2010. Како живи наш народ. Београд: Инфинитас
Динић-Кнежевић, Д. (1982.) *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*. Посебна издања књига 8. Београд: Српска академија наука и уметности.

Disraeli, Benjamin. 1904. *Coningsby*. ed. Langdon-Davies, B. London and Edinburgh: R. Brimley Johnson

Djuvara, Neagu. 1995. *Între Orient și Occident*. Bucharest: Humanitas.

Дмитриев, Л. 1999. *Библиотека литературу древней Руси: вторая половина XV века*. Санкт Петербург: Наука.

Dmitrieva, Olga. 2006. *Britannia and Muscovy*. Yale University Press.

Добрашиновић, Голуб (ур.). 1980. *Копитар и Вук*. Београд: Вуков сабор Тршић-Рад.

Dodd, George. 1856. *Pictorial History of the Russian War 1854-5-6: With Maps, Plans, and Wood Engravings*. Edinburgh and London: W. & R. Chambers.

Домосилецкая, М. В., „Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX — начало XX вв.)”, *Балканское языкознание: Итоги и перспективы (Материалы румынско-русского симпозиума, Санкт-Петербург, 2–3 октября 2009 г.)* / Отв. ред. Н. Л. Сухачев., Acta Linguistica Petropolitana – Труды Института лингвистических исследований РАН СПб.: «Наука», 2009.

„Dopisi Srđevi”. 1902. *Srgj* br. 1, 15. 01.1902.

Драгашевић, Јован. 1995. *Македонски Словени*. Нови Сад: Прометеј.

Драгнић, А. 1994. *Србија, Никола Пашић и Југославија*. Београд: Народна радикална странка

Draper, Hal. 1990. *Karl Marx's Theory of Revolution 4*, New York: New York University Press

Драшковић, Бојан. 2019. “Српска револуција у деветнаестом веку”. *Политичка историја Словена од мита до стварности*.ур. Шуљагић, Сања. Београд: Институт за политичке студије. 323-352.

Dussieux, Louis Etienne. 1857. *Atlas General De Geographie Physique, Politique Et Historique*, carte 133. Paris: Librairie de Jacques Lecoffre et Comp.

Državna arhiva SR Srbije. 1954. KK XV, Nahija Kragujevačka 248. knj. II. sv. I. br. 363. ur. Radosav Marković. Beograd: Državna arhiva SR Srbije.

Ducet, Bernard and Alexis Krauss. 2020. “Freemasonry and the foundation of Greece”. *Academia.edu*. https://www.academia.edu/49394816/Freemasonry_and_the_foundation_of_Greece accessed May 2024

Dumett, Raymond. 1975. “Joseph Chamberlain, Imperial Finance and Railway Policy in British West Africa in the Late Nineteenth century”. *The English Historical Review*. Oxford: Oxford University Press. 287-321.

Durant, Will and Ariel Durant. 2011. *Rousseau and Revolution: The Story of Civilization X*. NY: Simon and Schuster.

Dyson, Stephen. 2006. *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven: Yale University Press.

Ђорђевић, Мирослав. 2004. *Увод у грађанско право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Ђорђевић, Miroslav. 2008. „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844”. *Strani pravni život* 1/2008.

Ђурић, Ђорђе. 2015. „Један модел креирања историјске свести: Руска академија и варјашко питање”. Зборник Матице Српске за друштвене науке 52. (3/2015). Нови Сад: Матица Српска. 471-486. DOI: 10.2298/ZMSDN1552471D

Eberhardt, Piotr. 2005. “Geneza niemieckiej koncepcji 'Mitteleuropy’”. *Przegląd Geograficzny* 77 (4). 463-183.

Eddy, Anna. 2007. *English in the Russian Context: A Macrosociolinguistic Study*. PhD dissertation. Michigan: Wayne State University.

Ede, Margalits. 1918. *Szerb történelmi repertorium*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia-Elso Kotet.

Edelstein, Dan. 2010. *The Terror of Natural Right: Republicanism, the Cult of Nature, and the French Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.

Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije* 1. Београд: Prosveta.

Eliot, Charles. 1908. *Turkey in Europe*. London: Edward Arnold.

Elliot, Jonathan. 1834. *The American Diplomatic Code Embracing a Collection of Treaties and Conventions between the United States and Foreign Powers; from 1778 to 1834*. Washington D.C.: Jonathan Elliot Junior.

Elton, W. 1994. “Shakespeare and the thought of his age”. In: Wells, S. (ed.). *The Cambridge companion to Shakespeare studies*. New York: Cambridge University Press.

Emmer, Pieter. 2005. *The Dutch Slave Trade, 1500-1850*. ed. Craig P. et al. New York, Oxford: Berghahn Books.

Engel, Johann von Christian. 1792. *Geschichte von Halitsch und Vlodimir*. Wien: Kaiserer.

Esteve, Maria. 2018. “The Circulation of Scientific Knowledge in Euler’s first stage at Saint Petersburg Academy of Sciences”. *The Scientific Dialogue linking America, Asia and Europe between the 12th and*

the 20th Century, ed. Angelo, F d'. Naples: Associazione Culturale Viaggiatori. 262-276. doi.org/10.26337/2532-7623/MASSA

Etleva, Lala. 2008. *Regnum Albaniae, the Papal Curia, and the Western Visions of a Borderline Nobility*, Ph.D. dissertation. Budapest: Central European University, Department of Medieval Studies.

Evans, Daniel. 1985. "Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition". *A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 6:1

Evans, James. 2014. *Tudor Adventurers: An Arctic Voyage of Discovery*. New York: Pegasus Books.

Evans, John Arthur. 1883. *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London 49. London: Nichols and Sons.

Evola, Julijus. 2010. *Pobuna protiv modernog sveta*. Čačak: Alef-Gradac K.

Evola, Julijus. 2022. *Paganski imperijalizam – rimska tradicionalnost*. Beograd: Metafizika, Zlatno runo.

Faggionato, Raffaella. 2006. *A Rosicrucian Utopia in Eighteenth-Century Russia The Masonic Circle of N.I. Novikov*. Berlin/Heidelberg: Springer Science & Business Media.

Fairbank, John. 1953. *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854*. Cambridge: Harvard University Press.

Фајфрић, Жељко. 2000. *Света лоза кнеза Лазара*. Шид: ДД Графоспрем

Faroghi, Suraiya and Bruce McGowan, Donald Quartaet, Sevketa Pamuk. 1997. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

Ferrazzi, Marialuisa. 2004. "Michele Enrico Sagramoso. Un cavaliere di Malta veronese alla corte di Elisabetta e Caterina" in *Pietroburgo capitale della cultura russa* vol. 1: 109–134, ed. D'Amelia, A. Salerno: Università degli studi di Salerno.

Fischer, Louis. 2016. *Oil Imperialism: The International Struggle for Petroleum*. Routledge.

Fittschen, Klaus. 2005. „Griechenland und der Orient-Ludwig Ross gegen Karl Otfried Müller“, in Goette Hans Rupprecht et Palagia Olga (éds), *Ludwig Ross und Griechenland. Akten des internationalen Kolloquiums, Athen, 2-3 Oktober 2002*, Rahden/Westf., Verlag Marie Leidorf GmbH

Fontana, Benedetto. 2003. “Salluts and the Politics of Machiavelli”. *History of Political Thought* 24-1 (Spring 2003). 86-108

Foucault, Michele. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*.ed. Gordon, C. New York: Longman; Brighton: Harvester Press.

Fox, Frank. 1915. *The Balkan Peninsula*. London: A. and C. Black Ltd.

Franczak, Grzegorz. 2021. “Who Is Lying About Where “Russia” Lies? Some Notes on 16th-century Polish Ghostmapping of Muscovy”. *Rassegna italiana di argomenti polacchi* 12/2021. Rivista Pl. It. 133-162. Roma: Associazione Italiana Polonisti.

Franklin, Simon. 2002. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300*. Cambridge University Press.

“Fugger family”. *wikipedia.org*. https://en.wikipedia.org/wiki/Fugger_family приступ септембар 2024

Gałuszka, Justyna. 2019. „Akt sławny, wielki i nigdy w Polsce niewidziany...” Warszawski triumf Stanisława Żółkiewskiego (1611) na tle uroczystości z 1583 roku”. *Zapiski Historyczne* lxxxiv(2). September 2019. 171-203. DOI: 10.15762/ZH.2019.18

Гаћиновић, Радослав. 2019. „Прва Призренска лига као путоказ политичког насиља над Србима у Старој Србији”. *Војно дело* 72/3. 326-341. Београд: Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања. DOI:10.5937/vojdelo1903326G

Галовић, Милан и Димитрије Буквић. 2019. „Двадесет година од НАТО агресије: генерали говоре: Зашто сам потписао Кумановски споразум”, *Политика*, 27.03.2019.

Гавриловић, Славко. 1986. *Ка српској револуцији, Историја српског народа IV/1*. Београд: Српска Књижевна Задруга.

Гавриловић, Марко. 2020. „О Србима у Далимиловој хроници”. *Историјски часопис књ. LXIX*. ур. Растовић, А. Београд: Историјски институт. стр. 13–37. DOI: 10.34298/IC2069013G

Gearey, James. 1999. *The Persecution of Licinius* Master Thesis. Alberta: University of Calgary.

Gebhardi, Ludwig. 1808. *Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen und der Königreiche Gallizien, Lodomerien und Rothreussen*. Pesth: J. Leyrer.

Gesta Regum Sclavorum II. 2009. „Извори за српску историју књига 7”. *Латински извори књига I*. ур. Тибор Живкојић. Манастир Острог; Београд: Историјски институт.

Gibbon, Edward. 1802. *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. London: T. Cadell – Davies.

Gilbert, Martin. ed. 1982. *Winston S. Churchill, The Official Biography*. Companion V/3. The Coming of War 1936-1939. London: William Heinemann.

Giorgi, Rosa. 2002. *Saints in Art*. ed. Zuffi S., transl. Hartmann T. Milan, Los Angeles: Getty Publications.

Giuseppe Galli, *Fanti d'Italia in Macedonia 1916-1919*. Milano: Omero Marangoni Editore, 1934

Goldsmith, Oliver. 1826. *The History of Greece, abridged, for the use of schools*. London: Chiswick Press.

Голубинский Е. 1903. История канонизации Святых в Русской Церкви. Москва: Университетская типография.

Gounaris, Basil. 2021. “Does Greece belong to the West? Reassessing Greek Anti-westernism in the Twentieth Century”. *Balkan Studies* 54 (2021). 243-277.

Gourgouris, Stathis. 1996. *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*. Stanford University Press.

Грамоты русского царя Петра I от 03 марта 1711. у Стефановић, О.З. *Житие и славные деяния государя Петра Великого, с приложением краткой географической и политической истории о российском царстве*. Венеция 1772. Россия 1774.

Greenhalg, Michael. 2019. *Plundered Empire: Acquiring Antiquities from Ottoman Lands*. BRILL.

Грот, Лидия. 2020. *Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого* № 3 (28).

Grujić, Radoslav. 1929. „Skopska eparhija” u *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knjiga IV. ur. Stanoje Stanojević. Zagreb: Bibliografski zavod.

Грујић, Радослав. 1955. „Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку.” *Историјски часопис XV (1954-1955)*. Београд: Историјски институт.

Grujić, Radoslav. 1995. *Pravoslavna srpska crkva*. Beograd, Kragujevac: Evro-Kalenić.

Gruyter Heck, Gene. 2007. *When worlds collide: exploring the ideological and political foundations of the clash of civilizations*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Гвоић, Хаџи Љубиша. 2015. *Српска духовна баштина на Косову и Метохији [Картографска грађа]*. Београд: Вукотић медиа.

Hadzopoulos, Marios. 2013. “From Resurrection to Insurrection: Sacred Myths, Motifs and Symbols in the Greek War of Independence” in *The making of modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, ed. Ricks, D. and R. Beaton. Surrey: Ashgate Publishing Ltd.

Hahn, Johann. 1854. *Albanesische Studien*. Jena: Friedrich Mauke.

Hamilakis, Yannis. 2007. *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford University Press.

Hankii, Martini. 1677. *De Byzantinarum Rerum Scriptoribus Græcis*. Lipsiae: Johannis Adami Kastneri Bibliopole

Hanotaux, Gabriel. 1877. “Les Vénitiens ont-ils trahi la chrétienté en 1202”. ed. Monot, G. et G. Fagniez. *Revue Historique* 4. Paris: Librairie Germer Bailliere. 74-102

Harris, Henry. 1888. *Cristopher Columbus and the Bank of Saint George*. London: Chiswick Press, New York: Privately Printed.

Hatzopoulos, Marios. 2011. “Oracular Prophecy and the Politics of Toppling Ottoman Rule in South-East Europe”. *The Historical review/ La Revue Historique* 8. 95-116

Haustein, E. 1985. *Der Nemanjiden stammbaum. Studien zur mittelalterlichen srebischen Herrscher ikonographie*. Bonn: Rheinische Friedrich Wilhelms Universität

Heaton-Armstrong, Duncan. 2005. *The Six Month Kingdom: Albania 1914*. London: IB Tauris.

Heck, Gene. 2006. Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism. Walter de Gruyter

Heck, Gene. 2007. When worlds collide: exploring the ideological and political foundations of the clash of civilizations. Lanham: Rowman & Littlefield.

Hendrickson, David. 2013.. "Venice and the Liberty of *States*". IR and All That: 'Classic Readings in International Relations, December 13, 2013. accessed on January 2024: <http://irandallthat.blogspot.com/2013/12/venice-and-liberty-of-states.html>

Herrin, Judith. 2002. *Women in Purple*. London: Phoenix Press.

Hoade, Eugene. 1952. *The itineraries of Fr. Simon Fitzsimons, O. F. M. 1322 – 23*. Jerusalem: Franciscan Printing Press.

Hofmann, G.(ed.). 1953. *Orientalium documenta minora* 34. Romae: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.

Hornby, Edmund. 1878. *The Eastern question: a scheme for the future government of Bulgaria*. London: Eastern Question Association.

Howells, William. 1907. *Venetian Life*. Cambridge: The Riverside Press.

Hrabak, Bogumil. 1979. "Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876-1880. godine". *Istorijski časopis* 25-26 (1978-1979). Beograd: Istorijski institut, Prosveta.

Hugh, Chisolm. 1911. *The Encyclopaedia Britannica* 25. New York: The Encyclopaedica Britannica Company.

Hughes, Lindsey. 2004. "Catherine I of Russia, Consort to Peter the Great". In *Campbell Orr, C. ed. Queenship in Europe 1660-1815: The Role of the Consort*. Cambridge University Press.

Hume, David. 1983. *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution of 1688*. Vol. IV (1778 ed.). Indianapolis, IN: Liberty Classics.

Hunt, Lynn et al. 2008. *The Making of the West, Volume C: Since 1740: Peoples and Cultures*, Bedford, St. Martin's.

Inalcik, Halil. 2002. "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation," in *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through Twentieth Century*. ed. Avigdor Levy. New York: Syracuse University Press.

Ingle, Harold. 1976. *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836-1844*. Berkeley: University of California Press.

Iorga, Nicolae. 1934. *Histoire de la Vie Byzantine, L'empire moyen de civilization Hellénique (641-1081)*, Tome II. Bucarest, Paris: Edition de l'Auteur, Dépeit Roumaine en France, Fontenay-aux-Roses, Seine.

Иванова, Клементина. 2003. »Възпявам те, отче Ахилие, на архиепископите украса « (Издание на текста на сръбската служба за св. Ахил). *Археографски прилози* 24.

Ивић, Алекса. 1926. "Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима 1740-1880". *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа III*. Београд: Српска Краљевска Академија.

Janković, Dragoslav. 1977. "О odnosima Jugoslovenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini", *Historijski zbornik, Šidakov Zbornik, XXIX-XXX*, Zagreb: Savez povijesnih drustava Hrvatske Ognjen Prica.

Јанковић, Ђорђе. 2007. *Српско поморје од 7. до 10. столећа*. Повремена издања 5. Београд: Српско археолошко друштво.

Јанковић, Ђорђе. 2015. *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска Мисао. Београд: Библиотека Свечаник.

Јанковић, Ђорђе. 2016. *Словени у Српском Подунављу Римског доба*. Зборник изабраних објављених текстова о Словенима 1998-2015. Београд.

Jefferson, T., ed. 1829. *Memoirs, correspondence, and private papers of Thomas Jefferson, late president of the United States*. Vol. II. London: H. Colburn and R. Bentley.

Јелачић, Алексеј. 1940. *Русија и Балкан*. Београд: А. М. Поповић

Јиричек, Константин. 1952. *Историја Срба*. прев. Ј. Радоњић. Београд: Научна књига

Johnson, Robert. 2006. *Saint Croix 1770–1776: The First Salute to the Stars and Stripes*. Author House.

Јовановић – Марамбо, Владислав. 2010. *Потрага за изгубљеним благом*. Београд: Југоисток.

Jovanović, Milivoje. 2011. *Monah Kalist*. Beograd: Ivan Stojanović.

Jovičević, Andrija. 2011. *Drevni srpski manastiri*. Službeni glasnik Beograd – Centar Matice Srpske Nikšić.

Jovićić, Živko. 1867. „Pismo pisano mitropolitom crnogorskom Savom mitropolitu moskovskom Platonu 1776”. *Glasnik Srpskog Učenog Društva* XXII. ur. J. Gavrilović. 357–359. Beograd: Državna štamparija.

Kaatz, Kevin. 2012. *Early Controversies and the Growth of Christianity*, New York: ABC-CLIO.

Kačić-Miošić, Andrija. “Razgovor ugodni naroda slovinskoga”. 1942. *Stari pisci Hrvatski*, Vol. XXVII. ur. T. Matić, Book I. Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti.

Kačić-Miošić, Andrija. 1864. *Razgovori ugodni naroda slovinskog*. Zadar: Bratja Battara.

Кадих, В. 2014. „Краљевина Југославија почетак српске агоније”, Новости, 23.06. 2014., <http://www.novosti.rs/вести/планета.480.html:497411-Kraljevina-Jugoslavija-pocetak-srpske-agonije>

Kahane, Henry and Renee Kahane. 1962. “Notes on the Linguistic History of “sclavos””. *Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*. ed. Gatto, E. and A. D’Amelia. Florence: G.C. Sansoni. 345-360.

Калабић, Радован. 2009. *Грофовска времена*. Београд: Графикс

Калаји, Венијамин. 1882. *Историја српског народа*. прев. Г. Витковић. Београд: Државна штампарија

Kalić, J.. 1987-1988. „Presto Stefana Nemanje” / The Throne of Stephen Nemanya/. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklore* 53-54. Belgrade: Filološki fakultet.

Каменский, Н. 1810. Донесение Н. М. Каменского Н. П. Румйнце-ву о готовности оказать сербам помощь после переправы русской армии за Дунаы № 37. 08.04. 1810. Букарешт: АВІР, ф. Канцелярия

приступ јануар 2020. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/141-160/141.phtml?id=8758

Kaplan, Herbert. 2006. *Nathan Mayer Rothschild and the Creation of a Dynasty: The Critical Years 1806-1816*. Stanford University Press.

Карацић, Вук. 1969. *Историјски списи II. Сабрана дела Вука Караџића*. XVI. ур. Самарцић, Р. Београд: Просвета.

Karim, Muhammad. 2023. "Drawing a 'Geopolitics' of Medieval Middle East: Political Alliance and Rivalry among Islamic Caliphates, the Mongols, and the European Kingdoms". *Al-Jāmi'ah: Journal of Islamic Studies* Vol. 61(2): 267-296, doi: 10.14421/ajis.2023.612.

Карличић, Миљкан. 2021. „Осврт на историјат српско-британских односа”. *Безбедност* 2/2021.45-68. DOI: 10.5937/bezbednost2102057K

Karpov, Sergei. 1995. "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)." *Dumbarton Oaks Papers: Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th centuries* 49. 33-42.

Каспарова, В. 1981. Рольюго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры. [The Formation of the Zarubintsy Culture and its South-Western Links]. CA.

Катанчевић, А. 2016. „Датирање Законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовог ћириличног преписа”. *Српска политичка мисао* 23 (51): 221–237.

Kellogg, Frederick. 1995. *The Road to Romanian Independence*. West Lafayette: Purdue University Press.

Keum, Ahn et al. 2017. „538 A.D. and the Transition from Pagan Roman Empire to Holy Roman Empire: Justinian's Metamorphosis from Chief of Staffs to Theologian". *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 7, No. 1; January 2017, ed. Garcia M. 44-85. https://www.ijhssnet.com/view.php?u=https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_7_No_1_January_2017/7.pdf, приступ март 2024.

Kienholz, Mary. 2008. *Opium Traders and Their Worlds*. Bloomington: Indiana University Press, iUniverse.

Килибарда, Весна. 1990. „О једном мало познатом преводиоцу фрагмената из пјесничког дјела Петра II Петровића и Николе Првог

Петровића на италијански језик”. *Историјски записи* 1990/3-4. Подгорица: Историјски институт Црне Горе. 101-107.

Killoran, John. 1987. “Aquinas and Vitoria: Two Perspectives on Slavery.” In *The Medieval Tradition of Natural Law*, ed. Johnson, H. Kalamazoo: Medieval Institute Publications.

Kim, Hyun Jin. 2013. *The Huns, Rome and the Birth of Europe*. Cambridge University Press.

Kitromilides, Paschalis. 2006. “Orthodoxy and the west: Reformation to Enlightenment”. *The Cambridge History of Christianity. Vol. 5, Eastern Christianity*. ed. Angold, Michael. Cambridge University Press.

Kjeilen, Tore. „Devsirme”, <http://i-cias.com/e.o/devsirme.htm> приступ јануар 2012.

Koch, Svetlana. 2018. “The National Self-Determination Projects of Greece and Bulgaria: The Role of Ethnic Bessarabian Diasporas”. *Europe and the Black Sea Region. Studies on South East Europe* 22, 289-309, Wien, Zurich: LIT GmbH & Co.

Kohen, Eli. 2007. *History of the Turkish Jews and Sephardim: Memories of a Past Golden Age*. Lanham: University Press of America.

Koljivanova, M. 2010. *Aleksandr II – car-Osvoboditelj (1855-1881 gg)*. Moskva: Olma Media Grupp

Kollár, Ján. 1830. *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*. Budín: W Kralevesko tiskarni.

Kolodziejczyk, Dariusz. 2011. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century)*. BRILL.

Kondis, Basil. 1989. “The Northern Epirus Question during the First World War”. *Balkan Studies* 30(2): 333-349, Thessaloniki: The Institute for Balkan Studies. Konstantinova, Victoria and Igor Lyman. 2020. “From the Azov to Batoum: evolution of the port-cities in the Russian frontier land. Politics and administration”. G. Harlaftis et al, eds. *Black Sea History Working Papers* 3 Centre of Maritime History, Institute for Mediterranean Studies – FORTH. Crete: Rethymnon.

Konstantin Filosof. 1968. reprint *Žitije despota Stefana Lazarevića*. Edicija Stare srpske biografije. Beograd: Prosveta.

Kosovo Online 17. mart 2022. Kosovo Online „Dan kada su u Đakovici rušene i paljene srpske crkve, na mestu Svete Trojice danas spomenik Majci Terezi” <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/dan-kada-su-u-djakovici-rusene-i-paljene-srpske-crkve-na-mestu-svete-trojice-danas>

Костић, Мита. 1940. „Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878.”, *Гласник Скопског научног друштва* књ. XXI. Скопље: Српско научно друштво. 93-108

Костић, Петар. 1928. *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*. Београд: Народна мисао.

Костић, Петар. 1997 (1933). *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку и почетком XX века*. Призрен : Призренске новине.

Kostić, Laza. 1961. „Značaj Pečke patrijaršije za Srbe”. u *Iz srpskog verskog života*. Biblioteka Svečanik br. 32. ur. Aleksa Todorović. 30-57. München: Serbische religiöse Bibliothek /Srpska religiozna biblioteka Svečanik.

Kostić, Veselin. 2006. „David Urkart – pisac prve engleske istorije Srbije”. *Istorijski časopis* 53 (LIII).235-262.

Köstlbauer, Josef. 2023. “Slavery in the Holy Roman Empire” In: Pargas, D.A., Schiel, J. (eds) *The Palgrave Handbook of Global Slavery throughout History*. London, New York: Palgrave Macmillan.

Köstlbauer, Josef. 2023. “Slavery in the Holy Roman Empire” In: Pargas, D.A., Schiel, J. (eds) *The Palgrave Handbook of Global Slavery throughout History*. London, New York: Palgrave Macmillan.

Ковачевић, Јован. 1967. „Од досељења Словена до краја XII вијека” у: *Историја Црне Горе* 1. Титоград: Редакција за историју Црне Горе

Kovačević, Radovan. 2008. „Dositejev dolazak u Srbiju”. *Izvornik* 4/2008. ur. Šutić, R. Gajdobra: Ogranak Vukove zadužbine u Gajdobri. 313-339.

Ković, Miloš. 2021. *Velike sile i Srbi 1496–1833*. Beograd: Catena Mundi.

Краљ, М. 2011. „Дан када је страдала Народна библиотека”. *Новосту*. 2011. 05. април.

Krantz, Albertus. 1519. *Wandalia. De Wandalorum vera origine*. Cologne.

Krantz, Albertus. 1546. *Rerum Germanicarum historici claris regnorum Aquilonarium, Daniae, Sueciae, Norvagiae chronica*. Cologne. Kraszewski, Józef. 1846. *Memories from Odessa, Yedisian and Budzhak: The Travel Diary of 1843 from June 22nd to September 11th*. Vilnius: Krystian Teofil Glücksberg.

Кречмер, Анна. 2021. „О реконструкции мирозерцания Православной Славии на пороге Нового времени (подход от текста)”. I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny. Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: Lublin.

Kritovoulos. 1954. *History of Mehmed the Conqueror*. transl. Riggs, C. Princeton University Press.

Кривенко, Андреи. 2014. „Находки сербских средневековых монет в междуречье Прута и Днестра”. *Stratum plus* №6.

Krizman, Bogdan. 1989. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus.

Куев, К., и Г. Петков, ур. 1986. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. София: БАН.

Кунчер, Драгана. 2009. *Gesta Regum Sclavorum* 1. Никшић: Манастир Острог; Београд: Историјски институт

Lambert, Frank. 2003. *The Founding Fathers and the Place of Religion in America*. Princeton University Press.

Larouche, Lyndon. 2017 (1994). “The Science of Physical economy as The Platonic epistemological basis for all branches of Human Knowledge”, February 25, 1994, repr. in *EIR*, June 9 2017.

Larouche, Lyndon. 2018. “The Science of Physical economy as The Platonic epistemological basis for all branches of Human Knowledge”, February 25, 1994, repr. in *Executive Intelligence Review*. June 9, 2017/ November 30, 2018. *larouchepub.com* accessed on January 2024: https://larouchepub.com/eiw/public/2018/eirv45n48-20181130/30-66_4548-lar.pdf

Laslett, Peter. 1988. *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Laurent, Vitalien. 1971. *Les Memories du Grand Ecclesiarque de l' Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*. Paris: Centre National de Recherche Scientifique.

- Leeb, Thomas. 1996. *Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion*. München: Beck.
- Лебедев, Лав. 1999. *Великороссия: жизненный путь*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская типография.
- Lemajić, Nenad. 2006. *Srpska elita na prelomu epoha*. Sremska Mitrovica: Istorijски arhiv Srem
- Lewitter, Lucjan. 2015. *Eclipsis Poloniae*. "Inter-Confessional Strife and Foreign Relations" In *Study Group in Eighteenth-Century Russia Occasional Series 2*. Keenan, P.ed. accessed August 2024. <https://www.sgecr.co.uk/lewitter/chapter5part1.html> Harris, O. 2015.
- Leoni, Aron. 2005. *The Hebrew Portuguese Nations in Antwerp and London*. KTAV Publishing.
- Levillain, Charles-Edouard. 2005. "William III's Military and Political Career in Neo-Roman Context, 1672-1702". *The Historical Journal* 48/2 (June 2005).Cambridge University Press. 321-350 doi:10.1017/S0018246X05004425
- Lewis, B. 2018. *Islam Dunyasında Yahudiler*. B. Çınar (Çev.). Istanbul: Akıl Çelen Kitaplar.
- Lewis, Sergeant. 1897.*Greece in the Nineteenth Century: A Record of Hellenic Emancipation and Progress: 1821-1897*.London: T. F. Unwin.
- Љетопис пона Дукљанина.1988. прир.С. Мијушковић, Београд: Просвета, СКЗ.
- Логос, Александар. 2017. *Историја Срба I*. Београд: АТЦ.
- Лопушина, Марко. 2014. „Италијани: Српска храброст нас је задивила”, Новости, 10. 03. 2014. <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:481910-Italijani-Srpska-hrabrost-nas-je-zadivila>
- Lord, John. 1869. *Ancient states and empires*.C. Scribner & Co.
- Lukin Lazić, Sima. 1894. *Kratka povjesnica Srba*. Zagreb: Štamparija Karla Albrehta.
- Lundbæk, Knud. 1986. *T.S. Bayer, 1694-1738: Pioneer Sinologist*. Scandinavian Institute of Asian Studies 54, Curzon Press.

Macaulay, Thomas. 1855. *The History of England from the Accession of James the Second*. Vol. IV. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.

Macaulay, Thomas. 1855. *The History of England from the Accession of James the Second*. Vol. IV. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.

Macmichael, William. 1819. *Journey from Moscow to Constantinople in the Years 1817, 1818*. London: Murray.

Magocsi, Paul. 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.

Magoulias, Harry. Reprint 1975. *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks. An Annotated Translation of Historia Turco-Byzantine by Magoulias, Harry*. Detroit: Wayne State University Press.

Маловић-Ђукић, Марица. (2010.) “Которани по рударским насељима, градовима и трговима Косова и Метохије у средњем веку”. У: ур. Атлагић, М., Маликовић, Д. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборника* (књ. 3: Историја, Историја уметности). 101-112. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини

Malthus, Thomas. 1798. *The Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson in St. Paul's Church – Yard.

Мањагин, Вјачеслав. 2004. *Истина о Ивану Грозном*. прев. Танић, Д. Београд: Никола Пашић.

Marchand, Suzanne, 1996. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*. Princeton University Press.

Марковић, Б. (1999). *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Вајат

Marković, Svetozar. 1937. *Izabrani spisi*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Martin, Robert. 1839. *Statistics of the Colonies of the British Empire: From the Official Records of the Colonial Office*. W.H. Allen & Co.

Martin, Russell. 2021. “Tsar’s Happy Occasion: Ritual and Dynasty in the Weddings of Russia’s Rulers, 1495-1745”. *NIU Series in Slavic, East*

European and Eurasian Studies. Worobec, C. ed. Ithaca and London: Cornell University Press, Northern Illinois University Press.

Масса, Исаак. 1997. *О начале войн и смут в Московии*. Москва: Фонд Сергея Дубова, Рита-принт.

Мастиловић, Драга. 2013. *Српска елита из Босне и Херцеговине у политичком животу Краљевине СХС/Југославије (1918 – 1941)*. докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Философски факултет.

Matar, Nabil. 1999. *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York: Columbia University Press.

Mathisen, Ralph. 2020. "Barbarian Invasions or Civil Wars? Goths as Auxiliary Forces in the Roman Army". *TYCHE Supplement band 12: Empire in Crisis: Gothic Invasions and Roman Historiography Beiträge einer internationalen Tagung zu den Wiener Dexipp-Fragmenten (Dexippus Vindobonensis)* Wien, 3.–6. Mai 2017. Wien: Holzhausen.

Matković, P. (1881). *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare

Матовић, Драгана. 2016. „Историчар Дејан Ристић: Хитлер уништио књиге да затре српско биће”, *Новости*. 10. децембар.

Mattern, Johannes. 1942. *Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

Mazour, Anatole. 1937. *The First Russian Revolution 1825, The Decembrist Movement, Its Origins, Development, Significance*. Stanford University Press.

McCormick, Michael. 2002. "New Light on the 'Dark Ages': How the Slave Trade Fuelled the Carolingian Economy", *Past & Present*, 177 (1): 17–54. (1 November 2002).

Mckay, D. and H. Scott. 2014. *The Rise of the Great Powers 1648 – 1815*. London: Routledge.

Michelet, Jules. 1893. *Sur le Chemis de l'Europe*, Paris: Marpon & Flammarion

Michels, Georg. 2000. *At War with the Church: Religious Dissent in Seventeenth-Century Russia*. Stanford: Stanford University Press.

- Micić, Milan et al. 2014. *Koliko se poznajemo: iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini*. Beograd, Novi Sad: JP Zavod za udžbenike. 25-28
- Михајловић, Мила. 2015. „Хуманитарни и медицински аспекти евакуације српске војске и народа из Албаније 1915-1916. године”, *Проектом Растко*, 2015. <http://www.rastko.rs/istorija/medicina/delo/15213>
- Мијатовић, Чедомил. 1892. “Кнез Милош и пуковник Хоџес”. *Споменик СКА* 17. Београд: Српска Краљевска Академија.
- Микић, Ђорђе. 1988. *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века: од чифчијства до банкарства*. Београд: САНУ.
- Miladinović, Ivan. 2015. „Maršal donosio sve odluke”. *Novosti* 12.01.2015. https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:528581-marsal-donosio-sve-odluke приступ октобар 2019.
- Миладиновић, Иван. 2015. „Најбољи српски министар финансија: Тврдицлуком ушао у легенду”, *Новости*, 11. 10. 2015.
- Миладиновић, Иван. 2016. „Сусрет са историјом – Срби, шпијуни бечког двора”. *Новости*. 11. септембар. <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:624546-Srbi-spijuni-beckog-dvora> приступ април 2020.
- Miliori, Margarita. 2002. “Ambiguous Partisanship, Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth Century Britain”. *Balkanologie* VI.1-2. décembre 2002. 127-153. <https://doi.org/10.4000/balkanologie.449>
- Милојевић, М. 1881. *Наши манастири и калуђерство*. Београд: Штампарија код Св. Саве.
- Милојевић, Милош. 1869. *Песме и обичаји укупног народа српског – Обредне песме*. Београд: Државна штампарија.
- Милојевић, Милош. 1872. *Одломци историје Срба и српских – југословенских земаља у Турској и Аустрији*. Свеска 1. Београд: Државна штампарија.
- Милојевић, Милош. 1872. *Одломци историје Срба*. Београд: Државна штампарија Београд.
- Милојевић, Милош. 1877. *Путониси дела праве-старе-Србије* III, Српско учено друштво. Београд: Српско учено друштво, Државна штампарија.

- Миљук, Павел. 1939. *Историја Русије*. Београд: Народна култура.
- Milich, Peter. 2000. „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes”. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40.
- Milich, Peter. 2000. „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes”. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40.
- Miliori, Margarita. 2002. „Ambiguous Partisanship, Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth Century Britain”. *Balkanologie* VI.1-2. décembre 2002. 127-153. <https://doi.org/10.4000/balkanologie.449>
- Mill, John S. 1989. *J. S. Mill: 'On Liberty' and Other Writings*, Cambridge University Press.
- Miller, William. 2013. *Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927: With an Appendix, 1927-1936*. The Cambridge Historical Series, Cambridge University Press.
- Milošević, Raša. 1923. *Timočka buna 1883. godine: Uspomene Raše Miloševića*. Београд: Štamparija Drag. Gregorića.
- Mineau, André. 2004. *Operation Barbarossa: Ideology and Ethics Against Human Dignity*. Amsterdam, New York: Editions Rodopi B. V.
- Mineau, André. 2004. *Operation Barbarossa: Ideology and Ethics Against Human Dignity*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Miović, Vera i Relja Seferović. 2014. „Gracia Mendes in Dubrovnik”. *Dubrovnik Annals* 18. 65-94
- Мишковић, Јован. 1890. *Косовска битка – војно-историјска расправа*. Београд: Краљевска Српска Државна Штампарија.
- Mitford, William. 1784. *The History of Greece*, Edinburgh: W. Blackwood and Sons.
- Митић, Александар. 2020. „Српско порекло Светог цара Јустинијана и могуће српско порекло Светих Срђа и Вакха”. у *Светост и идентитет: Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа*. ур. Зоран Милошевић. Београд: Институт за политичке студије.

Митровић, Андреј. 2011. *Продор на Балкан и Србија у плановима Аустроугарске и Немачке 1908-1918*. Београд: Завод за уџбенике.

Miziołek, Jerzy. 2022. "Odwieczne zmagania z Moskwą i ich odbicie w sztuce". *Do Rzeczy* nr 31/2022 (487). Warszawa: Orle Pióro S.A.

Mohrenschildt, Dimitri von. 1981. *Toward a United States of Russia: Plans and Projects of Federal Reconstruction of Russia in the Nineteenth Century*. Fairleigh Dickinson University Press.

Mommsen, Theodor. 1895. *Roman History*. Book IV. Transl. W. Dickson. Scribner.

Морошкин, Михаил. 1990. *Иезуиты в России с царствования Екатерины II и до нашего времени*, Санкт-Петербург, 1867-1870; *Памятные записки А. В. Храповицкого, статс-секретаря Императрицы Екатерины Второй*, 1862. (репринт), Москва: Союзтеатр

Moss, Walter. 2005. *A History of Russia Volume 1: To 1917*. London, New York: Anthem Press.

Murdoch, Steve. 2006. *Network North: Scottish Kin, Commercial And Covert Associations in Northern Europe 1603-1746*. Brill.

Nagielski, Mirosław. 2012. "Polacy na Kremlu 1610–1612". W: *Hold carów Szujskich*. red. Juliusz A. Chrościcki, Mirosław Nagielski. 47–68. Biblioteka „Baroku”, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Наумов, Е. П. 1982. "Формирование этнического самосознания древнесербской народности". В *древности этим этнонимом именовали всех славян* (см.: *Развитие этнического самосознания...* Москва: Наука.

Nenadović, Konstantin. 1883. *Život i dela velikog Đorđa Petrovića KaraĐorđa*. Beč: Štamparija Jovana N. Vernaja.

Nicol, Donald. 1992. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge University Press.

Nikčević, Milorad. 2009. *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima: U duhovnim prostorima Crne Gore / Boke Kotorske*. Osijek: HCDP Croatica – Montenegrina RH: CKD Montenegro Montenegrina

Никић, Љубомир, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић-Костић. 2007. *Грађа за биографски речник чланова ДСС, СУД и СКА 1841-1947*, Издање библиотеке 24. Београд: САНУ

Николая, Схимонахиня (Гроян). 2017. „Праведный старец Николай (Гурьянов) О святомблагочестивом Великомученике-Царе Иоанне Многомилостивом и Грозном”. Слово на Международной научно-исторической конференции «470-летие Помазания на Царство Благоверного Великого Князя Иоанна Васильевича Грозного. (Начало Русского Царства)». 29.01.2017. приступ септембар 2024. <https://talabsk.ru/134-pravednyy-starec-nikolay-guryanov-o-svyatom.html> 29.01.2017.

Nikolić, Dragan. 2013. „Recepcija vizantijskog prava u najstarijem slovenskom pravnom zborniku Zakon sudnji ljudem”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 65. ur. Pejić, Irena. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu. 147-160. UDK: 340.15(495.02)(=16)”07/08

Николић, Маја. 2010. *Византијски писци о Србији (1402-1439)*. Посебна издања Књига 40. Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности

Noailles, Francois de. 1558. *Charriere, Negociations*, II. Venezia: de la Vigne.

Noris, Henrico. 1681. *Cenotaphia Pisana*. Venetiis: apud Paulum Balleonium.

Новаковић, Борис. 2020. “Тврђава Оногошт”. Историјски записи 1-2/2019. Подгорица: Историјски институт Црне Горе. Novaković, Srđan. 2018. „Vlaška, Karavlaška, Cincari i nastanak masonske Srbije”. u Rumunija i rumunizacija Srba. ur. Zoran Milošević. Šabac: Centar akademske reči. 216-264.

Новаковић, Реља. 1997 (2015). *Карпатски и ликијски Срби – The Carpatian and Lycian Serbs*. Чикаго: Завод за србистику «Сардонија» и Београд: ИПА „Мирослав”.

Новаковић, Срђан. 2018. “Влашка, Каравлашка, Цинцари и настанак масонске Србије”. *Румуни и румунизам*. ур. Милошевић, З. 216-264. Шабач: Центар академске речи.

Novaković, Stojan. 1898. *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 – 1354*. Београд: Državna kraljevska štamparija.

O'Donnell, Kathleen A. 2014. "Nineteenth-Century Cycladic Warriors: Celtic Heroes" in *Studies on Mediterranean Culture and History: From the Middle Ages through the Early Modern Period*. ed. Oberhelman, S. M. Athens: Athens Institute for Education and Research. 167-175

O'Donnell, Kathleen A. 2016. "The Disintegration of the Democratic Eastern Federation and the Demise of its Supporters 1885- 1896 and the Poems of Ossian". *Athens Journal of Mediterranean Studies* 2(2). *ATINER' s Conference Paper Series* April 2016. Athens: Institute for Education & Research ATINER. 145-160. DOI: 10.30958/ajms.2-2-2

Oakley, Francis. 2008. *Kingship – the Politics of Enchantment*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Oderico, Gasparo e Francesco Massola. 1792. *Lettere ligustiche*. Bassano: Remondini.

Ойкономос, Константинос. 1828. *Опыт о ближайшем родстве языка славяно-российского с греческим* 1. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.

Ollier, Edmund. 1890. 'The Map of the Byzantine Empire in the Ninth Century'. *Cassell's Illustrated Universal History Vol. III – The Middle Ages*. London, Paris and Melbourne: Cassell and Company Ltd.

Olson, James. 1996. *Historical Dictionary of the British Empire: K-Z*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Опачић, Петар. 2008. "Цео народ био војска", Новости, 27. 12. 2008. http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:279432-Ceo-narod-bio-vojska

О писании впродъ Генваря с 1 числа 1700года во всех бумагах лета от Рождества Христова, а не от сотворения мира (Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. 1830. Том III (1689-1699 гг.). № 1735. СПб: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии.

Orbini, Mauro. 1601. *Il regno de gli Slavi, hoggi correttamente detti schiavoni*. Pesaro: Girolamo Concordia.

Orosius, Paulus. reprint 1889. *Historiarum adversus paganos. libri VII. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. ed. C. Zangemeister. V. Lipsiae

Osterhammel, Jürgen. 2015. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press.

Ottewill-Soulsby, Samuel. 2019. “Abbāsid–Carolingian Diplomacy in Early Medieval Arabic Apocalypse”. *Millennium* 16 (1): 213–231. doi:10.1515/mill-2019-0011

Otto, Friedrich. 1839. *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*. transl. Cox, George. Oxford: D. A. Talboys.

Özden Mercan, Fatma. 2021. “From the Genoese to the Perots: The Genoese Community in Byzantine/Ottoman Constantinople (14th-15th c.)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI / 2, 2021. 591-619. DOI: 10.18513/egetid.1050207

P. B. 1903. “The Star-Spangled Banner”. *St James's Gazette*. 3 July 1903.

Пакибитуја, Свети великомученик цар Лазар, http://www.pakibitija.com/index.php?option=com_content&task=view&id=532&Itemid=92

Пантелић, Душан. 1933. “Ухођење Србије пред Кочину крајину”. *Глас Српске Краљевске Академије* CLIII. Београд: Српска Краљевска Академија. 115-125.

Parsons, Nicholas .2008. *Vienna: A Cultural History*. Oxford University Press.

Patrinelis, Christos. 2001. “The Phanariots before 1821”. *Balkan Studies* 42(2). 177-198.

Павловић, Миодраг. 2000. *Огледи о народној и старој српској поезији*. Београд: Просвета

Paxton, Roger. 1972. “Nationalism and Revolution: A Re-examination of the Origins of the First Serbian Insurrection 1804-1807”. *East European Quarterly* VI(3) (September 1972). 337-362.

Pearson, Owen. 2006. *Albania in the Twentieth Century: a history*. London: IB Tauris.

Pedani, Maria. 2008. “Ottoman Merchants in the Adriatic Trade and Smuggling”. *Acta Histriae* 16(1-2): 155-17

Perišić, Srđan. 2022. *Geopolitika i Srbi*. Београд: Filip Višnjić

Perović, Jeronim. 2007. "The Tito–Stalin split: a reassessment in light of new evidence". *Journal of Cold War Studies* 9(2):32-63. DOI: <https://doi.org/10.1162/jcws.2007.9.2.32>

Petar Opačić, „Apel ruskom caru”, *Novosti*, 01. novembar 2009.

Петар Велики, *Грамата Србима*, 3. марта, 1711. у Орфелин Захарије Стефановић, *Житие и лавные деяния государя Петра Великого, с приложением краткой географической и политической истории о российском царстве*, В Венеции 1772, СПб.1774

Петков, К.Г. Кантакузин, Димитрије.ур. 1986: „*Житија Светог Јована Рилског и Житије Светог деспота Стефана*”. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. София: БАН.

Petrović, Milan. 2016. "Savezna država (federacija) i savez država (konfederacija) u opstoj teoriji države i prava i pozitivnom pravu" (drugi deo). *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nisu* 74/ LV.Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Petrovich, Michael. 1967."How Justinian Became a Slav: the Story of a Forgery". *Balkan studies* vol. 8.

Петровић, Мита.1897. *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*. Београд: Државна Штампарија Краљевине Србије.

Пешић, Милена "Косовски мит: између апотеозе и редуктивних тумачења", *Политичка ревија*, (XXX)XVII (58): 25-44, Институт за политичке студије, Београд, 2018. DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5842018.2>

Philliou, Christine.2008. "The Paradox of Perceptions: Interpreting the Ottoman Past through the National Present," *Middle Eastern Studies* 44/5. September 2008. 661-675. DOI: 10.1080/00263200802285385

Photios, Patriarch of Constantinople. 1987. *Mystagogy of the Holy Spirit*. transl. by Farrell, Joseph. Brookline, MA: Holy Cross Press.

Piccolominei, Aeneae Sylvii, postea PII Ipapae. 1707. *Europa*, cap. 1 = *Opera geographica et historica*, Helmstadt

Pipes, Richard. 1996. *The Unknown Lenin: From the Secret Archives*. Yale University Press.

Пириватрић, Срђан. 2007. „Улазак Стефана Душана у Царство”. *Зборник радова Византолошког института XLIV*. Београд: Византолошки институт.

Plokhly, Serhii. 2012. *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires*. Cambridge University Press.

Poggibonsi, Niccolò da. 1945. *Libro d'Oltramare*. ed. Bagatti. P. B. Jerusalem: Tip. dei Francescani.

Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, 2010 (1830). „О писании впредь Генваря с 1 числа 1700года во всех бумагах лета от Рождества Христова, а не от сотворения мира“. у Петр Великий. Избранное. Законодательные акты. ур. А. Усманов. 47-48. Москва: РОССПОЕН, Институт общественной мысли

Popović, Bogdan. 2005. *Istorija Ministarstva inostranih dela Srbije*. Beograd: Glasnik, Diplomatska akademija.

Popović, Bogdan. 2010. *Diplomatska istorija Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.

Поповић, Василь. 1940. *Европа и српско питање у периоду ослобођења (1804–1914)*. Београд: Геца Кон А. Д.

Поповић, Никола Б. 1988. *Срби у Првом светском рату – 1914-1918*, Београд: Архив Србије.

Potter, David. 2010. “England and Europe in the Elizabethan Era”. Doran, S. and N. Jones (eds). *The Elizabethan World*. London: Routledge.

Preziosi, Donald. 1989. *Rethinking art history: meditations on a coy science*. New Haven, London: Yale University Press.

Pricot de Sainte-Marie. 1874. *Les Slaves méridionaux, leur origine et leur établissement dans l'Illyrie*. Paris: Armand de Chevalier.

Prinzing, Günter. 2020. “Georg Ostrogorsky im Spiegel seiner Korrespondenz mit Percy Ernst Schramm”. *Byzantinoslavica* 78. 6–62. 1-2. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR

„Privileges of Emperors Leopold, Josef and Charles VI, and also of Her Royal Majesty Maria Theresa to glorious Illyrico-Rassian nation”. 1745. *Illyrio Serbica 1683-1715* (1723). transl. Zhefarovic, Nenadovic. Wien: Haus, Hof u. Staat. Archiv, Novi Sad: Muzej Matica Srpska.

„Procopius on the Slavs”.reprint 1924. *Procopius in Seven Volumes*4 , transl. H. Dewing, London:Loeb.

Prousis, Theophilus. 2008. *British Consular Reports from the Ottoman Levant in an Age of Upheaval, 1815–1830*. Istanbul: Isis Press.

Prousis, Theophilus.1985. «Russian Philorthodox Relief during the Greek War of Independence», *History Faculty Publications*, University of North Florida.

Пурковић, М. 1976. *Српски патријарси средњег века*. Диселдорф: Српска православна епархија западноевропска.

Радојчић, Никола.1940. „О тобожњем словенском пореклу цара Јустинијана”.*Глас Српске краљевске академије* CLXXXIV:93.

Радојчић, Никола. 1951.О најтамнијем одељку Барског родослова. Цетиње: Народна књига, Научно друштво НР Црне Горе: Историјски институт; књ. 1.

Radonić, Jovan. 1950. *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od 16 do 19 veka*. Posebna izdanja SAN. knj.3. Beograd: Srpska Akademija Nauka.

Радовановић, Слободан и др., 2014. *Сви српски манастири*. Београд: Magic map

Радловић, И., 1939. „Краљ Бодин”. *Зетски гласник* 11/807.

Raeff, Mark. 1984. *Understanding Imperial Russia: State and Society in the Old Regime* NY: Columbia University Press.

Раич, Јован. 1794 .*Историа разних славенских народов, наипаче Болгаров, Хорватов и Сербов*. Будим: Славено-србска печатња Краљевског всеучилишта венгерског.

Raič, Joan. 1823. *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*. (V Viene 1794.) Budin: Pečatana pri Tipografii Kralevkago Unviersiteta Ungarskago.

Ракочевић, Новица. 1969. *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918*, Историјски институт, Цетиње.

Ramusio, Giovanni. 1550. *Viaggi Delle Navigationi et Viaggi*. Venezia: Lucantonio Giunti.

Rastovic, Aleksandar. 2012. "Edward Grey And The First Balkan War". *Journal of Social Sciences* 27, *Special Issue on Balkans* Isparta: SDU Faculty of Arts and Sciences.161-168.

Ratcliffe S. ed. 2016. Oxford Essential Quotations (4 ed.). Oxford University Press. Accessed on November 2024: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191826719.001.0001/q-oro-ed4-00008907>

Rawson Gardiner, Samuel ed. 1907. *A School Atlas of English History*. London: Longmans, Green, & Co

Regent, Nikola.2011. "Machiavelli: Empier, virtù and the final downfall". *History of Political Thought* 32(5): 751-772.

Reiss, Albert.1978. "The Churchill-Stalin Secret "Percentages" Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944". *The American Historical Review* 83 (2) April 1978.368-387. doi:10.2307/1862322

Repe, Božo. 2019. Winston Churchill and the Slovenes". *Zbornik Drage Roksandića*. Zagreb: FF press. 1009-1020. DOI:10.17234/9789531759021.67

Richmond, J. 2013. *Egypt, 1798-1952 (RLE Egypt): Her Advance Towards a Modern Identity*. London: Routledge.

Ricks, David and Paul Magdalino eds. 1998. *Byzantium and The Modern Greek Identity*. London: Ashgate, King's College London, Centre for Hellenic Studies.

Rimikis, Nicholas Michael. 2017. "Filiki Etaireia: The rise of a secret society in the making of the Greek revolution". Spring 2017. Bard College Senior Projects Spring 2017. 317. https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2017/317 accessed September 2023.

Rohan, Padraic. 2015. *The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power*. MA Thesis. Istanbul: Graduate School of Social Sciences, Şehir University.

Romanides, John.1981. *Franks, Romans, Feudalism and Doctrine, Brookline*: Holy Cross Orthodox Press.

Rowland, Ingrid. 2014. *From Pompeii*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rozniatowski, Abraham.1617. *Apollo Słowiański*. Krakow: u Macieja Jędrzejowczyka (w Drukarni Łazarzowej).

Рожанский, И. 2018. “Рюриковичи: данные Y-ДНК и возможные корни правящего рода древней Руси”. *Исторический формат* № 3–4.10–24.

Руссев, Николаи. 1999. *На грани миров и эпох. Города низовий Дунай и Днестра в конце XIII - XIV вв.* Кишинёв: Высшая Антропологическая школа.

“Russia under Nicholas”.1846. *The North British Review: The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science, and Art* 9. September-December 1846. New York: Leavitt, Trow Co.

Руварац, Иларион. (1891). „Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771. српским патријархом Василијем Бркићем”. *Споменик* 10. Београд: Српска краљевска академија.

S. Francesco. 1710. *Giardino serafico storico* 2. Venezia: Domenico Lovisa.

Saito, Takio.1990. “The Founding of the Foreign Settlements” in *Yokohama, Past and Present*. ed. Kato Y. Yokohama: Yokohama City University Press.

Самарцић, Милослав.1997. *Тајне „Вукове реформе”*.Крагујевац: Погледи.

Şarlak, Levent, 2012. *The Balkan Wars according to the Pravda Newspaper*. Ph.D. Ankara: The Graduate School of Social Sciences of Middle East, Technical University.

Савић, Милисав. 2014. *Долина српских краљева: Пролетно путовање 2013*. Београд: Друштво Рашка школа.

Савић, Велимир. 1996. „Наполеон и Велика Србија”. *Гласник историјског архива* бр. 30. ур. Мадих Милча, , 83–97. Ваљево: Историјски архив Ваљева.

Савић, Виктор. 2022. „Српски међу словенским рукописима у манастиру Свете Катарине на Синају (XI–XII век)”. 15-43. *Црквене студије* 19, Ниш. https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2022.19.19.1

Scarfi, Bianca Maria.1990. ”The Bronze Lion of St Mark” in: Scarfi, Bianca Maria, ed. *The Lion of Venice: Studies and Research on the Bronze Statue in the Piazzetta*. New York and London: Prestel Publishing. 31-124.

Schem, Alexander Jacob. 1878. *The war in the East. An illustrated history of the conflict between Russia and Turkey with a review of the Eastern question*, New York, Cincinnati: O., H. S. Goodspeed & co.; Boston: B. R. Sturges

Schlaflly, Daniel. 1997. "True to the Ratio Studiorum? Jesuit Colleges in St. Petersburg". *History of Education Quarterly* 37(4) (Winter, 1997). 421-434. <https://doi.org/10.2307/369873>

Schönhärl, Korinna. 2019. "Why does a prestigious emission house emit a loan for a peripheral state? The house of Rothschild and the Greek guaranteed loan of 1833" in: *Business History* 2019. (April 2019). 1-17. DOI: 10.1080/00076791.2019.1593373

Skartsis, Labros. 2017. "Origin and Evolution of the Greek Flag". Bookstars. https://www.academia.edu/32481895/Origin_and_Evolution_of_the_Greek_Flag

Schroeder, Paul. 1962. *Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820-1823: Austria and the Congresses of Troppau, Laibach, and Verona*. University of Texas Press.

Schumpeter, Joseph. 1954. *History of Economic Analysis*. London: Routledge.

Scott, Leonard. 1854. "King Otto and his Classic Kingdom". *Blackwood's Edinburgh Magazine* 76 (July/December 1854)

Şeker, Nesim. 2005. "Identity Formation and the Political Power in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic". *HAOL* 8 (Otoño, 2005).

Сергий (Спасский), Арх. 1901. Полный Месяцеслов Востока. Т. 1. Восточная агиология. / Арх. Сергий (Спасский)— Владимир: Типо-Литография В. А. Паркова.

Seton-Watson, Robert. 1911. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London: Constable & Co.

Seton-Watson, Hugh. 1971. "Robert William Seton-Watson i jugoslavensko pitanje". *Časopis za suvremenu povijest* 2/2, Ožujak 1971.

Seton-Watson, Robert. 1934, *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge University Press.

Seton-Watson, Robert. 1955. *Britain in Europe 1789-1914, a Survey of Foreign Policy*. Cambridge University Press.

Setton, Kenneth. 1976. *The Papacy and the Levant (1204-1571) II, The Fifteenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society.

Sevcenko, Ihor. 1982. *The Genealogies of Serbian princes of the middle ages in Ideology. Letters and Culture in the Byzantine World*. London: Variora Reprints.

Shunkov, Alexander. 2016. "The European Plot" in the Russian Literary Tradition at the End of the 17th Century". *Journal of Siberian Federal University Humanities & Social Sciences* 5 (2016, 9): 1057-1066. DOI: 10.17516/1997-1370-2016-9-5-1057-1066.

Слијепчевић, Ђоко. 1938. „Укидање Пећке патријаршије 1766”. *Богословље* 13.

„Словенски језик је језик цркве и молитве”. 1999. *Сачувајмо Црквенословенски језик*, Прев. из *Богослужебный язык Русской Православной Церкви. История. Попытки реформации*. Москва: Сретенский монастырь.

Соларић, Паул. 1818. *Римљани Славенствовавши*, Будим: из Печатич Кралевско Мађарског Свеучилишта.

Siestrzeńcewicz-Bohusz, Stanisław. 1824. *Histoire du royaume de la Chersonèse taurique*, L’Imprimerie. de l’Académie Impériale Russe. St Peterbourg.

Simić, Vladimir. 2017. „Bakrorezi braće Šmucer i izvori alegorijske predstave cara Dušana u Stematografiji (1741)” u *Niš i Vizantija* 15. ur. Miša Rakocija. Niš: Univerzitet u Nišu, Pravoslavna Eparhija niška, Niški kulturni centar. 327-336.

Simocatta, 1986 (reprint). *The History of Theophylact Simocatta*, transl. Michael Whitby and Mary Whitby. Oxford: Oxford University Press.

Синдик, Д. и Г. Томовић, ур. 1996. *Писци средњовјековног латинитета, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека*. Цетиње.

Sinha, Arvind. 1990. "The Disinclination of the Swedish East India Company to Acquire a Port Settlement in India - A Probe". *Proceedings of the Indian History* 51: 702-705. Calcutta: Indian History Congress, Calcutta University Press.

Skelton, R. A. 1970. *Explorers' Maps: Chapters in the Cartographic Record of Geographical Discovery*. London: RKP (1958) Reprint Spring Books.

Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*, vol I: *The Renaissance*; vol II: *The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Slijepčević, Đoko. 1938. „Ukidanje Pečke patrijaršije 1766.” *Bogoslovlje* 13. 250-307.

Slijepčević, Đoko. 2002. *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve* I. Beograd: JRI.

Slišковић, Slavko. 2005. „Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”. *Croatica Christiana periodica* 29/56. Prosinac 2005.

Smith, Adam. 1869. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford: Clarendon Press.

Smith, Murphy. 1974 (1914). “Luca Pacioli – The Father of Accounting”, in *Geijbeek, John. Ancient Double – Entry Bookkeeping*. 1-10. Luka Pacioli's Treatise: Houston: Scholars Book Co.

Smith, Steven. 1990. “Hegel and the French Revolution: An Epitaph for Republicanism”. *The French Revolution and the Birth of Modernity*, ed. Fehér, Ferenc. University of California Press.

Sotirovic, Vladimir. 2007. *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*. Vilnius: Vilnius University Press.

Sotirović, Vladislav. 2011. „Vuk, Hrvati i Dubrovnik”. *Serbian Studies Research* 2/1. Novi Sad: Naučno udruženje za razvoj srpskih studija.

Spada, Antonio. 1816. *Ephémérides Russes politiques* 2. Saint Petersburg: H. Bonnet.

Srbijadanas.net. 10. 01. 2014: „Србија: Натпис из Цркве Свете Богородице Одигитрије из 7823. године”

„Споменик цару Николају II”. 2015. *wikipedia.org*. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Споменик_цару_Николају_II приступ октобар 2024.

“Srpski manastir u Jerusalimu”. 05.05.2021. *youtube.com*. *žvandalili*, <https://www.youtube.com/watch?v=2SmW5KysQmM> приступ септембар 2021.

„Српски манастир Светих Архангела у Јерусалиму”. 2021. <https://sr.wikipedia.org>. приступ септембар 2021.

St Clair, William. 2008. *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence*. Open Book Publishers.

Станковић, Стеван. 2015. „Јован Цвијић: Биографија“. у *Јован Цвијић, живот, дело, време: Поводом 100 година од рођења*. ур. В. Јовић и А. Костић. Београд: Географски институт Српске Академије Наука и Уметности.

Stanojević, Stanoje. 2010. *Istorija srpskog naroda*. Beograd: Logos Art.

Станојловић, М., и М. Гајић. (1894). *Десном Стефан Лазаревић – Историјска расправа*. Београд: Царна радикална штампарија.

Стари завет, „2. Мој 20, 2-17”; „Поновљени Закон” 5:6–21.

„Старословенски језик”. *Википедија*. https://sr.wikipedia.org/sr-el/старословенски_језик

Стевановић, Милева. 2017. “Убиство Вожда Карађорђа”. у: *Два века од смрти српског војводе Ђорђа Петровића Карађорђа*. ур. Андрејић, Ж. Митолошки зборник 37. Рача: Центар за митолошке студије Србије. 49-80. 94(497.11)»18»355:929 Карађорђе

Стеванчевић, Милан. 2012. „Синволи четворојебанђела на капицима Српске Православне Цркве – Светог Апостола и еванђелисте Марка.” Док. 4. *Српски календар*. Београд: Београдска школа Метеорологије.

Стефан Првовенчани. 1988. *Сабрани списи*. Београд: СКЗ.

Стојановић, Љубомир. 1924. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд: Штампарија графичког завода „Макарије”.

Стојановић, Љубомир. 1929. *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2. Сремски Карловци: Српска Краљевска Академија.

Стојановић, Љубомир, ур. 1927. *Стари српски родослови и летописи књ. XVI*. Сремски Карловци: Српска Краљевска Академија.

Steinhübel, Ján. 1999. „6. *Frefegarova kronika*”. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava – Budmerice: Literárne informačné centrum.

Steiris, Georgios. 2016. "Byzantine Philosophers of the 15th Century on Identity and Otherness", in *The Problem of Modern Greek Identity: from the Ecumene to the Nation-State*, ed. Steiris, G. et al. Cambridge Scholars Publishing.

Stephens, Walter. 2004. „When Pope Noah Ruled the Etruscans: Annius of Viterbo and his Forged Antiquities, 1498”. *Studia Humanitatis: Essays In Honor of Salvatore Camporeale*, Supplement to MLN, Italian Issue Vol. 119, No. 1. 201-223.

Stoica, Vasile, ed. 1919. *The Roumanian Question*. Pittsburgh: Pittsburgh Printing Company.

Stoke, Gale. 1990. *Politics as Development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth Century Serbia*. Durham: Duke University Press.

Stokvis, Anthony. 1889. *Manuel d'histoire, de genealogie et de chronologie de tous les etats du globe, depuis les temps les plus recules jusqu'a nos jours* 2. Brill

Stošić, Sanja. 2021. *Kolonijalna politika Španije: Filipini kao studija slučaja*. Beograd: Institut za političke studije.

Stout, Felicity. 2013. ““The countrey is too colde, the people beastly be”: Elizabethan Representations of Russia”, *Literature Compass* 10.6 (2013). 483-495. DOI:10.1111/lic3.12059

Strčić, Petar. 2006. “Josip Juraj Strossmayer danas”. *Radovi Zavoda za znanstveni rad* HAZU. Varaždin 16-17. 2006. Varaždin: HAZU. 103-139.

Strenski, Ivan. 2006. “The Shock of the ‘Savage’: Edward Burnett Tylor, Evolution, and Spirits”. *Thinking About Religion: An Historical Introduction to Theories of Religion*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Stuard, Susan Mosher. 1986. “To Town to Serve: Urban Domestic Slavery in Medieval Ragusa.” In *Women and Work in Preindustrial Europe*. ed. by Barbara Hanawalt, 39-55. Bloomington: Indiana University Press.

Субашић, Борис. 2014. „Черчил изазвао пад Русије и Србије 1914.”. *Новости*, 30. 11. 2014., <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:522043-Cercil-izazvao-pad-Rusije-i-Srbije-1914> приступ октобар 2023.

Субашић, Борис. 2015. “Изронио град кнеза Часлава!”. *Новости*. 26. октобар. <https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1>

%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B6%D0%B5.409.html:573569-Izronio-grad-kneza-Caslava, приступ фебруар 2018.

Субашић, Борис. 2017. «Српска држава и пре Немањића».Новости. 23. април.

<https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0/%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B6%D0%B5.409.html:661796-Srpska-drzava-i-pre-Nemanjica>, приступ април 2020.

Субашић, Борис. 2018. „Српска држава се рађала у Петровој цркви”. Новости. 27. децембар.

Субашић, Б. (2025, 23. фебруар).„Устав из 1974. године писала и тајна служба Британије: Још 1943. агенти СОЕ препоручивали политику дробљења српског етничког простора”. *Новости*. <https://www.novosti.rs/c/reportaze/vesti/1462939/ustav-1974-pisala-tajna-sluzba-britanije-jos-1943-agenti-soe-preporucivali-politiku-drobljenja-srpskog-etnickog-prostora> приступ април 2025.

Супрун, А. и А. Молдован, 2005. *Старославянский и церковнославянский язык. Языки мира. Славянские языки* Том 10. Москва: Academia.

Свети Сава у руском царском летопису. репринт 2012. прев. Витезовић, М. Београд: Завод за уџбенике.

„Свето Писмо Нови Завјет Господа нашег Исуса Христа”. 2017. *Свето Писмо*. прев. Караџић, В.Београд: Библијско друштво.

„Свето Писмо Старог Завета”. 2017. Свето Писмо. прев. Даничић, Ђуро. Београд: Библијско друштво.

Александар Шаргић и Небојша Гаџић. 2020. *Скривена историја – престоница Свевладовића и друге тајне Призрена*.youtube.com, Srbija Global. <https://www.youtube.com/watch?v=aiWQ2RcU2Ug>

Шаргић, Александар – Митић, Александар. 2020. *Није било сеобе Срба на Балкан*. Крушевац, Ниш: Наис принт.

Šarkiћ, Srđan. 2014. „Руски projekti državnog uređenja ustaničke Srbije: Drugi deo – Rodofinikinov projekt”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2/2014. 25-37. doi:10.5937/zrpfns48-6684

Šarkiћ, Srđan. 2015. „Руски projekti državnog uređenja ustaničke Srbije: Treći deo – Saveti kneza Prozorovskog.” *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2/2015. 417-430. doi:10.5937/zrpfns49-8759.

Шаулић, Јелена.1978. *Копитар и Вук*. Београд: Вуков и Доситејево музеј.

Шохина, Светлана.2014.*Сказание о земле Селятинской: Из истории городского поселения Селятино с XIV до XX века*, „Селятино: Администрация городского поселения Селятино - МАУК «Библиотека городского поселения Селятино».

Шпехар, Олга.2014.„Сирмијумски мученици и креирање идентитета ранохришћанског града”. Историја уметности, зборник Народног музеја XXI/2.

Šepkin, Vjačeslav. 1967. *Russkaja paleografija*. Moskva: Nauka.

Šidak, Jaroslav. 1965. “Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914.” *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima*. Godina 9 (1965). 8/9=80. Novi Sad, 7-12.06.1965. 1290-1317.

Šidak, Jaroslav. 1973. *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Rasprave i članci 2. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu.

Štefanić, Vjekoslav. 1976. “Nazivi glagoljskog pisma”. *Slovo* 25-26. 17-76. <https://hrcak.srce.hr/14193> , приступ април 2023.

Штрандман, Василиј Николајевић. 2009. *Балканске успомене*. Београд: Жагор

Šumpeter, Jozef. 1998. *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*. Beograd: Plato.

Шуљагић, Сања.2011. „Улога институција у културном и економском развоју руралних подручја Србије”. *Српска политичка мисао* 1-2011. 209-246. <https://doi.org/10.22182/spm.3112011.9>.

Шуљагић, Сања. 2012. *Заснивање српског националног идентитета: политички и културни аспекти развоја села ж у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.

Шуљагић, Сања. 2012а. „Утицај развоја винчанског писма на заснивање српског идентитета”. *Српска политичка мисао* 4/2012. 319-352. <https://doi.org/10.22182/spm.3842012.15>

Шуљагић, Сања. 2012б. *Заснивање српског националног идентитета: политички и културни аспекти развоја села у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.

Шуљагић, Сања. 2014. „Српски национални идентитет од средњовековне теодулије до разградње модерне државе Србије”. *Политичка ревија* 1. 1-24. <https://doi.org/10.22182/pr.3912014.1>

Шуљагић, Сања. 2014б. „Приказ књиге: Милисав Савић, *Долина српских краљева: Пролећно путовање 2013*. Друштво Рашка школа, Београд, 2014.” *Српска политичка мисао* (4): 355–363. <https://doi.org/10.22182/spm.4642014.21>

Шуљагић, Сања. 2015а. „Неопходност очувања базилике у Кладенчишту”. *Политичка ревија* 4/2015. 19-46. <https://doi.org/10.22182/pr.4642015.2>

Шуљагић, Сања. 2015б. „Случај скрнављења манастира Ваљевска Грачаница – пример уништавања српског националног идентитета”. *Политичка ревија* 3/2015. 1-25. <https://doi.org/10.22182/pr.4532015.1>

Шуљагић, Сања. 2020. *Распознавање изворишта српског идентитета у древној историји*. Београд: Институт за политичке студије.

Шуљагић, Сања. 2021. „Теза историчара Милоша Милојевића о пуном називу титуле цара Стефана Душана Немањића”, *Зборник конференције Дани Милоша С. Милојевића*, 10.-11. 07. 2021. Црна Бара: Удружење Милош С. Милојевић, 118-143. ISBN 978-86-81364-19-2

Шуљагић, Сања. 2021а. „Развој филипинског идентитета и шпанска колонизација Филипина према виђењу Сање Стошић – критички осврт”. *Политичка ревија* 3/2021. 141-171. <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.7>

Шуљагић, Сања. 2022. „О савременим покушајима поништавања српског идентитета на територији Косова и Метохије”. *Национални интерес* 3. 9-49. <https://doi.org/10.22182/ni.4332022.1>

Шуљагић, Сања. 2023. „О древности српског идентитета на Косову и Метохији”. *Политичка ревија* 3,. 77 (23): 59-87. <https://doi.org/10.5937/pr77-45777>

Шуљагић, Сања. 2023б. „Значај реке Дунав у дефинисању идентитета српског народа” у *Европа и Дунав – Дунав у геополитичким стратегијама европских држава*. ур. Милошевић, Зоран и Миша Стојадиновић, 295-324 Београд: Институт за политичке студије... https://doi.org/10.18485/ips_evr_dunav.2023.ch19

Шуљагић, Сања. 2024. „О занемарености додирних одредница у српском и бугарском идентитету”. *Српско-бугарски односи – питања сарадње и перспектива*. Зборник научних радова са међународне конференције одржане 19.-20. фебруара 2024. године. Београд: Институт за политичке студије. 85-104. https://doi.org/10.18485/ips_srbg.2024.ch3

Šuljagić, Sanja. 2025. “On the Subordination of the Policy of the Russian Empire to a Western Colonial Campaign in the Balkans in the 19th century”. *Српска политичка мисао (Serbian Political Thought)* 2/2025. 165-194. DOI: 10.5937/spm90-55331

Шуљагић, Сања. 2025. „Утицај идеолошких и геополитичких доктрина Запада на формирање модерне српске државе”. *Национални интерес* 2/2025. DOI:10.5937/nint51-56959

Щукин, Марк. 1998. ”Янтарный путь и вены”. Проблемы археологии. История и культура древних и средневековых обществ. Сб. научных статей, посвящённых 100-летию со дня рождения Михаила Илларионовича Артамонова. СПб.

Sveti Sava u Ruskom carskom letopisu. reprint 2012. prev. M. Vitezović. Beograd: Zavod za udžbenike.

Syme Ronald, Birley Anthony. 2000. *The Provincial at Rome: And, Rome and the Balkans 80 BC- AD 14*. University of Exeter Press.

Tafur, Pero. 1926. *Travels and Adventures, 1435-1439*. trans. Letts, M. London: Routledge.

Talbott, Strobe. 2009. *The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation*. New York: Simon and Schuster.

- Тамбора, Анђело. 2007. Кавур и Балкан. Београд: Завод за уџбенике.
- Тањуг, „Данас 93. годишњица од почетка повлачења преко Албаније”, *Блиц*, 03. децембра, 2008. године, Београд.
- Tanjug, RTS. 2018. “U dubinama Gazivoda neprocenjiva riznica srpske kulture”. 15.09. 2018.
- Тарасов, Илья. 2021. “Некоторые сюжеты готской истории, упомянутые в Иоакимовской летописи”. *Заметки ученого* №11-2: 54–76, ур. Артаваздович. А. г. Ростов-на-Дону: Южный университет «Институт управления бизнеса и права»
- Tardy, Lajos. 1978. *Beyond the Ottoman Empire: 14th—16th Century Hungarian Diplomacy in the East*. transl. Boris, J. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.
- Tašković, M. (2016, 16. oktobar). „Bitka za Trepču: Zašto je rudnik na Kosovu poslednja balkanska jabuka razdora”. *Blic*. Preuzeto sa: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/bitka-za-trepču-zasto-je-rudnik-na-kosovu-poslednja-balkanska-jabuka-razdora/8ndhrcn> приступ април 2025.
- Taylor, E. 1930. *Tudor Geography, 1485-1583*. London: Methuen.
- Temperley, Harold. 1919. *History of Serbia*. London: G. Bell and Sons.
- Terzić, Slavenko. 2021. *Na kapijama Konstantinopolja: Rusija i balkansko pitanje u 19. veku*. Beograd: Institut za istoriju.
- The Gothic History of Jordanes*. 1915. ed/transl. Mierow, Charles. Princeton: Princeton University Press; London: Humphrey Milford, Oxford University Press.
- Thiersch, Friedrich von. 1833. *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*. Leipzig: F. A. Brockhouse.
- Thiersch, Friedrich von. 1833. *The Greek Grammar*, transl. D. Sandford. Edinburgh: W. Blackwood & T. London: Cadell, Strand.
- Thomas Archidiaconus. reprint 1894. *História Salonitana*. ed. Rački. Zagrabiae.
- Тимотијевић, Милош. 2018. *Иван Степановић Јастребов. Стара Србија и Албанија: забелешке с путовања, приређивање*, редакција и поговор Борисав Челиковић. Београд: Службени гласник.
- To my peoples*. [wikipedia.org](https://en.wikipedia.org/wiki/To_my_peoples). https://en.wikipedia.org/wiki/To_my_peoples

Толева, Теодора. 2012. *Влиянието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нация 1896–1908*. София: Ciela.

Томовић, Г. 1991. „Глагољски натпис са Чечана”. *Историјски часопис* 37.

Томовић, Гордана. 2003. “Крстац – средњовековно име Шар-планине”. *Вардарски зборник* 2. 11-18. Београд: Српска академија наука и уметности.

Tradigo, Alfredo. 2006. *Icons and Saints of the Eastern Orthodox Church*. transl. by Sartarelli, Stephen. Los Angeles: Getty Publications.

Троцкий, Леон. 1926. «Балканы и Балканская война» у Сочинения 1924-1927. Москва–Ленинград Государственное издательство.

Trotsky, Leon. 1980. *The Balkan wars: 1912-13: the war correspondence of Leon Trotsky*. Broadway NSW: Resistance Books.

Трубачов, О. 1991. *Етногенез и култура древнейших Славян*. Москва: Наука.

Tsoucalas, Constantine. 1969. *The Greek Tragedy*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

Tucker, Benjamin. 1897. *Instead of a Book, A fragmentary exposition of philosophical anarchism culled from the writings of Benjamin R. Tucker*. New York: Benj. R. Tucker.

Urquhart, David. 1843. *A Fragment of the History of Serbia* (1843). Diplomatic Review, Pamphlets by Mr. Urquhart. London: James Maynard.

Uskoković, Vuk. 2017. „Lik svetog Jovana Vladimira u južnoslovenskoj historiografiji”. *1000-godišnjica Svetog Jovana Vladimira: zbornik radova sa naučne konferencije*, Borozan, Đ. ur. 21. oktobar 2016. godine, Podgorica: CANU. 273-304

Uspenski, Leonid. 2006. Bogoslovie na ikonama. Sofija: Omofor

Vachkova, Vesselina. 2008. “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory”. *Palaebulgarica* 4. 3-24

Van Tricht, Filip. 2011. *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*. BRILL.

Васильев, Валерий. 2005. *Архаическая топонимия новгородской земли (Древнеславянские деантропонимные образования)*. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого.

Vašica, Josef 1971. „Zakonъ sudnyi ljudьmъ”. *Magnae Moraviae Fontes Historici IV. Spisy filosofické fakulty* č. 156. ed. Dagmar Bartoňková et al. Brno: Universita J. E. Purkyně.

„Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XX I-X III вв. 1987. *Monumenta Poloniae Historica*. прев. Л. Поповой. Москва: Издательство Московского университета.

Vemić Mirčeta, Lović Suzana. 2019. „European Maps of Kosovo and Metohija as the Primary Core of Old Serbia from the 16th to the 20th Century” У *Synaxa: Matica Srpska International Journal for Social Sciences, Arts and Culture*, ed. Č. Očić, 4–5 (1–2/2019): 27-28, Novi Sad: Matica Srpska. 2019.

Verlinden, Charles. 1968. “Le recrutement des esclaves à Venise aux XIVe et XVe siècles”. *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 39. 83-202

Vernadsky, George. 1946. *Ancient Russia*. New Haven: Yale University Press.

Vertot, L'Abbe. 1728. *The History of the Knights of Malta*. London: G. Strahan.

Vidmar, Luka. 2009. *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespodence Žige Zoisa*. Disertacija, Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij.

Vigel, Filipp. 1844. «Россия, завоеванная немцами» (сентябрь 1844) издано по-французски “La Russie envahie par les Allemands”. Paris, Leipzig: Renouard, Michelsen.

Villani, Matteo. 1825. *Cronica III*, Lib. V, Firenze

Вилинбахов, Георгий et al. 1998. „Рыцари Белого Креста в России”. *Мальтийский орден в России*, Гос. рус. музей, Гос. Эрмитаж; Palace Edition.

Vinogradov, V. 1981. “George Canning, Russia and the Emancipation of Greece”. *Balkan Studies* 22: 3-33.

Vitalis, Orderici. 1845. *Ecclesiasticae historiae*. Tomus III, Parisiis: Julium Renouard et socios.

Vogli, Elpida. 2010. *The Greek War of Independence and the emergence of a modern nation-state in Southeastern Europe (1821-1827)*. in Plamen Mitev, et al. (eds.), *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin: LIT.

Войнович, Д. 2002. «История сербского народа. История Зеты и Черногории» у Сборник *История Югославии*. ур. Сергей Шумов и А. Андреев. Москва: Монолит-Евролинц-Традиция.

Војводић, Михаило. 2007. „Стојан Новаковић и краљ Милан”, у Крстић, Петар ур. *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writting*. Београд: Историјски институт. 17-42.

Vrachnou, Nicholaou. 1909. *Istoria ton Archaion Hellinon*. Athens (in Greek language).

Букашиновић, Владимир. 2012. *Свети Сава и Доситеј Обрадовић – покушај новог читања*. Београд: Издавачки фонд СПЦ Архиепископије Београдско-Карловачке.

Вучићевић, Драгана. 2023. „Црква у Ширђу надомак Скадра, светиња на коју смо заборавили”. *rts.rs*. 28.10.2023. <https://www.rts.rs/magazin/putujemo/5299425/manastir-sv-sergija-i-vakha-surdj-skadar-bojana.html> приступ април 2024.

Вукићевић, Милан. 1911. „Како се тече слобода”. *Глас Црногорца*, XL/49

Vukosavljević, Sreten. 1962. *Pisma sa sela*. Beograd: Savremena škola.

Wallerstein, Immanuel. 2011. *Modern World-System IV, Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.

Wappenbuch des Kaiserreiches Illyrien: Wappen des serbokroatischen Zaren Stephan Stephan Nemagnich. 1892. Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Signatur/Inventar-Nr.: Ms. Phill.

Wasserstein, David. 1995. “Jewish élites in Al-Andalus”, *The Jews of Medieval Islam: Community, Society and Identity*, ed. Daniel Frank. Leiden: Brill.

- Werrett, Simon. 1999. "Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia", UCL Bentham Project Journal of Bentham Studies 2.1-25. accessed July 2024. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/648/2/002__1999__S.Werret_1999.pdf
- "Welser family". *wikipedia.org*. https://en.wikipedia.org/wiki/Welser_family приступ септембар 2024.
- West-Harling, Veronica. 2020. *Rome, Ravenna, and Venice, 750–1000: Byzantine Heritage, Imperial Present and the Construction of City Identity*. Oxford University Press.
- Wick, Brian. 2002. "Greek Origins and Organic Metaphors: Ideals of Cultural Autonomy in Neohumanist Germany from Winckelmann to Curtius", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 63, No. 3, University of Pennsylvania Press, July, 2002
- Wilson, A. N. 2012. *The Elizabethans*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Wilson, Derek. 2007. *Sir Francis Walsingham: A Courtier in an Age of Terror*. New York: Carroll & Graf.
- Woislav M. Petrovitch. 2007. *Serbia: Her People History and Aspirations*, Cosimo.
- Wolf, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Wood, Alfred. 1964. *A History of the Levant Company*. London: Frank Cass & Co., Psychology Press.
- Xenos, Stefanos. 1865. *East and West, a Diplomatic History of the Annexation of the Ionian Islands to the Kingdom of Greece*. London: Trübner & Company.
- Zallony, Marc. 1897. *Despre fanarioți*. București: Institutul de arte grafice Carol Göbl.
- Zarzeczny, Matthew. 2009. *Meteors That Enlighten the Earth: Napoleon and the Cult of Great Me*. Ph.D. The Graduate School of The Ohio State University: The Ohio State University Press.
- Zlatković, Branko. 2018. „Vukov Srpski rječnik kao literarna tema” u *Srpska slavistika: kolektivna monografija 2. Književnost, kultura, folklor*,

pitanja slavistike. ur. Suvajdžić, B., Bunjak Ivanić. 389-401. Beograd: Savez Slavističkih društava Srbije, Čigoja štampa.

Zoller, Martin. 1978. »O odnosu J. J. Štrosmajera prema Crnoj Gori«, *Istorijski zapisi* XXXI (LI), Titograd, 1978./1–2.

Zonarae, Joannis. 1864. *Historica Annalum*. Tomus 134. Paris: Patrologiae, Migne

Zosimus. 1887. *Historia nova* II. ed. Mendelssohn, L. Lipsiae: B.G. Teubner.

Zwierlein, C. 2020. "Mediterranean transformations: From the security of mercantilist trading empires to a modern security regime". *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 40. 323–366. doi: 10.1344/PEDRALBES.40.12.

Живковић, Тибор. 2006. *Портрети српских владара (IX-XII век)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Живојиновић, Миша. 2008. „Мишић остао усамљен”, *Новости*, 01.12.2008., http://www.novosti.rs/додатни_садржај.524.html:279431-Misic-ostao-usamljen

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(091)

94(=163.41)(091)

ШУЉАГИЋ, Сања, 1969-

Српски идентитет [Електронски извор] : од Старе Србије до југословенске идеје / Сања Шуљагић. - Београд : Институт за политичке студије, 2025 (Београд : Донат Граф). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Тираж 50. - Насл. са насловног екрана. - Библиографија: стр. 107-158

ISBN 978-86-7419-422-5

а) Национални идентитет -- Срби

б) Срби -- Порекло

COBISS.SR-ID 170905353